حکومەتی هەرێمی کوردستان

سەرۆکایەتی ئە نجومەنی وەزیران

وەزارەتی خوێندنی باڵاو توێژینەوەی زانستی

سەرۆکایەتی زانکۆی سلێمانی

کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکان

بەشی مێژوو

ململانێی نێوان
پارتە سیاسیەکانی باشووری کوردستان
لەنێوان ساڵانی ١٩٧٥ – ١٩٨٥

توێژنەوەیەکی مێژوویی - سیاسییە

خوێندکار(محەمەد تۆفیق محەمەد عەلی)

پێشکەشی بەشی مێژووی کۆلێژی زانستە مرۆڤایەتییەکانی زانکۆی سلێمانی دەکات وەك بەشێك لە پێداویستییەکانی بەدەستهێنانی پلەی بەکالۆریۆس لە مێژوودا.

بە سەرپەرشتی:

د. یاسین سەردەشتی

٢٠١٠ زاینی ١٤٣١ کۆچی ٢٧١٠ کوردی

تصمیم الغلاف ازام

پێشەکی

گەلی کورد لە باشووری کوردستاندا بەردەوام لە هەوڵی بە دەست هێنانی مافەکانی خۆیدا بووە لەم پێناوەشدا بەردەوام بیٚ وەستان بووە، شێوازی جۆراو جۆری خەباتکردنی گرتۆتە بەر بۆ گەڕانەوەی مافە زەوتکراوەکانی خۆی بەگوێرەی هەر سەردەمێك چۆنی خواستبیٚ خەباتی سیاسیی دیپلۆماسی و چەکداری هەڵبژاردووە.

دیارە لەدوای سالآنی جەنگی یەکەمی جیهانیدا لە باشووری کوردستاندا سەرەتای درووستبوونی ڕێکخرا وپارتی کوردیە، کە ئەم پارت و ڕێکخراوانە بەمەبەستی بەدی هێنانی سەربەخۆی کوردستان لە هەولٚ و تێکۆشاندا بوون، بەلآم ئەوەی بەردەوام لە نێو ریزەکانی ئەم ڕێکخرا وپارتانە دا بەدی دەکرێت نەبوونی تێڕوانینێکی واقیع بینانە و خوێندنەوەیەکی تەندرووست و قبوولٚ نەکردنی یەکتریە، بەردەوام هەر پارتێکت لە هەوڵی خۆسەپاندن وبالآدەستی خۆیدا بووە یاخود لە ناوخۆی پارت وریٚکخراوەکاندا ململانیەکی گەرم هەبووە بۆ چەسپاندنی دەسەلآتی تاکە کەسی و بیٚ گەڕانەوە بۆ پەیڕەوپڕۆگرامی پارتەکەیان.

سەرهەڵدانی ناکۆکی لەناو ڕیزەکانی شۆڕشی کوردی لە سەدەی بیستەمدا دەگەڕێتەوە بۆ شەستەکانی سەدەی ڕابردوو، کە لەڕیزەکانی شۆڕشی ئەیلوولدا بەزەقی بەدیاردەکەوێت بەجیابوونەوەی باڵی مەکتەبی سیاسی لە پارتی دیموکراتی کوردستان، کە کاری گەری خراپی لە سەر دۆزی نەتەوەیی کوردی هەبووە لە بەرامبەر حکومەتە یەك لەدوای یەکەکانی عێراق.

ڕێکەوتنامەی جەزائیر و نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول بووە هۆی گۆڕانی نەخشەی سیاسی لە کوردستانداو نەمانی تاك پارتی وسەرهەڵدانی فرەپارتی لە کوردستاندا، هەرچەندە ئەم پارتانەی کە تازە دروست بوون ئامانجیان بەدی هێنانی ڕزگاری کوردستان لە دەست داگیرکەران و سەربەخۆی بووە، بەلآم لە پاش سالٚی 5791 کێشەی نێوانیان زۆر بەزەقی تر دەردەکەوێت تا ئەو ئاستەی پارتە کوردیەکان شەری یەکتری دەکەن و لەم پێناوەشدا ژمارەیەکی زۆر ڕۆڵەی ئەم نەتەوە بەش مەینەتە دەبنە قوربانی و لە هەمووی خراپتر شەڕی نێوان دوو پارتی بە شەڕهاتوو تەشەنە دەکات بۆ شەڕی بەرەیی و دروستکردنی هاوپەیمانی لە دژی یەکتری، وولآتانی ناوچەکەش لە پێناوی بەرژەوەندی خۆیاندا ڕۆڵی خراپ دەبینن لە

قوڵکردنـــەوەی کێشـــەی نێـــوان پارتـــەکان و سەرچـــاوەی ســـەرەکین لـــە دابینکردنـــی پێداویستیەکانیان بوون.

هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم بابەتە:

هەڵبژاردنی ئەم بابەتە بۆتوێژینەوە دەگەڕێتەوە بۆ گرنگی ئەوماوەیە پێویستی زۆری بە لێکۆڵینـەوەو شـرۆفەکردنی زیـاتر هەیـە، چـونکە لـە مێـژووی هاوچـەرخی گـەلی کـورد لـە باشووری کوردستاندا قۆناخێکی زۆر هەستیارە،لە پاش نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول وسەر لە نوێ سەر هەڵدانەوەی شۆڕشی نوێ لە گەڵ خۆیدا ململانیەی نێوان پارتەکان سەری هەڵدا هـەتاوەکو ئـەمڕۆ بـەر دەوامـی هـە یـە و زۆربـەی خـەڵکی کوردسـتان بـەر چـاو ڕوونیـەکیان سـەبارەت بەکێشـەی نێـوان پارتـەکان بـە شـێوازێکی زانسـتی سـەبارەت بـەو قۆناخـە نییـە، بەگوێرەی توانا هـەوڵی دەرخسـتنی ئـەو هۆکارەکـانی بوونەتـە هـۆی سـەرهەڵدانی ناتـەبای نێوان پارتە کوردی یەکان.

پێکهاتەی لێکۆڵینەوەکە:

ئـەم لێکۆڵینەوەیـە لەپێشـەکیەك و سـێ بـەش وئـەنجامێك پێکهـاتووە،هەربەشـێك لـە دوو بـاس پێـك هـاتووە، بەشـی یەکەم:باروو دۆخـی سیاسـی کوردسـتان پـێش ساڵی5791.باسـی یەکەم:ڕێکەوتنامەی جەزائیرو نسکۆی شۆڕشـی ئـەیلوول،کە باس لەبەرژەوەنـدی وڵاتـانی جیهــان و ناوچــەکە و لاوازیــەکانی ســەرکردایەتی شۆڕشــی ئــەیلوول ســەبارەت بــەوەها شۆڕشـێکی گـەورە نـەك لـە عێراقـدا، بـەڵکو لـەڕۆژ هـەڵاتی ناوەڕاسـتدا دەکـات .باسـی دووەم:باسـی مێـژوو و چۆنیـەتی دروسـتبوونی پـارت و ڕێکخراوەکـان و ئامـانج لـە دروسـت بوونیـان دەکـات.بەشـی دووەم:ململانیـەی نێـوان پارتـە سیاسـیەکانی باشـووری کوردسـتان لەنێوان ساڵانی(5791-5791)دا .باسی یەکەم:سەرکردایەتی کاتی(پ.د.ك) و(ی.ن.ك) وەك نموونـە، بـاس لـەو سـەرەتای درەسـت بـوو نـەوەی شۆڕشـی نـوێ وپێکـادانی چـەکداری نێوان(پ.د.ك) و(ی.ن.ك) دەکات لە سەرەتایی شۆڕش ولە ناوبردنی دەستە سەرەتاییەکان وکارەسـاتی هـەکاری وتۆڵـەی هـەکاری لـە (کـانی ژەنـان) .باسـی دووەم:دروسـت بـوونی هەردووبـەرەی (جوقـد) و(جـود) چۆنیەتی دابەشـبوونی پارتـە کوردیـەکان دروسـت بـوونی شـەڕی بـەرەی نێوانیـان ڕۆڵـی وڵاتـانی ناوچـەکە لەپشـتگیری هەریـەك لـەو بەرانـە.بەشـی سێیەم:دانوسـتاندنەکانی (حیسـك)وحکومـەتی عێراقی لەساڵی5797)و(ی.ن.ك)وحکومـەتی عێراقـی کۆتـای لەسـاڵی(5791) دا.باسـی یەکـەم دانوسـتاندنی (حسـیك) وحکومـەتی عێراقی،هەوڵی(حسیك)بۆ بە دەستهێنانی ئۆتۆنۆمی بۆ گـەلی کورد لـە باشـووری کوردسـتان

وخـــــــــۆ دەربـــــــــــازکردن لـــــــــــەو تەنکەژێیـــــــــــەی تێـــــــــــی کەوتبوولـــەڕۆژگارەدا.باســـیدووەم:دانوســـــتاندنی(ی.ن.ك) وحکومـــەتی عێراقـــی لــــە ساڵی(5791) و(ی.ن.ك)لە یەك کاتدا لەگەڵ سێ لایەندا لە شەڕدا بوو کە بریتی بوون لە عێرق،بەرەی جود، ئێران، هەروەها حکومەتی عێراقی لەگەڵ ئێراندا لەشەڕدابوون بۆیە هەردوو لا یەکیەتی نیشتمانی و حکومەتی عێراقی پێویستیان بە کەمکردنەوەی ئەوفشارە زۆرەی شەڕبوولەسەریان، حکومەتی عێراقی ئامادەی خۆی دەربڕی بۆ پێدانی مافەکانی کورد لە چوارچێوەی ئۆتۆنۆمی دا.

سەرچاوەکانی لێکۆڵینەوەکە:

لەم لێکۆڵینەوەیەدا زیاتر یاداشت و بیرەوەری ئەوکەسانە بەکارهاتووە کە خۆیان ڕۆژگارێك ئەندامی یەکێك لە پارتەکوردی یاعێراقیەکان بوون، کە لایەنگیری یەکێك لە لایەنەکان بوون لەنزیکەوە ئاگاداری ڕووداوەکانن یاخود کارەکتەری سەرەکی پارتەکان بوون لەوانەش ((نەوشـــیروان مســـتەفا:لەکـــەناری دانوبـــەوە بـــۆخری نـــاوزەنگ، خولانـــەوە لەبازنـــەدا، پەنجەکانیەکتریئەشـــکێنن)) و((ئەحمـــەدبانی خێلانـــی: بیرەوەریـــەکانم))و((فـــاتح ڕەسول:چەندلاپەڕەیەك لە مێژووی خەباتی گەلی کوردمان هەردووبەرگەکەی)) و((د.علی تەتەرنێروەیی:بزافیڕزگاری خوازی نەتەوەی کوردلەکوردستانی عێراق لەساڵەکانی جەنگی عێراق وئێراندا(5791-5799)دا)) و ((صلاح الخرسان: التیارات السیاسیه فی کردستان العیراق(5791-2115))) و چەند سەرچاوەیەکی تر.

گرفتی لێکۆلینەوەکە:

لە نووسینی بابەتێکی ئاوادا بێ گومان تووشی گرفت دەبیت، لەوگرفتانەش دەست نەکـەوتنی کەسـانی نزیکـی ڕووداوەکـانی ئـەو ڕۆژگـارە، کـە هەنـدێکیان کەسـی یەکـەم وسـەرکردە بـوون بـەووردی ئاگـاداری چـۆنیەتی ڕووداوەکـانن لەوانـەش(جـەلال تاڵـەبانی ومسعودبارزانی ، نەوشیروان مستەفا، محمدی حاجی محمود، عزیزمحمد. ئەمەش بەهۆی نـــەبوونی کـــات وســـەرقاڵیان بـــەکاری سیاســـی وخـــەریکبوونیان بەهەڵمەتـــەکانی هەڵبـژاردنی2151/1/9 لـە لایـەکی تریشـەوە هەڵنەدانـەوەی لاپـەڕەکانی رابـردوو کـەمی سەرچاوەی زانستی لـەبارەی ئەوقۆناغـە دیـاری کـراوە، هـەروەها کـەمی شـارەزایی لەزمانـە بیانیە کاندا.

بەشی یەکەم

بارودۆخی سیاسی باشووری کوردستان
لەپێش ساڵی 5791 دا

باسی یە کەم: ڕێکەوتن نامەی جەزائیرو نسکۆی شۆڕشی ئەیلول(1975-5715):

زاراوەی کوردستانی عێراق زاراوەیەکی سیاسی نوێیە، کە لەپاش دروست بوونی دەوڵەتی عێراق(5725/9/21) ودانانی (فەیصڵی کوڕی حسێن) بەپادشای عێراق هاتە ناوفەرهەنگی سیاسیەوە، لەپاش یەکلاکردنەوەی کێشەی ویلایەتی موصلْ، بەچاودێری ئینگلیز لە نێوان توركیاو عێراقد، لە(5721/7/51) دا دەسەڵاتی پاشایەتی لە عێراقدا چەسپا، بەکوردستانیشەوە تا بەرپابوونی شۆڕشی(59تەموزی5719) گەلانی عێراق [1].

هەڵگیرساندنی شۆڕش خاڵی وەرچەرخان بوولە عێراق دا، لەگۆڕینی ڕژێمی پادشایەتی پشتاوپشت(5725/9/21 تا 5719/9/59) بۆعێراقێکی کۆماری، بۆیەکەم جار بوولە دەستوری عێراقدا کورد و عەرەب هاوبەش بن لەدەستوردا بەبێ جیاوازی ڕەگەزی لەماف وئەرکدا [2]، حکومەتی نوێی عێراق ڕێگە خۆشکەریی کرد بۆ گەڕانەوەی مەلامستەفای بارزانی (5719/51/1) لە مۆسکۆ بۆ عێراق ئەمەش زیاتر بووە هۆی نزیك بوونەوەی پارتی دیموکراتی کوردستان(پ.د.ك)* لە حوکومەتەکەی عبدالكريم قاسم، دواتر کار ئاسانی کرد بۆ سەرجەم ئەو کوردانەی لەپاش کۆماری مهابادەوە(1975)ز ، دا لەگەڵ مەلامستەفادا ئاوارەی یەکێتی سۆ ڤیەت ببوون و گەڕانەوە بۆ عێراق بەخۆیان وخانەوادەکانیانەوەلە ساڵی(5717)دا [3].

پاش پشتگیری کورد لەحکومەتی نوێی (عبدلكريم قاسم) کەوتە دژایەتی کردنی نەیارەکانی، کەم پارت وڕێکخراو هەبوو، کەحکومەت بەهانەی پێ نەگرێو یاساغی نەکردبێت، تاوەکو سەرئەنجام کەوتە دژایەتی (پ.د.ك)بەبیانوی کوشتنی کەسێکی**

---

[1] نەوزەر ڕەشید: ناکۆکی لەسەر زەعامەت، لێکۆڵینەوەیەکی مێژووی سیاسیە، سلێمانی ،ل9.

[2] کریس کۆچیرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو بیستەمدا، و: حەمە کەریم عارف، چ9، هەولێر، 2119ز، ل211_215.

* (پ.د.ك): کورتکراوەی پارتی دیموکراتی کوردستانی عێراق، لە (5791/9/51) ز دامەزراوە یەکەم سکرتێری حەمزە عەبدوڵایە، سەرۆکەکەی مەلا مستەفا عەبدول سەلام بارزانی بوو تا ساڵی 5797ز کۆچی دوایی کرد، بڕوانە(فەرەیدون نوری : بزافی بەرزانی، چ5، چخ ئاراس،هەولێر،2119.

[3] ڕەفیق پشدەری: کورد دووژمنی خۆت بناسە، ب2 ،سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان،2112،سلێمانی،ل591.

** صدیق میران، یەکێك بوو لەسەرۆك خێڵەکانی خۆشناوەتی دۆستی عەبدول کریم قاسم بوو، کەوا دژایەتی (پ.د.ك) دەکرد سەرئەنجام لەمانگی(5715/2)لەسەر ڕێگای شەقڵاوە لە بۆسەیەکدا لەلایەن (محمود کاوانی) یەوە

لایەنگری حکومەت لە ناوچەی شەقڵاوە لەلایەن (ابراهیم احمد)[*] ، کە لەوکاتەدا سکرتێری (پ.د.ك) بوو، دواترحکومەت کەوتە گرتنی ئەندامە دیارەکانی(پ.د.ك) ودەست بەسەراگرتنی بارەگاکانیان وداخستنی ڕۆژنامەی خەباتی زمان حاڵی(پ.د.ك)[].

حکومەت کەوتە گرتنی ئەندامانی (پ.د.ك) و گواستنەوەی مامۆستایان و فەرمانبەرانی کورد لەناوچە کوردیەکانی کوردستانەوە بۆ ناوەڕاست و باشووری عێراق، هەروەها کەوتە یارمەتی دانی ئەو سەرۆك هۆزانەی، کە لایەنگری حکومەت بوون و دژی جوڵانەوەی سیاسی کوردستان بوون، هەندێکیان لەگەڵ سەرۆکی(پ.د.ك) کێشەی کۆمەڵایەتیان هەبووە، لەگەڵ ئەمەش حکومەت دەستی کرد بەڕەوانە کردنی هێزی زیاتر بۆکوردستان[].

لەئەنجامی فشارەکانی حکومەت بۆسەر لایەنگرانی (پ.د.ك) ، (م.س) کۆبوونەوەیەکی کرد، یاداشتێکیان دایە حکومەت لە(5715/9/15)سەبارەت بەکارکردن بەدەستور و ئازادکردنی ئەندامانی (پ.د.ك) پێدانەوەی بارەگا دەست بەسەر کراوەکانیان لەلایەن حکومەتەوە، بەڵام حکومەت وەڵامی داواکاریەکانی (پ.د.ك) نەدایەوە[].

(پ.د.ك) لەساڵیادی ڕەشە کوژیەکەی (1ی ئەیلولی 5711)[**] ی خۆپیشاندانی بەردەرکی سەرا، داوای کرد لەخەڵکی کوردستان مانگرتنێکی سەرانسەری لەکوردستاندا

دەکوژرێت. (ئامانج حسن ئەحمەد: ئیبراهیم ئەحمەد ڕۆڵی لەبزافی ڕزگاری خوازی و ڕووناکبیری گەلی کوردا، چاپخانەی ڕەنج، سلێمانی ، 2117ز، ل519.

[*] ئیبراهیم ئەحمەد(بلە)، لەساڵی 5759 لەسلێمانی لەدایك بووە، کۆلێژی یاسای لە بەغداد ساڵی 5791 تەواو کردووە ، ساڵی 5719 تێکەڵ بەکاری سیاسی بووە ماوەی(5715_5719) دا سکرتێری (پ.د.ك)بووە،لە بواری نوسین‌و ڕۆژنامە گەریدا بەرهەمی باشی هەیە(ژانی گەل)یەکێکە لەڕۆمانە باشەکانی ، پارێزەر بووە، لەپاش ناکۆکی نێوان مەکتەبی سیاسی‌و مەلامستەفا ڕکابەرێکی سەر سەختی مەلا مستەفا بووە، لەساڵی 2111لەوڵاتی بریتانیا مردووەو لەسلێمانی نێژراوە، بڕوانە (ئامانج حسن احمد:ئیبراهیم احمد ڕۆڵی لە بزافی ڕووناکبیری گەلی کوردا)

[] نەجم سەنگاوی: خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد، (5991_5779)، چاپخانەی پەیوەند، کەرکوك، ل515_512.

[] نەجم سەنگاوی: خەباتی چەکداری و ڕامیاری نەتەوایەتی کورد، (5991_5779)، چاپخانەی پەیوەند، کەرکوك، ل515_512.

[] ئامانج حسن احمد:س. پ، ل519.

[] هـ،س. پ، ل519.

[**] 1ی‌ئەیلولی5711کۆبوونەوەی خەڵکی شاری سلێمانی لەبەردەرکی سەرای شار بۆ ناڕەزای پیشاندان لەدژی هەردوو حکومەتی عێراقی‌و ئینگلیز لەئاستی جێبەجێ نەکردنی داواکانی خەڵکی(سلێمانی، هەولێر، دهۆك، سۆران، دەربەندیخان، ئاکرێ، قەرەداغ، دوکان، ڕانیە، عەربەت، بازیان...)کوردستاندا، دەسەڵاتدارانی حکومەت بەتەقەکردن

ئەنجام بدەن، بەمەبستی فشار خستنە سەر حکومەت بۆ وەڵامدانەوەی (پ.د.ك)، لەو ڕۆژگارەدا(پ.د.ك) تاکە پارتی بەهێزی نەتەوەیی کورد بوو لە کوردستانی عێراق داوای مافەکانی گەلی کوردی دەکرد() .

لە ڕۆژی یادکردنەوەی (1ی ئەیلولی 5711)دا، خەڵکی کوردستان بەگشتی بەدەم داواکەی (پ.د.ك) چوون‌و مانگرتنیان ئەنجامدا ، بەڵام مانگرتنەکە کاریگەر نەبوو لەسەر حکومەت‌و وەڵامێکی سودبەخشی نەبوو، بۆیە خەڵکی ناوچەکانی کوردستان دەستیان کرد بەخۆپیشاندان‌و پەلاماردانی دام‌و دەزگاکانی حکومەت سەرەتا لەناوچەی ئامێدی، زاخۆ، دهۆك، پاشان ڕاپەڕین تەشەنەی کرد بۆ پارێزگای سلێمانی و دەوروبەری ، لەمانگی ئەیلولی (5715) حکومەت هێرشی ئاسمانی کردە سەر ئەوناوچانەی کە ڕاپەڕین تیایدا ڕوویدابوو، ئەمەش دەرگای گفتوگۆی لەنێوان حکومەت‌و ڕێبەرانی کوردا داخست، خەڵکی ڕاپەڕیوی کوردستان دیسانەوە پەنایان بردە بەرچەك‌و شۆڕشی ئەیلول لە(55ی‌ئەیلەلی 5715) لەزۆربەی ناوچەکانی کوردستاندا هەڵگیرسا () .

هەرچەندە لەسەرەتادا بەشێوەیەکی فەرمی(پ.د.ك) شەڕی دژی حکومەتی عێراقی ڕانەگەیاند بوو، دەستپێکی شەڕەکە، بەهۆی ناڕەزایی چەند سەرەك خێلێکەوە بوو لەناوچەکانی دەوروبەری سلێمانی ، هەرچەندە (پ.د.ك) نکوڵی لە پاڵپشتی سەرۆك خێڵەکان دەکرد، بەڵام لە ناوەڕۆکدا پاڵپشتیەکی باش بوون بۆ (پ.د.ك) ، کە ناڕەزاییان دەربڕی لەدژی ڕیفۆرمی زەوی لەلایەن حکومەتەوە ، ناڕەزای سەرەك خێڵەکان حکومەتی ناچار نەکرد بۆ داخوازیەکانی شۆڕش() .

شۆڕش لە کوردستاندا تەشەنەی کرد، لەماوەیەکی کورتدا ژمارەیەکی زۆر، لەخەڵکی کوردستان لەگشت چین‌و توێژەکانەوە پەیوەندیان کرد بە شۆڕشەوە، لە دژی حکومەتی

بڵاوەیان بەخەڵکەکە کرد،ژمارەیەك لەخۆپیشاندەران شەهید بوون، بۆیە ئەمە یەکەم جار بوو خەڵکی شارەکان دەنگی ناڕەزای لەدژی حکومەت بەرزبکەنەوە، واتەگواستنەوەی ناڕەزای لەگوندەوەکانەوە بۆشارەکان خاڵی وەرچەرخان بوو. عوسمان عەلی:چەندلێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزافی هاوچەرخی کورد، و: کامەران جەمال بابان زادە، چ5،چخ ڕێ نوێ،2151،ل251–221.

() محمد صالح عەقراوی: کوردو دەوڵەتی سەربەخۆی بەپێی بەڵگە نامە نێودەوڵەتیەکان،چ5،چخ خانی، دهۆك، 2119، ل521.

() ناز ناز محمد عبدالقادر: سیاسەتی ئێران بەرابەر بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراقدا، 5711_5791.چ5، هەولێر، ل519_517.

() ئامانج حسن احمد: س. پ، ل599.

عێراقی، هەرچەندە شۆڕش جەماوەرێکی فراوانی هەبوو، بەڵام وەك سەرجەم بزووتنەوە کوردییەکانی پێش خۆی مۆرکێکی چینایەتی پێوە دیار بوو().

شۆڕشی ئەیلول بووە مایەی نیگەرانی و بارگرانیەکی زۆر بەسەر حکومەتی عێراقیەوە، (عبدالکریم قاسم) نەی توانی بە بەکارهێنانی هێزی سەربازی شۆڕش لەناو ببات، بۆیە تەواوی دەسەڵاتی خۆی تەرخانکرد بۆ لەناوبردنی شۆڕش، لەلایەکی تریشەوە هەستی بەجوڵەو مەترسیەکانی هەریەکە لە(بەعسیەکان، ناسریەکان، قەومیەکان) کردبوو بۆیە لە ساڵی(5711)، داوای ئاگربەستی لە مەلامستەفا کرد، بۆ خۆ یەکلایکردنەوە و قەڵاچۆکردنی نەیارانی لە ناوخۆی بەغدادو سوپادا، بەڵام بەماوەیەکی کورت لە دوای ئاگربەست ، لە (5711/2/9)بەعسیەکان توانیان حکومەتی عبدالکریم قاسم لە کاربخەن و بگەنە دەسەڵات().

بەعسیەکان لەوە تێگەیشتبوون لەیەك کاتدا توانای ڕووبەڕوو نەوەی کوردو پاشماوەی عبدالکریم قاسم و شیوعیەکانیان نیە، بۆیە پێشنیاری گفتوگۆیان کرد، لەگەڵ مەلا مستەفادا، بەڵام گفتوگۆی نێوان مەلامستەفاو بەعسیەکان هیچ ئەنجامێکی نەبوو، تەنها سود وەرگرتن بوو لە کات بۆ لەناوبردنی نەیارانی کودەتاچیەکان لەناو سوپاو گۆڕپانی سیاسی عێراقدا().

لە(5711/55/59) دا بۆجاری دووەم (عبدالسلام عارف) توانی خۆی لە دەسەڵاتی بەعسیەکان دەرباز بکات و بە ئەنجامدانی کودەتایەك لە دژیان سەر کەوتو بوو ، کەوتە دژایەتیەکی توندی بەعسیەکان و چەپەکان، لەوکاتەدا مەلا مستەفا داوای گفتوگۆی لە حکومەتی نوێ کرد، دەست بەجێ (عبدالسلام عارف)ڕەزامەندی پیشاندا، چونکە دەیزانی لەیەك کاتدا توانای ڕووبەڕوونەوەی کوردی وەك نەتەوەیەك، لەلایەك لە لایەکی تریشەوە نەیارانی ناوخۆی وڵاتی نیە، ئەم دەستپێشخەریەی مەلامستەفا بوو بەجێگای گومان و بوو بەهەوێنی ئەو شکلەی لە خەباتی بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی گەلی کورد دا ڕەنگی دایەوە، هەتاوەکو ڕۆژگاری ئەمڕۆ، بوو بە بناغەیەك بۆسەرجەم پێکدادانە یەك لەدوای یەکەکانی کوردستان، ئەمەش بەوەی مەلامستەفا تاك لایەنانەو بێ گەڕانەوە بۆ(م.س) بڕیاری گفتوگۆی دەرکردبوو().

() سەروەر عبدالرحمن: بۆئەوەی مێژووی دووبارە نەبێتەوە، چ5، سلێانی 2119، ل25.
() نادر ئینسیار: ئینتۆنەتەوایەتی کورد، و: عەتا قەرەداغی،چ5، چخ قانع، سلێمانی، 2111، ل97.
() هـ.س، ل71.
() هـ.س، ل71_79.

زۆربەی ئەندامانی (م.س)* هاوڕا نەبوون لەگەڵ مەلامستەفادا سەبارەت بەگفتوگۆ لەگەڵ حکومەتدا، بۆیە بەدەرکردنی بەیاننامەیەك ناڕەزایی خۆیان دەربڕی و پێداگریان دەکرد، لەدەستەبەرکردنی ئۆتۆنۆمیەکی ڕاستەقینە بۆگەلی کورد لەلایەن حکومەتی عێراقیەوە، دەنا لە خەباتی چەکداری بەردەوام دەبن لەپێناو داواکاریەکانیاندا، لێرەوە سەرەتای دووبەرەکیو شەڕی کوردو کورد دەستی پێکرد، کە برایانی دوێنێی هاوخەبات، بوونە دوژمنی ئەمڕۆی یەکتریو دۆستی دووژمنی دوێنێیان لەبەرامبەر یەکتردا(□).

لەپاش سەرنەگرتنی دانوستان حکومەتی مەرکەزی دەستی کرد بەتۆمەتبار کردنی لایەنی کوردیو ڕای گەیاند، کەناوچەی کوردستان ناوچەیەکی سەربازییەو هەڵگرتنی ئەوگەمارۆیەی لەسەرکوردستان بوو، بەمەبەستی چاوبەستکردنی خەڵکی کوردستانو ڕای وولاتانی دەرەوە لەسەر کێشەی کورد لە کوردستانی عێراق، بەوەی کە حکومەت دژی گەلی کوردنیە، بەڵکودژی ئەوانەیە، کە چەکیان لەدژی حکومەت هەڵگرتووە(□).

لەکاتی هەڵگیرساندنی شەڕدا وڵاتانی دراوسێی عێراق هەستیان بەنا ئارامی کرد، بۆیە کەوتنە خۆئامادەکردن بەناردنی ئەفسەری هەواڵگری بۆشارەکانی کەرکوك، موصڵ، بەغداد، لەڕێگەی فرۆکەو خاڵە سنوریەکانەوە کەوتنە چاودێری کردنی شۆڕشگێڕەکان، حکومەتی سوریاش سوپای ناردە ناوخاکی عێراق لەدژی کوردەکانی عێراق، پەیمانی(سەنتۆ)** پشگیریو هاوکاری خۆی دەربڕی بۆ ئەومیکانیزمانەی لەلایەن وڵاتانی دراوسێی عێراقەوە(ئێران، تورکیا، سوریا، ئوردن) وەگیراونەتەبەر، لەدژی جوڵانەوەی کورد لەکوردستانی عێراقدا(□).

لەگەڵ بوونی پلانی (دیجلە) و (سەنتۆ) پلانێکی تریش هەبوو بەناوی پلانی(پڵنگ)، لەکاتی شکستی گفتوگۆی نێوان حکومەتی عێراقیو کوردەکاندا، دەستپێکردنی هەڵمەتی

---

* (م.س) ئەندامانی مەکتەبی سیاسی پارتی دیوکراتی کوردستانی عێراقە، ئیبراهیم ئەحمەدو جەلال تاڵبانی، لەهەرە کەسایەتیە دیارەکانی ناومەکتەبی سیاسین و خاوەن بڕیار بوون.

(□) م.س. لازاریفو ئەوانیتر: مێژووی کوردستان، و: وشیار عەبدوڵڵا سەنگاوی، چ5، چاپخانەی ڕۆژهەلات، هەولێر، 2119، ل995_992.

(□) ن. لازاریف: س. پ، ل991.

** پەیمانێك بوو لەشوباتی ساڵی 5711دا لەچوارچێوەی ڕێکەوتنێك لە نێوان(عێراق، تورکیا)دا پاشان لەهەمان ساڵدا هەریەکە لەبریتانیاو پاکستانو ئێران، پەیوەست بوون بە پەیمانەکەوە، پاشانیش ئەمریکا وەك ئەندامی چاودێر چووە پاڵ پەیمانەکەوە وڵاتانی ئەم ناوچەیە گرنگی تایبەتیان هەبوو بۆ زلهێزەکان.(سەلیم حوسنی، سەردار عزیز: ڕێبازی سەرۆکەکانی ئەمریکا، و، سەردار محمد، چ5، دەزگای چاپو پەخشی سەردەم، سلێانی، 2117. ل11.

(□) ن. لازاریف: س. پ، ل995.

سەربازی لەلایەن عێراقەوە بۆسەر کوردەکانی باشوور، لەکاتی نزیک بوونەوەیان لەسنورەکانی (ئێران، تورکیا) هەردوو وڵات لەڕێگەی هێزی ئاسمانی خۆیانەوە لەکوردەکانی عێراق بدەن و کۆتایی بەشۆڕشی ئەیلول بهێنن[ ].

سەرەڕای بەهێز بوونی حکومەتی عێراقی و پاشگوزبوونەوەی لە بەڵێنەکانی کە بەگەلی کوردی دابوو، کێشەکانی ناو (پ.د.ك) ڕۆژ لەدوای ڕۆژ بەرەو ئاڵۆزی ملی دەنا، لەپاش چەندجار هاتوچۆ لە نێوان(م.س) و باڵی مەلا مستەفا سودی نەبوو، بۆیە (م.س) پرۆژەیەکیان ئامادەکرد لەبارەی داخوازیەکانی گەلی کورد و خستیانە بەردەم مەلا مستەفا بۆ ئەوەی ڕەزامەندی لەسەر پیشانبدات، بیخەنەبەردەم وەفدی حکومەتی عێراقی، کە هاتبوو بۆ خەلەکان بەمەبەستی گفتوگۆ، بەڵام مەلامستەفا ڕەزامەندی لەسەر نەنواندو بە وەفدەکەی عێراقی ڕاگەیاند ئەوداخوازیە هی گەلی کورد نیە، بەڵکو داخوازی(م.س)، کاتێك (م.س) داخوازیەکەیان خستەبەردەم وەفدی حکومەتی عێراق، هیچ وەڵامێکی دڵخۆشکەریان نەدایەوە[ ].

ئەندامانی (م.س) لەمانگی (5719/9) دا لەماوەت کۆنفرانسێکیان بەست و مەلامستەفایان لەسەرۆکی(پ.د.ك) خست و لەبەیاننامەیەکدا، باسی تاکڕەوی مەلا مستەفایان کرد، لەگەڵ ئەو نامانەی ئاڕاستەی سەرلقەکانی(پ.د.ك) کردبوو بۆ ڕاگرتنی شەڕ لەگەڵ حکومەتداو ئەمەش زیاتر بووە هۆی توندتر بوونی بارگرژی نێوان ئەو دوو باڵەی پارتی[ ].

لەوەڵامی کۆنفرانسی ماوەتدا مەلا مستەفای بارزانی لەمانگی (5719/9) کۆنگرەی شەشەمی(پ.د.ك)بەستو باڵی (م.س) بەلادەرو ناپاك وەسفکرد، چواردە لە ئەندامە دیارەکانی(م.س) لەڕیزەکانی(پ.د.ك) دەرکرد، کۆمەڵێك خەڵکی لاوازی هێنایە ناو مەکتەبی سیاسی کە بە پلەبەندی حزبایەتیان تێ نەپەڕاندبوو[ ].

لەمانگی (5719/51) مەلا مستەفا یاداشتێکی ئاڕاستەی حکومەتی عێراقی دەکات سەبارەت بە مافەکانی گەلی کورد و چەسپاندنیان لەدەستوری عێراقیدا، کە هاوشێوەی یاداشتەکەی ساڵی (5711)، بەڵام بێ ئەنجام بوو، لەمانگی (5719/52) سوپای عێراقی کەوتە جموجۆڵ بەهەردوو ئاڕاستەی ڕێگای کەرکوك_سلێمانی، خانەقین_سلێمانی، بەمەبەستی گرتنەوەی کوردستان، بەڵام سوپا سەرکەوتنی بەرچاوی بەدەست نە هێناو لە

[ ] نازناز: س. پ، ل521_525.

[ ] ئیبراهیم جلال: شۆڕشی ئەیلولو بنیاتنان و هەڵتەکاندن، 5715_5791، چ1، سلێمانی، 5777،ل512.

[ ] کریس کۆچێرا: کورد لەسەدەی نۆزدەو...،ل125.

[ ] ئیبراهیم جلال: س. پ، ل512_511.

ساڵی (5711) وەزیری ناوخۆی عێراق ڕایگەیاند"حکومەت ئامادەی گفتوگۆ نیە، نە لە ئێستا و نە لە ئایندەدا ئامادەنیە ئۆتۆنۆمی بە کوردبدات" بەمەش جارێکی تر شەڕ لە نێوان حکومەت و پێشمەرگە سەریهەڵدایەوە[].

لەساڵی (5711)لەپاش پێکدادان لەنێوان(م.س) و مەلا مستەفادا هێزەکانی(م.س) ناچار پەنا دەبەنە بەرئێران و لەدەست هێزەکانی مەلا مستەفا هەڵدێن، پاشان لەژێر گوشاری مەلا مستەفادا ئەو ئەندامانەی (م.س) لە ناوچە سنوورییەکانی ئێراندا، دەگوێزرێنەوە بۆ هەمەدان بەهۆی خراپی گوزەرانیان لە ئێران و قەدەغەکردنی ناوچەکانی کوردستانی عێراق لێیان،پاش هەوڵەکانی ساواکی ئێرانی وحکومەتی عێراقی و هاتنی حەسەن پاکڕەوان و عیساپەژمانی(ساواکی) ئێرانی بۆ لای بارزانی ئەندامانی کۆمیتەی ناوەندی جگە لە (ئیراهیم ئەحمەد) دەگەڕێنەوە بۆ کوردستان، دواتر بارزانی پێشمەرگەکانی(م.س) و(پ.د.ك) تێکەڵاودەکات، دواتر نامەکەی نێوان(مەلا مستەفا وئیدریسی کوڕی) دا ئاشکرا دەبێت کەتێدا تیرۆرکردن و لەناوبردنی (جەلال تاڵەبانی) بەکارێکی پێویست دەزانێت،[] ئەمەش وا دەکات کە ئەندامانی (م.س) پەیوەندی دەکەن بە حکومەتی عێراقیەوە، شان بەشانی هێزەکانی حکومەت دژایەتی مەلا مستەفا دەکەن[].

لەپاش کەوتنەخوارەوەی فڕۆکەکەی (عەبدلسەلام عارف) و مردنی، (عبدالرحمن عارفی) برای بووە سەرۆکی کۆماری عێراق، لە(5711/1/27)دا ئاگربەست ڕاگەیەنرا، بەڵام لەناوەڕۆکدا جگە لە سود وەرگرتن لەکات هیچ ئەنجامێکی باشی لێ نەبوو بۆ دەستەبەر کردنی مافەکانی گەلی کورد، بەڵکو بارودۆخی نەشەڕ نەئاشتی هێنایە گۆڕێ هەتا وەکو کۆتایی کودەتای (59ی تەموزی 5719) دیسان بەعسیەکان لەڕێگەی کودەتاوە گەڕانەوە سەر کورسی دەسەڵات و (عبدالرحمن عارف) ڕەوانەی دەرەوەکرا، (احمد حسن بەکر) بووە سەرۆك کۆمار[].

لەپێکهێنانی حکومەتێکی نوێ مەلا مستەفا بە دوو وەزیر بەشداری کرد، بەڵام لە ناو بەعسیەکانی هەمان دەسەڵاتدا لە (11/ی تەمووزی) هەمان ساڵدا بۆ جارێکی تر کودەتایەکی تریان کرد، بەسەر حکومەتەکەی (عبدلرزاق نایف) دا، مەلا مستەفا لایەنگیری لەم حکومە تە

[] کریس کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو...،ل112.

[] ئازادهیدایەت: ئەوکتێبەی مێژووی هاوچەرخی کوردستان دەهەژێنێت، گۆڤاری چاوگ گۆڤارێکی مانگانەیە، ژ.9، سلێمانی ، 2151،ل51.

[] س. پ،ل111.

[] دیڤید مەکداول: مێژووی هاوچەرخی کورد، و: ئەبوبکر خۆشناو، چ2، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر، 2111، ل121.

نەکرد، بەڵام باڵی (م.س) بەشداریان کرد لەسەر بنەمای زیندوو کردنەوەی ڕێکەوتنامەکەی(5711/1/27)(□).

بۆ ڕاگرتنی بالانسی هێز لە کوردستانداو کەنارخستنی (پ.د.ك) حکومەت چەند هەنگاوێکی نا لەسەر داخوازی(م.س)، لەوانە کردنەوەی زانکۆی سلێمانی لە ساڵی(5719) و ، دانانی کۆڕی زانیاری کورد لە ساڵی (5791) دا، بەفەرمی نەورۆزی کردە جەژنی کوردان و دهۆکی کردە پارێزگالە ساڵی(5719) دا و دەرکردنی لێبوردنی گشتی بۆ کوردان بۆجارێکی تر حکومەت دەستی کردەوە بەلەشکرکێشی بۆ کوردستان بەهاوکاری باڵی(م.س)، بەڵام نەیان توانی پێشکەوتنی بەرچاو بەدەست بهێنن لەڕووی سەربازیەوە تووشی زەرەر و زیانێکی زۆرهات ئەمەش بەهۆی ئەو هەنگاوانەی مەلا مستەفا گرتیە بەر بۆ بەرەنگار بوونەوەی سوپای عێراقی، گۆڕینی چەکی (پ.م) کانو زیاد کردنی موچەی (پ.م) دەرکردنی لێبوردنی گشتی بۆ هەموو ئەوانەی بیانەوێت بچنە لای (پ.د.ك)، لەگەڵ ئازادکرنی (پ.م) لەهەر شتێك کەدەستی بەسەردا دەگرێت(□).

وەك فشارێکی بەهێزو بایەخ پێدانی لەلایەن حکومەتەوە مەلا مستەفا دەستی کرد بەهێرشکردن بۆسەر بەرژەوەندیەکانی حکومەت لەکەرکوك، ئەمەش بەکۆمەکی ئێران(□).

پێکدادان لەنێوان حکومەت و (پ.د.ك) باڵی مەلا مستەفادا ڕوویدا، بەجۆرێك کە زۆربەی جار حکومەت دوچاری شکست دەبوویەوە، ئەمەش وای کرد لەسەرانی حکومەت، کە بیر لەڕێگەی گفتوگۆ بکاتەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کورد(□).

بۆیە حکومەت و مەلا مستەفا گەشتنە ڕێکەوتن لەپێناوی بنبە ستکردنی ناکۆکیەکانی نێوانیان و چارەسەرێکی یەکجارەکی کێشەی کورد، چونکە بەعسیەکان بانگەشەی چارەسەرکردنی کێشەی کوردیان دەکرد بەوەی ئەزموونیان لە هەڵەکانی (5711) دەسەڵاتیان وەرگرتووە لەپێناو ڕزگار کردنیووڵات لەو تەنگەژەیەی دووچاری بووە(□).

ئەگەر چی ڕێکەوتنامەی (55ی ئازاری5791) لە بنەڕەتدا حکومەت بەناچاری لەژێر کاریگەری کوردەکاندا ڕازی بوو، بەڵام لە ناوەندەکانی هەواڵدا جەختی لەسەر گەڕانەوی

(□) ن. لازاریف ئەوانی تر: س. پ، ل999_971.

(□) نەجم سەنگاوی: س. پ، ل219_211.

(□) ئامانج حسن ئەحمەد: س. پ، ل259.

(□) هـ.س، ل259.

(□) دیڤد مەکداوڵ: س. پ، ل111.

ئارامی وولات و دەرباز بوون لەو قەیرانەی کە دووچاری هاتووە بانگەشەی بۆ دەکرد، ئەمە لەلایەن خەڵکی کوردستانەوە زۆر بەگەرمی پێشوازیان لێکرا[ ].

ڕێکەوتنامەی (55ی ئازاری 5791)، تاڕادەکی باش مافەکانی خەڵکی کوردستانی بەپێ بەندەکانی ڕێکەوتنامەکە لە خۆ گرتبوو، بەلآم هەندێ کاری سەرەتاییش کرا، لە وانە بەشداریکردنی کورد بەچەند وەزیرێك لەسەر پشکی(پ.د.ك) لە حکومەتدا، بایەخدان بەناوچەکانی کوردستان و تەرخانکردنی بوجەیەکی باش بۆ ئاوەدانکردنەوە، هەروەها قەرەبووکردنەوەی هەندێك لە زیان لێکەوتوانی کورد بەهۆی شەڕەوە، لەگەڵ بەگەڕخستنی یاسای چاکسازی کشتوکاڵی(5717) ی سەردەمی (عبدالکریم قاسم)[ ].

ئەوەی بەردەوام خاڵی ناکۆکی وململانێی نێوان حکومەتە یەك لەدوایەکەکانی عێراق و خەڵکی کوردستان بووە، لەسەر ناوچە پڕنەوتیەکان بووە بەمڕۆشەوە، کوردەکان داوای گەڕانەوە و کارکردن بەئاماری ساڵی (5719) یان دەکرد، بەلآم حکومەت ڕازی نەبوو، ماوەی جێبەجێ کردنی بەندەکانی ڕێکەوتنامەی(55ی ئازاری 5791) درێژەی کێشا بۆماوەی چوار ساڵ(5791_5799) دیارە ئەمەش وەك سەرجەم گفتوگۆکانی تر سود وەرگرتن بوو لە کات، لەڕاستیدا حکومەتی بەعس لەناخدا بڕوای بەپێدانی ئۆتۆنۆمی بە کورد نەبوو[ ].

لەپاڵ دەست پێکردنی حکومەت لەجێ بەجێ نەکردنی بەندەکانی ڕێکەوتنامەی ئازاری (5791) هەوڵدان بۆ تیرۆرکردنی (مەلا مستەفا) لە حاجی ئۆمەران(5792) ئیتر پەیوەندی (مەلا مستەفا) لەگەڵ بەغداد ڕۆژ لەدوای ڕۆژ خراپتر دەبوو[ ].

بەستنی پەیمانی دۆستانەی نێوان عێراق و یەکێتی سۆڤیەت، وولآتانی خۆرئاوای نیگەران کردو کەوتنە کار بۆ ئەوەی عێراق سەرقاڵی کێشەی ناوخۆی بکەن و نەبێتە دۆست و هاوکاری یەکێتی سۆڤیەت، دەستی سۆڤیەت لەکەنداوی عەرەبی دوربخەنەوە، بۆ ئەمەش لەڕێگەی (ئەمریکا_ئێران_ئیسرائیل)ە وە بۆبەدی هاتنی ئەوئامانجە، کەوتنەهاوکاری وکۆمەککردنی شۆڕشی ئەیلوول لەڕوی ماددی و مەعنەوییەوە[ ].

[ ] فاتح ڕەسول: بنچینە مێژووی...،ل197_111

[ ] حسن ظاظا: لێکۆڵینەوەیەك لەمێژووی سیاسی عێراق، 5719_2119، و: ئامانج نیعمەت، چاپخانەی چوارچرا، سلێمانی، 2117، ل512_511.

[ ] هـ. س ، ل511_519.

[ ] هـ .س،ل511.

[ ] شوکریە ڕسول: بارزانی و کێشەی کورد لەنێوان بەرژەوەندی دەوڵەتە زلهێزەکان و دەوڵەتانی ناوچەکەدا، (5719_5791) کۆنگرەی یادەوەری سەد ساڵەی بارزانی نەمر، بەشی یەکەم، هەولێر، 2111، ل911.

حکومـەتی ئیسـرائیلیش دەسـتی کـرد بـەناردنی شـارەزایانی بـواری سـەربازیی بـۆ کوردسـتانی عێـراق و کردنـەوەی خـول و ڕاهێنـانی شـێوازی نـوێ لەسـەر چـۆنیەتی بەکارهێنانی چەکی نوێ بۆ بەرەنگاری فڕۆکە و تانك، هەندێك جاریش کادیرانی سەربازی و سیاسی(پ.د.ك) لـە وڵاتـی ئیسـرائیل ئـەم خولانـەیان دەبینـی، ئەمـەش زیـاتر بـۆ سـەرقاڵی عێراق و دوورخستنەوەی لە کێشەی فەڵەستین لەلایـەکی تریشـەوە بـەکار هێنـانی کـورد وەك کارتی فشار لە پێناو ئامانجەکانی خۆیاندا(□).

بەڵێنـەکانی دەرەکـی بـۆ (مـەلا مسـتەفا) و هەوڵـەکانی حکومـەتی عێراقـی بـۆ گـۆڕینی دیمۆگرافیـای ناوچـەکانی شـەنگار ، شـێخان ، کـەرکوك ، بـەدرەو جەسـان، خانـەقین، فەرامۆشکردنی بەندەکانی ڕێکەوتنی (55ی ئازاری5791) بیێ متمانـەی لـەنێوان هـەردوولا زیاتر کرد(□).

حکومـەتی ئێـران پیتر لـە جاران زیـاتر کەوتـە هاوکـاری کردنـی (پ.د.ك) نـەك هـەر لـە بـواری سـەربازیی و کۆمـەکی ماڵیـدا، بـەڵکو دەسـتی کـرد بـەناردنی سـوپای ئێرانـی بـەجل و بـەرگی پێشـمەرگەوە بـۆ بـەرەکانی شـەڕ لـەدژی حکومـەنی عێراقـی لەناوچـە سـنوریەکانی هەردوولادا(□).

وەك ئاشکرایە زۆربەی جار کۆمەك و یارمەتی لایەنێکی بەهێزتر لەبەرامبەرەکەی بەبێ مەرج نیە، لایەنی لاواز دەکەوێتە ژێرکاریگەریی داخوازیەکانی و سەربەخۆیی خۆی لەدەست دەدات و ئـەنجاێکی باشـی لـێ چـاوەڕوان ناکرێـت، هـەروەك یارمەتیـەکانی (ئێـران) کـە بـە مەلاسـتەفای بەخشـی لەبەرامبـەر یـەکلا یکردنـەوەی کێشـەکانی خـۆی بەرامبـەر عێـراق و بـــەکارهێنانی لـــەدژی کوردەکـــانی کوردســـتانی ئێـــران، وەك کوشـــتن و ڕادەسـتکردنەوەی(سـلێمانی معینـی)* بەحکومـەتی ئێـران، کـە ئـەم کـارەی مـەلا مسـتەفا

(□) دینیۆ دانیاڵ: چاوپێکەوتن لەگەڵ جەنەڕاڵێ خانەنشینکراوی ئیسرائیل (ئەلیعاز جیغـری) دا، گۆڤـاری ئیسـرائیل _ کورد، ژمارە 1، هەولێر ، 2117، ل9_1.

(□) کریس کۆچێرا:کورد لە سەدەی نۆزدەو...،ل119.

(□) ابراهیم جلال: س. پ، ل119.

* سـلێمانی مـوعینی لـە کوردسـتانی ئێـران لـەدایك بـووە، کەسـایەتیەکی دیـاری جوڵانـەوە چـەکداریەکەی (5719_5719)ی کوردستانی ئێران بوو، لـەدژی حکومـەتی ئێـران، پـاش هـاتنی بـۆ کوردسـتانی عێـراق، لەسـەر داخوازی حکومەتی ئێران لەشاری سلێمانی لەلایەن(پ.م) کانی لقی چواری(پ.د.ك) گیراو ڕەوانەی لای مەلا مسـتەفا یان کرد لە حاجی ئۆمەران، لەپاش کوشتنی بەفەرمانی مەلا مستەفا تەرمەکەیان ڕادەستی ئێران کردەوە، حکومـەتی ئێرانیش بەناو شاری مهابادا دەی گێڕا بەمەبەستی چاوترساندنی خەڵکیو سوکایەتی پێکردنی.(یاسـین سەردەشـتی: خوێندنەوەیەکی مێژوویی جوڵانەوەی چەکدارانەی سالآنی(5719_5719) لەکوردستانی ئێراندا).

ڕەنگدانەوەیەکی خراپی هەبوو لەسەر تێڕوانینی کوردەکانی ئێران بۆ شۆڕشی ئەیلوول و سەرۆکەکەی، چونکە ئەوان پاڵپشتیەکی گەورەی شۆڕشی ئەیلول بوون بەشێوەیەکی باش[1].

وولاتانی دراوسێی عێراق دەستیانکرد بەکار ئاسانی و لێك نزیکردنەوەی هەردوو حکومەتی عێراقی و ئێرانی، بۆ ئاسایکردنەوەی پەیوەندیەکانی نێوانیان، حکومەتی تورکیا لەڕێگەی وەزیری دەرەوەی کاریگەریەکی بەرچاوی هەبوو[2]، لەپاشاندا هەریەکە لە میسر، ئوردن، بەشدار بوون.

بەهۆی ئەوەی نزیکیەك ڕووی دابوو لەنێوان ئێران و عێراق، لەساڵی (5799) حکومەتی عێراقی تاك لایەنانە پڕۆژەی ئۆتۆنۆمی ڕاگەیاند، کە جیاوازتر بوو لەو خاڵانەی لەڕێکەوتناەی (55ی ئازاری 5791) دا هاتووە[3]، شای ئێران لەساڵی (5799) دا لەسەردانێکیا بۆ ولاتی فەرەنسا ڕایی گەیاند "ئەگەر بەلوعەکە بگرمەوە هەموو شتێك دەبڕێتەوەو تەواو دەبێت"[4].

دیارە مەبەستی شا لەم وتەیەدا هۆی نائارامی عێراق و سەرقاڵی بەکێشەی کوردەوە لەدەستی شای ئێراندایە، ئەمەش حکومەتی عێراقی بەئاشکرا هەستی پێکردبوو، لە دوا دانیشتنی (ئیدریس مستەفا) و حکومەتدا (سەدام حسێن) جێگری سەرۆك کۆمار وتبووی" چارەنوسی ئێوە بەستراوەتەوە بە ئێرانەوە، ئێران داوای(شەتولعەرەب) دەکات، (شە ت لعەرەب) لەکوردستان خۆشەویستر نیە، ئەگەر بێت و دەست بدەنەوە شەڕ ساڵێك زیاتر شەڕتان لەگەڵ ناکەین، ئەگەر نەم توانی بەسەرتانا زاڵبم، لەگەڵ ئێراندا ڕێك دەکەوم بەرامبەر ئەوەی یارمەتیتان لێبڕێت، مەلاستەفا ئەم هەڕەشانەی بەگرنگ وەرنەگرتبوو ئەویش پشت ئەستور بوو بە بەڵێنە دەرەکیەکان[5].

لە کۆبوونەوەی وولاتانی ئۆپێکدا لە وولاتی جەزائیردا هەردوو ولات ڕێکەوتن(5791/9/1) بەناوبژیوانی سەرۆك کۆماری جەزائیر بۆگەڕانەوەی ڕێکەوتنی ساڵی

---

[1] خیانەتەکانی قیادە موقتە: بلاوکرایەکی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران،(5795/7/51)،بێ شوێنی چاپ وچاپخانە ،ل52_51.

[2] سەروەر عبدالرحن: بۆ ئەوەی مێژوو دووبارە نەبێتەوە، ل91.

[3] حسن ظا ظا: س. پ، ل599.

[4] کریس کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو...،ل921.

[5] نەوشیروان مستەفا:لە کەناری...،ل21.

(5759)،سەبارەت بەکێشە سنوریەکانی نێوانیان ئەمەش بووە هۆی هەرەس هێنانی شۆڕش[].

لەدوای ڕێکەوتنی عێراق_ئێران شای ئێران بە(مەلا مستەفا)ی ڕاگەیاند" کە عێراق و ئێران ڕێکەوتوون چیتر ناتوانێت هاوکاری شۆڕشی کوردستانی عێراق بکات، بەڕاشکاوی وتی ئەگەر دێنە وولاتی ئێران ولاتی خۆتانە وەك هاوولاتی ئێران مامەڵەتان لەگەڵ دەکرێت، ئەگەڕێنەوە بۆ عێراق بەڵێنم لە سەدام وەرگرتووە کەستان نەکوژێت ئەگەر درێژە بەشەڕ دەدەی ئارەزووی خۆتانە ئیتر من سنوور لەیارمەتیدانی جەنگی دادەخەم"[].

ئەوکاتەی (مەلا ستەفا) بڕیاری ئاش بەتاڵی دا لەلایەن هەندێك لە پێشمەرگە وسەرکردەکانەوە دژی راوەستانی شەڕبوون و ڕایان گەیاند"ئێمە سیانزە ساڵە بۆبەدەست هێنانی مافی رەوای خۆمان لەم شاخ و داخە خەریکی شەڕو بەرپەرچ دانەوەی هێرشی دوژمنین، لەو سەرکردانەش (عەلی عەسکەری و ئەسعەد خۆشەوی) بوون، بەڵام مەلا مستەفا بە بروسکە داوای لێیە کردن بە خۆیان و کەس و کاریانەوە بگەنی حاجی ئۆمەران،لەپاش گەڕانەوەی (مەلا مستەفا) کۆبوونەوەی لەگەڵ ئەندامانی(م.س) سەرکردایەتی بەووردی دیداری نێوان خۆی و شای بۆ باسکردن هەرچەندە ئەندامانی سەرکردایەتی، فەرماندەکانی (پ.م) بڕیاری بەرەنگار بوونەوەیان دابوو، بەڵام مەلا مستەفا بەناردنی پەیامێك بوو بۆ هێزی (پ.م) لە بەرواری (5791/1/25)دا لەدەنگی کوردستانەوە کۆتایی بەشۆڕش هێنا[].

لەڕۆژی(5791/1/25) دەنگی کوردستان بڕا کە تاکە ڕادیۆی کوردی‌و هیوای خەڵکی کوردستان بوو لەو ڕۆژگارەدا[]، لەوەها ڕۆژێکدا زۆربەی خەڵکی کوردستان و بە تایبەتی خانەوادەی پێشمەرگەکان کۆڕەویان کرد بۆ ئێران هەندێکیان خۆیان ڕادەستی عێراق کردەوە.

[] دیڤید مەکداوڵ: س. پ، ل119_111.

[] سەروەر عبدالرحمن: بۆ ئەوەی مێژوو دووبارە...،ل91.

[] سەروەر عبدالرحمن:یەکێتی نیشتمانی کوردستان...،ل59 سەروەرعبدالرحمن:بۆئەوەی مێژوودووبارە...،ل91.

[] ابراهیم جلال: س. پ، ل 171.

بــەڵام لــەو ڕۆژگــارەدا هەنــدێك لەســەرکردەکانی(پ.م) بەشــاخەکانی کوردســتانەوە مابوون، خۆیان بۆ سەر لەنوێ هەڵگیرساندنی شۆڕشێکی تر ئامادە کرد لەدژی حکومەتی عێراقی[]

ئـەوەی مایـەی نیگەرانیـە لـەوەها شۆڕشـێکی گـەورەدا ئاسـتی هۆشـیاریی ڕابـەرانی شۆڕی ئەیلوول لەئاستێکی وەها نەبوو، تا ڕادەیەکیش پشت ئەستور بەتوانای خۆیـان بـن و بەیـەکجاری خۆیـان ڕادەسـتی هێـزی دەرەکـی نەکەن،شـای ئێـرانیش لـە ڕۆژگـاری خۆیـدا بەلوعەکەی بەستەوە هەرەسی بەشۆڕشێك هێنا.

[] بەهرۆز گەلآلی: ڕەسولّ مامەند...،ل 27.

باسی دووەم: دروستبوونی پارت و ڕێکخراوەکانی باشووری کوردستان لە ساڵی 5791 تا 5791:

ئاسەواری ڕێکەوتنامەی جەزائیر ئەوەندە خراپ بوو هەرگیز لەیادی کوردناچێتەوە،چونکە ئەگەر ڕێکەوتنامەی جەزائیر نەبوایە کورد چوارچێوەیەکی باشتری بۆ ناسنامەی نەتەوایەتی خۆی بەدەست دەهێنا.[]

لە پاش نسکۆی (5791) ی شۆڕشی چواردە ساڵە کوردستان، حکومەتی عێراقی سیاسەتی شۆفینیانەی خۆی لە بەرامبەر گەلی کورد لە باشووری کوردستاندا بەکارهێنا، کە خۆی لە بە عەرەبکردن، ڕاگواستن، گۆڕینی پرۆگرامی خوێندن بۆ زمانی عەرەبی، تەنانەت پارمەتیدانی ئەو عەرەبانەی کە ژیانی هاوسەری لەگەڵ کچی کوردا پێك دێنن بەبڕی (111)دیناری عێراقی.[]

لەگەڵ ئەوەی حکومەت بڕیاری لێبووردنی دەرکردبوو بۆ ئەوانەی دەگەڕێنەوە بۆ عێراق، بەلاّم حکومەت ڕایگواستن بۆ ناوچەکانی ناوەڕاست و باشوری عێراق، لە بارودۆخێکی ناخۆشدا ژیانیان دەگوزەراند سەرباری خراپی گوزەرانیان ئەوکەسانەی لەناو شۆڕشدا بوون بەگشتی و کەسانی بەرچاو و دیارەکانیان بەتایبەتی لە ژێر چاودێری توندی دەزگای پۆلیس و ئاسایشدابوون،[] حکومەت بە ویستی خۆی کەوتە دەرکردنی کوردەکانی ناوچە هاوسنورەکان لەگەڵ ناوچە عەرەبەکاندا ئەمەش زیاتر کوردەکانی ناوچەی پڕنەوتی کەرکوك و خانەقین...لەگەڵ گواستنەوەی فەرمانبەرانی کۆمپانیای نەوتی کەرکوك، ئەمەش لەپێناوی گۆڕینی دیمۆگرافیای ناوچەکوردنشینەکان بە عەرەبی هاوردە و نیشتەجێکردنیان بۆ زیادکردنی ڕێژەی عەرەب و کەمکردنەوەی ڕێژەی کورد لە ناوچەکورد نشینانەکاندا.[]

هەرچەندە ڕژێمی عێراقی بەپێی پەیمانی جەزائیری (5791) باجی خۆی بەڕژێمی شا دابوو، بەلاّم مەسەلەی کورد وەك ئەوەی بەعس خۆی چاوەڕوانی دەکرد کۆتایی پێنەهاتبوو، بەتایبەتی پاش ئەوەی لە ساڵی(5791) دا بزووتنەوەی چەکداری کوردی لە باشووری

[] - فەرەید ئەسەسەرد : ڕێکەوتنامەی جەزائیر پاش تێپەڕبوونی 12 ساڵ بەسەر مۆرکردنیدا، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان ،گۆڤارێکی وەرزیە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی لە سلێمانی دەریدەکات،ژ 19، 2119 ،ل 511 .

[] -دلێر احمد : ئەو بارودۆخە سیا سی و کۆمەلاّیەتییەی(ی.ن.ك)تێدا لەدایك بووە،ڕێبازی نوێ،سلێمانی ژ. 57، 2111،ل59.

[] - سەید کاکە: بیرەوەری پێشمەرگەیەك،ل551-552 .

[] - دلێر احمد: س. پ ،ل 52 .

کوردستان دەستی پێکردەوە ، بەعس بینی کە شای ئیران نایەوێ بەرەنگاری بکات، حکومەتی سوریاش دژی بەعسی عێراقیە و هاوکاری باشی کوردەکان دەکات.[]

بۆیە حکومەتی عێراقی هەستی کرد، شۆڕشی چەکداری لە کوردستاندا دووبارە دەستپێدەکاتەوە کەوتە دروستکردنی پیشتێنەیەکی ئاسایشی(ئەمنی) لەنێوان سنوری عێراق ئێراندا بە درێژایی (11)کم .[]

بەتایبەتی ئەو ناوچانەی هاوسنورن لەگەڵ کوردستاندا، بەبیانوی نەبوونی خزمەتگوزاری پێویست لەناوچە دووردەستەکاندا بەهۆی سەختی ناوچەکانیان و نە بوونی ڕێگەوبان تیایاندا، بەناوی کردنەوەی گوندی هاوچەرخەوە ژمارەیەکی زۆری گوندەکانی ڕاگواست و لەئۆردوگا زۆرەملێکاندا نیشتەجێی کردن، بە ئامانجی بڕینی سەرچاوەی هاوکاری پێشمەرگە و دەستبەسەراگرتنیان بە ئاسانی.[]

بیرکردنەوەی سەرانی بەعسی ڕەگەزپەرست لە عێراقدا گەشتەئاستێك لەبارەی نەتەوەی کوردەوە، کە پەنا بۆ هەندێك لە وولاتانی عەرەبی باکوری ئەفریقاش بەرێت، بۆ ئەوەی جوتیاری عەرەبی بنێرن لە کوردستاندا نیشتەجێیان بکات، بەپێی ئەورێکەوتنەی لەگەڵ حکومەتی میسردا واژووی کردبوو بۆ هێنانی یەك ملیۆن جوتیاری میسری لەماوەی چوار ساڵدا بۆ کوردستان.[]

لەوەها باردۆخێکی ئاڵۆزدا زۆر لە کادیرە سیاسی وسەربازیەکانی قاڵبووی شۆڕشی ئەیلوول بە تێڕوانینێکی نوێی شۆڕشگێڕانەوە کەوتنەوە خۆ و هەموو هەوڵەکانی خۆیان ئاڕاستەی سەرلەنوێ بەرپاکردنەوەی شۆڕش کردەوە.[]

ئەندامانی کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان، لە پێشتردا لە ناو شۆڕشی ئەیلوولدا بە نهێنی کاریاندەکرد زەمینەیان بۆ ڕەخسا بێنە سەر گۆڕەپانی سیاسی و سەرکردایەتی جوڵانەوەی خەباتی چەکداری بکەن لە دژی حکومەتی عێراقی بۆ ئەمەبەستەش دەستیانکرد بەپەیوەندی کردن و خۆڕێکخستنەوە لەگەڵ ئەندامەکانیان لەناوەوە و دەرەوەی وڵات.

[] -جەمال نەبەز : ئێستە و پاشەڕۆژی نەتەوەیی کورد، لە بەرگری ئاگری جەنگی عێراق و ئێراندا ،چ5،ستۆکهۆڵم،5797 ،ل22 .

[] - ه، س، ل 22

[] - ئاکار عبدلله و گۆنا عبدالله : چەند سەرنجێ دەربارەی ڕاگەیاندنی شاخ،ڕێبازی نوێ،ژ 51 ،ل 59-51.

[] - قیادەی موقتە لەچ بەرەیەکدا وەستاوە :ل 21.

[] - بەهرۆز گەلاڵی: ڕەسول مامەند...،ل19 .

کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان

سەرەتای دروستبوونی بیری ڕێکخراوێك بەناوی کۆمەڵەوە دەگەڕێتەوە بۆ دوای سەرهەڵدانی مەکتەبی سیاسی (پ.د.ك) لە گۆڕەپانی سیاسیدا ،کاتێك هەندێك لە سەرکردەکانیان(جەلال تاڵەبانی) سوودیان لەو بارودۆخەی هاوپەیمانی لەگەڵ ڕژێمی (عبدالرحمن عارف) دا وەرگرت بۆ جێبەجێکردنی تیۆری گەورە بیر مەندانی مارکسی لە جیهاندا بە تایبەتی سەرکردەی چینی(ماوتسی تۆنگ)* لەسەر کۆمەڵگای کوردەواری لە عێراقدا کەلایەنی عەشایەری بەسەریدا زاڵە و لە کوردستاندا چینی کرێکاری نیە، چونکە سروشتی جوتیارانی کوردستان هاوشێوەیە لەگەڵ کۆمەڵگەی چینیدا.([])

سالآنی کۆتایی شەستەکان خەملێن و دەرکەوتنی گروپێکی فیکری چەپ بوو لەنێو خەباتی مەکتەبی سیاسی بەتایبەتی ئەوانەی لەدەوری هەفتەنامەی

" ڕزگاری" کۆببونەوە، لەوانە (نەوشیروان مستەفا، شازادصائیب، محمدسابیر، محمودی مەلا عیزەت) هەروەها گروپێکی تر هەبوون کە لە (شەهاب شێخ نوری، فواد قەرەداخی، فازڵی مەلا محمد) پێکهاتبوون، ئەمە جگە لە چەند کادیرێکی پێشکەوتوو، خوێندکاران، لاوان کە بە فکری چەپ سەرسام بوون، بەڵام ڕێك نەخرابوون،([])(جەلاتاڵەبانی) زیاتر کاری گەری بیروباوەڕەکانی (کۆرش لاشانی)** بەسەرەوە بوو،پێی وابوو شانە ئەڵقەی نویٚ مارکسی دروست بکرێت زەمینە سازی بکریت بۆ حزبێکی شۆڕشگێرو جەماوەری بەتوانا ئەش لە دووڕگەوە دەکرێت:

5- بوونی مینبەرێکی ڕگەیاندن بۆ گەیاندنی بیروباوەڕلە ناو جەماوەرداو زەمینە خۆشکردن بۆ حزبە شۆڕشگێڕەکە.

2-شانەی ڕێکخستنی نهێنی دروست بکرێت بۆ ڕۆشنبیر کردنی کادیران و لە سەر بەرنامەی ئەو بابەتانەی مینبەری ڕاگەیاندنەکە بلآوی دەکاتەوە پەروەردە بکرێن ([]).

* ماوتسی تۆنگ: لە سالی 5991 لە بنەماڵەیەکی جوتیار لە دایك بووە، پاش تەواو کردنی زانکۆ لە سالی 5725 پارتی کۆمۆنیستی دامەزراند،چاکسازی لە بواری سەربازی و سیلسی و ئابووریدا ئەنجامدا،توانی سالی 5797 بەسەر یابانیەکاندا سەربکەوێت و پارتی کۆماری چین دابمەزرێنێت و بەهیتلەری ڕۆژهەلآت ناسراو بوو،تا سالی 5799 حکومی ولآتی چینی کرد.(دیڤید پیرۆز: شۆڕشی کلتوری چین،و،هەژار رەحیمی،چ5،چاپخانەی ڕۆژهەلآت،هەولێر،2117،ل52-59.)

([]) صلاح الخرسان : س،ب ،ل 129

([]) –هێمن باقر وهیدایەت حمید: ئارام سەرکردە تەنیاکەی کۆمەڵە، ژمارە11، 2119، سلێمانی،ل29.

(3) سەروەر عبدالرحمن: یەکێتی نیشتمانی کوردستان.....،99.

هەرچەند (پشكۆ نەجمەدین) پێی وایە كۆمەڵە لە ئەنجامی یەكگرتنی سێ گرووپ بە سەرۆكایەتی هەریەكە لە(جەلال تالەبانی، نەوشیروان مستەفا، شەهاب شێخ نوری) پێك هاتووە،[] هەر یەكەیان سەرپەرشتی گرووپێكیان دەكرد،هەر یەكە لەو گرپانەش، هەیشە ئە ندامانیان لە گفتوگۆو تاوتوێ كردنی ڕای یەكتری بوون بۆ پێك هێنانی ڕێكخراوێكی ماركسی–لینینی كوردستانی كە بتوانێت پرسە چینایەتی و نە تەوایەتییەكان پێكەوە گرێبدات و خەباتیان لە پێناودا بكات[].

كۆمەڵە لە (1975/1/15) دا لەلایەن (شەهاب شێخ نوری، وەستا ئەنوەر، جعفر كۆیی) بەناوی كۆمەڵەی ماركسی–لینینی كوردستان(كملك) دامەزرا،[] ئەندامانی سەركردایەتی (كملك) لە ساڵی (1975)دا پێك هاتبوون لە:

شهابی شێخ نوری –سكرتێری كۆمیتەی سەركردایەتی (لەناوەوەی وولآت).

محمدمیرزاسعیدعباس–لێپرسراوی لیژنەی بەغداد.

جعفرعبدالواحید–لێپرسراوی لیژنەی هەولێر.

ئاوات عبدالغفور–لێپرسراوی لیژنەی سلێمانی.

فەرەیدون عبدالقادر لێپرسراوی لیژنەی كەركوك[].

(كملك) زۆر بەوریاییەوە كاری دەكرد، چونكە لەو ڕۆژگارەدا لەلایەن (پ.د.ك) و حكومەتەوە زۆر بەوردی چاودێری دەكران لەبەرئەوەی جوڵەیان تەنها دەنگێكی شاراوە بوو هیچ بارەگایەكی دیار و ئاشكرایان نەبوو (پ.د.ك) لیستێكی (29)كەسیان لە ئەندامانی(كملك) ئامادەكردبوو بەهاوكاری ساواكی ئێرانی بۆ گرتنیان ئەم كارەشیان بە دەزگای پاراستنی (پ.د.ك)سپارد،[] ئەمەش ئەوە دەردەخات، كە دەزگای پاراستن سەربەخۆ نەبووە لەژێرفرمانەكانی دەزگایەكی وەك ساواكدا بووە.

**كۆرش لاشانی ناسراوەبە(د.جەلال) سكرتێری (سازمانی انقلاب ایران) بوو، بڕوانە(سەروەر عبدالرحمن:یەكێتی نیشتمانی كوردستان...،ل99)

[] وەلآمێك بۆ نەوشیروان مستەفا دیوی ناوەوەی ڕوداوەكان،1997، ل29 .

[2] فەرەیدوون عەبدولڕەحیم عەبدوللاّ: بارودۆخی سیاسی كوردستان-عێراق(15مارتی1975- 15مارتی 1979) ، چ1،چخ منارە،هەولێر،2011،ل155-151.

[] مسعودعبدالخالق: مەوسوعەی جودی بۆچەمك و زاراوەكانی سەردەم، ب1، نوسینگەی تەفسیر، هەولێر،2011، ل 171 .

[4] سەروەر عبدالرحمن: یەكێتی نیشتمانی كوردستان...،ل19.

[] - صلاح الخرسان : س. پ ، ل 336-335.

ئەنـدامانی(کملـك) لەگـەڵ هەڵگیرسـانەوەی شـەڕی کوردسـتاندا لەسـاڵی (5799) دا سەکردایەتی (کملك) و زۆر لە کادیرە پێشکەوتوەکانی و ئەندامانی چوونە ڕیزی شۆڕشەوە هەرکەسەیان بەگوێرەی ئەو کارەی پێان سپاردبوو بە دڵسۆزی کارەکانی خۆی ئەنجامدەدا، لـە ڕۆژانـی هەرەسـهێنانی شۆڕشـەکەدا لـە سـەرەتاوە بەتـەمای مانـەوە و خۆڕێکخسـتن و بەرەنگاری بوون، پەیوەندیان لەگەڵ زۆر کەسدا کرد، بەڵام بینیان هەرەس هێنانی شۆڕش بەوگەورەیە بەمان ناگەڕێتەوە ئەمانیش بەکۆمەڵ گەڕانەوە بۆ عێراق هەوڵیاندا سەرلەنوێ ڕیزەکانی خۆیان ڕێك بخەنەوە.(□)

لـەپاش نسـکۆ سـەرەڕای ئـەو ئیمکانیەتـە لاوازەی (کملـك) هـەی بـوو، بـەڵام ڕۆڵێکـی بەرچاوی هەبوو لە هەڵگیرسانەوەی شۆڕشدا و بووە جێگای هیوای خەڵکی کوردستان بە تایبەتی خوێندکار و لاوان.(□)

کۆمەڵـە بـووە خـاوەنی کەسـانی ڕۆشـنبیر و پـەروەردەکراو، کـە چـەند خـولێکی پەروەردەیان بینیبوو لەبابەتی پەروەردەی فیکری (مارکسی–مادی)،(□) هاوکات (کملك) لە نـاوەوەی کوردسـتان کۆمیتەیـەکی ڕێکخسـتنیان هـەبوو بـەناوی(ئەسـتێرەی سـوور) کـە لەزۆربـەی شاروشارۆچکەکانی وەك(سلێمانی،کەرکوك،هەولێر،خانەقین...هتد)سەرپەرشتی ڕێکخستنی ناوخۆیان دەکرد.(□)

لــە (5791/1/22) لــە دەرەوەی کوردســتان بەیاننامــەی دامەزرانــدنی (ی.ن.ك) بڵاوکرایەوە و بڕیاری دەسپێکردنەوەی شۆڕش درا، لەو ساتە وەختەدا (کملك) بەهێزترین ڕێکخسـتنی نـاوخۆبوو، کـە (ی.ن.ك) دەتـوانێ پشـتی پـێ ببەسـتێ لـەم ڕوەشـەوە ئـاڵوگۆڕی نامە لەنێوان سەرکردەکانی (کملك) و (ی.ن.ك) هەبوو .(□)

بەهۆی گیرانی نامەیەکی (جەلال تالەبانی) بۆ (ئەنوەر زۆراب) لەناوەوەی کوردستان بووە هۆی ئاشکرابوون و گیرانـی سـەرکردەکانی کۆمەڵـە و هـەڵهاتنی هەندێکیان بۆ ئێران و گیرانیـان لەلایـەن ئێـران و دواتـر ڕادەسـتکردنەوەیان بـە حکومـەتی عێراقـی و لەسـێدارەدانی (شهاب، ئەنوەر، جەعفەر) لە (5791/55/25)دا.(□)

(□) - نەوشیروان مستەفا : لە کەناری...،ل 22.

(□) -ڕێباز : قەند یل بغدای...،ل 22.

(□) -صلاح الخرسان : س. پ ،ل 191-191 .

(□) - عومـەری سـەید عـەلی:هەنـدێ لایـەن و ڕەوتـی مێـژووی سـەرەتایی دامەزرانـدنی یەکیـەتی نیشـتمانی کوردستان،ڕێبازی نوێ ،ژ57، ل99.

(□) - هێمن باقر و هیمداد حەمید : ئارام سەرکردە تەنیاکەی....، ل 21.

(□) -صلاح الخرسان : س. پ ،ل 119-119 .

لە پاش گرتنی شەهاب و هاوڕێکانی ڕۆڵی سەرکردایەتی (کملك) کەوتە دەستی (شاسوار جلال (ئارام)، نەجمەدین عزیز(سالار)، ئازاد هەورامی(عادل)، حیکمەت محمد کریم(مەلابەختیار)،عبدولرەزاق سێگردکانی)، کە کۆمیتەی هەرێمەکانیان دامەزراند.[]

لەدەستدانی(شیهاب) و هاوڕێکانی و گیرانی ژمارەیەکی بەرچاو لە هەڵسوڕێنەرانی(کملك) گورزێکی کەمەرشکێن بوو لەو ڕۆژگارەدا بەر (کملك)کەوت.

لە ساڵی (1975) دا (کملك)بەبارودۆخێکی سەختدا گوزەری دەکرد، بەڵام بەهۆی لێهاتووی ئارامەوە توانی پەیوەنیەکی باش لەنێوان ڕێکخستنەکاندا دروست بکاتەوە سەرکردایەتیەکی نوێ دروست بکاتەوە بەناوی سەرکردایەتی هەرێمەکانەوە، بە بێ هەڵبژاردن ئارام بووە سکرتێری (کملك).[]

(ی.ن.ك) لە (1975/1/5) یەکەمین کە بەیاننامەی دامەزراندنی خۆی بە زمانی عەرەبی لە سوریا بلاْوکردەوە بەمەبەستی دەستپێکردنەوەی شۆڕشی لە باشووری کوردستاندا ڕاگەیاند،[] لەناوخۆی کوردستانەوە (کملك) بەهۆی دامەزراندنی کۆمیتەی هەرێمەکانەوە دەستکرا بە خەباتی چەکداری و ماوەیەکی کەم بەسەر خەباتی چەکداریدا تێپەڕی نەکردبوو چەند کادیرێکی دیاری(کملك)لە شار و شاخ لە سێ دارە دران یاخود لەلایەن هێزەکانی حکومەتی عێراقەوە لە بەرەکانی شەڕدا گیانیان لە دەستدا یەکێك لەوانە ئارامی سکرتێری (کملك)لە گوندی(تەنگی) سەرووی ناوچەی قەرەداغ لە (1799/5/15) بەدەستی جاشەکان دەکوژرێت، ئەمەش خەسارێکی زۆر بوو لەکۆمەڵە کەوت.[]

پاش کوژرانی ئارام کادیرەکانی کۆمەڵە بڕیاریاندا بە دانانی (نەوشیروان مستەفا) بە سکرتێری کۆمەڵە.[]

لە (1795/9/25) دا کۆمەڵە کۆنفراسی خۆی بەست بە پێکهێنانی سەرکردایەتیەکی نوێ و دووبارە هەڵبژاردنەوەی نەوشیروان مستەفا بووە سکرتێری کۆمەڵە لە پاش کێشمەکێش و مشتومڕێکی زۆر لەناو هۆڵی کۆنفراسدا کە لە ناو زەنگ،[] لەساڵی (1799) کۆمەڵە کۆنفراسی خۆی بەستەوە بۆ جارێکی تر (نەوشیروان مستەفا) لەو کۆنفراسەدا بووە

[] -علی تەتەر : س. پ ،ل 19 .

[] -هێمن باقرو هیمداد حەمید:ئارام سەرکردە تەنیاکەی...،ل 21.

[] -جودی : س. پ ،ل 171 .

[] - ڕێباز : قەندیل بغدای هەژاند ،ل 22 .

[] -ئاوات قارەمانی : ڕێگا باریکەکان" ڕووداوەکانی (1711-5771) ،چ 2 ، چخ کوردستان، سلێمانی ،2117، ل 527.

[] -محمود سەنگاوی: بیرەوەریەکانی سەنگاوی، چ5، چخ تیشك، سلێمانی 2119 ،ل 519 .

سکرتێری کۆمەڵە،[] پاش ڕوخانی دەوڵەتی شانشاهی ئێران و دامەزراندنی حکومەتێکی ئیسلامی لە ئێراندا و باڵادەستی لەسنوورەکانی کوردستاندا بێزاربوونی خەڵك لە(حشع) پڕوپاگەندەی دەرەبەگ و بورژا بۆ پارتە کۆمۆنیستەکان، ئەوە وای کرد ناوی (کملك) بگۆڕدرێت بۆ کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان.[]

هەوڵە بەردەوامەکانی لەدەرەوەی وولات لە (1975/9/12) تا (1975/1/22)لە بەرلین و دیمەشق چەندین دیدار و کۆبونەوەی یەك لەدوا یەکی لێکەوتەوە لەگەڵ کەسانی ڕۆشنبیر و کادیرانی پێشووی (پ.د.ك) و کەسە دیارەکانی کورد لەئەنجامدا تاگەیشتە سەر ئەوەی ڕێکخراوێکی شۆڕشگێڕی کوردستانی لە (1975/1/5) دابمەزرێنن بەناوی (ی.ن.ك)کە بریتی بوون لە (5-جلال تاڵەبانی 2-د.فوادمعصوم. 1-د.کمال فواد.9-نەوشیروان مستەفا. 1-د.کمال خۆشناو. 1-عادل مراد. 9-عبدلرەزاق میرزا. 9-عمر شێخ موس).[]

(ی.ن.ك) بۆ دەستکردنەوە بەخەباتی چەکداری لە ناو خاکی کوردستاندا یەکەم دەستەی لە پێشمەرگە کانی لە وولاتی سووریاوە ڕەوانەی ناوچەی بادینان کرد بۆ بەرەنگاربوونەوەی حکومەتی عێراقی بە سەرپەرشتی (ابراهیم عەزۆ)، بەڵام تەواوی ئەو دەستەیەی پێشمەرگە لەلایەن پێشمەرگەکانی(پ.د.ك) وە دەکوژرێن، ئەمە سەرەتای شەڕی نێوان (ی.ن.ك) و(پ.د.ك) و سەرکردایەتیەکانی دەبێت و لە ئایندەدا بە خراپی تەشەنە دەکات دەبێتە سەرەتای شەڕی ناوخۆ لە پاش هەڵگیرسانەوەی شۆڕشی نوێ.

دوای گەڕانەوی (جەلال تاڵەبانی) لە دیمەشقەوە بۆ کوردستان بە نهێنی بەناو خاکی کوردستانی تورکیادا (باکوور) لە تەمووزی (1977) ڕۆڵی هەبوو لە کەمکردنەوەی باڵەکانی ناو (ی.ن.ك) و ڕێگەی خۆشکردن کۆبونەوەیەکی تایبەت بەچارەسەرکردنی ئەو کێشانە، هەر چەن دە (علی عەسکەری و سەیدا صالح یوسفی) پێیان باشبوو باڵەکان خۆیان حەل بکەن و لەناو (ی.ن.ك) دا پارتێکی سیاسی نوێ درووست بکەن، بەڵام لەپاش کۆبونەوەکە لەناو (ی.ن.ك) باڵی سێیەم دروست بوو بەناوی هێڵی گشتی یان خەتی پان، زۆربەیان لەساڵی (1917)دا لەگەڵ جەلال تاڵبانیدا بوون، خۆی لە سەرەك هۆز و کەسە سەربەخۆ و کەسە کۆمەڵایەتیەکان دەبینییەوە بەمەش (ی.ن.ك) لە دوو باڵەوە بوو بەسێ باڵ.

5-کۆمەڵەی ڕنجدەرانی کوردستان.

2-بزوتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان.

[] -نەوشیروان مستەفا : لەکەناری...،ل 522 .

[] -شاخەوان عباس: سەفەری کوردایەتی بیرەوەریەکانی شار و شاخ(1997-1975)، 2112، ل299.

[] - فاتح رسول :بنچینەی مێژووی...،ل119 .

1-هێڵی گشتی یان خەتی پان.()

وەلەهەمان کۆبوونەوەدا بە تێکڕای دەنگ جەلال تاڵەبانیان بە سکرتێری (ی.ن.ك) هەڵبژارد و مەکتەبی سیاسی نوێی(ی.ن.ك) پێك هات لەدوو ئەندامی کۆمەڵە و دوو ئەندامی سۆسیالیست و یەك ئەندامی هێڵی گشتی.()

دروستبوونی حیزبی سۆسیالیستی کوردستان (حسك)

لە مانگی (5791/9) ژمارەیەك لەخەم خۆرانی کورد لە شاری (ورمێ) ی ڕۆژهەلاتی کوردستاندا کۆبونەوە لەسەر دامەزراندنی بزوتنەوەیەکی پێشکەوتووخوازی شۆڕشگێڕ بەناوی (بزوتنەوەی سۆسیال دیموکراتی کوردستان)ی عێراق ڕێکەوتن.()

بەشداربووانی کۆبونەوەکەی شاری (ورمێ)، بریتی بوون لە (علی عەسکەری، د.خالید سعید،ڕەسول مامەند، کاردۆ گەلاڵی، جەمال حکیم، کەمال محیدین، علی هەژار....) دامەزرا لە سەراتادا بەناوی بزووتنەوەی ڕاستکردنەوە بوو، بە چاولێکەری حیزبی بەعسی سووریا ،کە چەوتی و لادانەکۆنەکان ڕاست دەکەنەوە پاشان ناویان گۆڕا بۆ (بزووتنەوەی سۆسیال دیموکراتی کوردستان).()

بەهۆی پێداگری و ناڕەزایی (ی.ن.ك)لە ناوی سۆسیال دیمکراتەوە گۆڕی بۆ بزووتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان، چونکە (ی.ن.ك)پێیان وابوو سۆسیال دیموکراتەکان بڕوایان بە خەباتی چەکداریی نیە.()

پاش جێ بەجێکردنی داخوازیەکانی (ی.ن.ك) لە گۆڕینی ناوی سۆسیالست دیمکرات بۆ بزووتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان و هەناردنی عمر دەبابە بەنوێنەرایەتی بزوتنەوە بۆ دیمەشق لە بەرواری (1/تشرینی دووەمی5791)دا، وەك نوێنەری بزوتنەوەی سۆسیالیستی کوردستان هاتنە ناونیمچە بەرەی (ی.ن.ك) وە.()

() -صلاح الخرسان : س. پ ، ل 111-112 .
() - س. پ ،ل 119 .
() -فاتح ڕەسول : بنچینەی بیرۆکەی چەپ لە کوردستاندا، چ2، سلێمانی ،2111، ل 111 .
() - فواد صدیق:گەردەلوولی سیاسەت، ب5 ،چ2، چخ خانی ،دهۆك ،2119، ل 19 .
() - علی تەتەر : س .پ ،ل 11-19 ؛ کریس کۆچێرا بزوتنەوەی....،ل 17 .
() - مەلا خالید فرێزی : پوختەی مێژووی کورد لە سەرەتاوە تا ئێستاچ5، چخ ،بژار، هەلێر،2111،ل 119.

پاش ڕێکەوتنی نێوان بزوتنەوە و (ی.ن.ك)لە نیمچە بەرەیەکدا، بەڵام خودی بزووتنەوە خۆی بەدەرنەبوو گرفت چی لە ئاستی ناوخۆدا لە هەمان کاتیشدا لەگەڵ کۆمەڵەدا، ئەمەش ڕۆژ لە دوای ڕۆژ ئاڵۆزتر دەبوو و تەشەنەی دەکرد.( )

بەشداریکردنی بزووتنەوە لە نیمچەبەرەی (ی.ن.ك)ماوەی 1 ساڵ دەخایەنێت، لەم ماوەیەدا تووشی دوو خەساری گەورە دەبێت ڕەنگدانەوەی خراپی دەبێت لەسەر بزوتنەوە، ئەوانیش داستانی (دەشێو)، کارەساتی(هەکاری)، کە ژمارەیەکی زۆر لە کادیری بەرچاوی سیاسی و سەربازی لەدەستدا، ئەمەش بوو بە خاڵی لاوازی بزووتنەوە.( )

ئەمەش زیاتر دەرگای زەمینەسازی بەڕووی لیژنەی ئامادەکاری (پ.د.ك)دا والاکرد بۆ گفتوگۆکردن، هەرچەندە (ی.ن.ك)هەوڵیدا بۆ مانەوەی بزوتنەوە لەناو (ی.ن.ك)دا، بەڵام بەهۆی سووربوونی سەرکردەکانی بزووتنەوە بەمەبەستی پاراستنی سەر بەخۆیی خۆیان بپارێزن و بەشێوەیەکی تر دابمەزرێنەوە، بەڵام هەوڵەکانی (ی.ن.ك)بێ سوود بوو.( )

بزووتنەوە پێیوابوو سکرتێری گشتی هی هەردوولابێت(کۆمەڵ+بزووتنەوە)بەیەك چاو تەماشای هەموان بکات، بەتایبەتی لە دابەشکردنی چەکدا، سەرەڕای هەندێك لە ئەندامانی بزووتنەوە کاریگەری(پ.د.ك)یان بەسەرەوە مابوو، کە نەیان دەویست بزووتنەوە وەك ئەندام بمێنێتەوەلەناو (ی.ن.ك)دا ئەم بۆچوونەش دواتر بەقازانجی زیندووبوونەوەی(س.ك) ی (پ.د.ك) تەواو بوو.( )

بۆیە زۆربەی سەرکردەکانی بزوتنەوە لەگەڵ ژمارەیەکی زۆری پێشمەرگەکاندا لە (5797/1/25)دا لەناو نیمچە بەرەی (ی.ن.ك) هاتنە دەرەوە و سەربەخۆیی خۆیان ڕاگەیاند وەك پارتێکی سەربەخۆ، چوونە ناوچەی(گۆڕەشێر).( )

نزیك بوونەوەی بزووتنەوەی (س.ك) بووە هۆی ئەوەی هەندێك لە ئەندامانی بزووتنەوە لەناو (ی.ن.ك)بمێننەوە و خۆیان بە بزووتنەوەی ڕاستەقینە بزانن.( )

( ) -بەهرۆز گەلاڵی :ڕەسوڵ مامەند...،ل 19 .

( ) - شاخەوان قادر : قادر شۆڕش چل ساڵ خەبات و تێکۆشان دیووی ناوەوەی هەندێ لایەنی مێژووی خەباتی نەتەوەی کورد لەنێوان ساڵی 5791-5791 ، چ دووەم،2112-2115،کوردستان ،ل 97.

( ) -علی تەتەر: س. پ ،ل 551 .

( ) - بەهرۆز گەلاڵی : ڕەسوڵ مامەند...،ل 19 .

( ) -شاخەوان شۆڕش : س. پ ،ل 77 ؛ ارکان حمە ئەمین الزرداوی: نشاة و تطور المجتمعات والاحزاب ولتیار السیاسیة الکوردیة في العراق،ط5،بغداد،2117،ص511،بەهرۆز گەلاڵی س. پ ،ل 15

( ) -فەیسەل داغلی:براکوژی شەڕی ناوخۆی کورد،و.بابان هەمەوەندی ،2111،ل 912.

ئەمەش زیاتر بارگرژی لەنێوان بزووتنەوە و (ی.ن.ك)دا دروستکرد تا یەکەم شەڕی نێوانیان لە (5797/9/1)دا بە کوژرانی دوو پێشمەرگەی بزووتنەوە زیاتر تەشەنە دەکات.[1]

کارکردنی هاوبەشی نێوان بزووتنەوە و لیژنەی ئامادەکاری بۆ ماوەی پێنج مانگ بوو بەهۆی یەکگرتنیان لە ڕێکەوتی (5797/9/9)دا بەناوی حیزبی سۆسیالیستی یەکگرتووی کوردستان ڕاگەیاند، لیژنەی ئامادەکاری پێکهاتبوون لە (محمود عوسمان، عدنان مفتی ،ملازم فواد،) و چەند کەسێکی تر، هەردوولا بەنهێنی سەیدا صالح یوسفیان هەڵبژارد بە سکرتێری حیزب، کە ئەو کات (سەیدا صالح یوسفی) لە بەغداد نیشتە جێیە بوو.[2]

بزووتنـــەوە پێیـــان وابـــوو بەجیابونـــەوەیان لـــە(ی.ن.ك) ســـەربەخۆیی سیاســـی و ڕێکخراوەیی و پێشمەرگایەتی خۆیان هەبێت باشتر گەشە دەکەن و بەهێز تر دەبن، پێیان وابوو کە دەبنە هێزی سێیەم لە گۆڕپانەکەدا لەنێوان(ی.ن.ك)و(پ.د.ك)دا تەوازنی هێزی هەردوولا تێکدەدەن، بەهۆی شەڕی نێوانیانەوە پێشمەرگەکان بێزارن لەشەڕی نێوان کورد و کورد و دەبنە لایەنگری(حسك)، حکومەتی عێراقی ئامادەی گفتوگۆکردن دەبێت لەگەڵیان و چارەسەری کێشەی کورد بکات بەڕێگەی سیاسی، بەڵام (ی.ن.ك)بۆ ڕازیکردنی سووریا درێـــژە بـــە شـــەڕکردنی لەگـــەڵ بـــەعس دەدات، ئەگـــەر(حســـك)ســـەربەخۆبن بـــەجیا لـــە (ی.ن.ك)ئەتوانن لەگەڵ بەعسـدارێکبکەون.[3]

کەتـە بزووتنـەوی سۆسیالسـت دیمـوکراتی کوردسـتان لـە (5791/9/9) دا یەکـەم کۆبونـەوەی خـۆی کـردوە و لەبەرواری (5791/1/51) دا یەکەم بەیاننامـە و لـە 5791/9/9 یەکەم دەستەی چەکداری سەرەتایی شۆڕشی نوێیان ڕاگەیاند و بزووتنەوەی سۆسیالیستی دیموکراتی کوردستان و پاشان بزووتنـەوەی سۆسیالیسـت و دواتر لـە (5797/9/9)دا لـە کۆنفراسێکدا لەگەڵ لیژنەی ئامادەکاری دا حزبی سۆسیالیستی یەکگرتووی کوردستانیان پێکهێنا.[4]

ئـەم جیابوونەوەیـەش زیـاتر ئـاگری شـەڕی نێـوان (حسـیك) و(ی.ن.ك)ی خۆشـکرد، بـە دروسـت بـوون و جـاڕدانی سـەربەخۆیی بـووە هـۆی ئـەوەی زیـاتر لایـەنگری بـۆ (پ.د.ك) تەراکەوتنی(ی.ن.ك)لە مەیدانەکەدا و دروستبوونی گیانی تۆڵەسـەندنەوە و شـەڕی یـەکتری

---

[1] -سەید کاکە: س. پ ،ل 511 .

[2] -یـەکێتی نیشـتیمانی کوردسـتان: سـەرهەڵدان و نوێبوونـەوە، لـەبڵاوکراوەکانی مەکتـەبی بـیر و هۆشـیاری (ی.ن.ك)،2111،ل 515

[3] -نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان...،ل 12-11 .

[4] - مهاباد علی و هەوار محمد: حزبی سۆسیالیستی کوردستان(5791-5771)لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویـە لـە زانکۆی کۆیە بەشی مێژوو،(بڵاونەکراوە)،ساڵی 2117،ل21 .

لەگەڵ (ی.ن.ك)دەستی پێکرد و زۆر جار لە کوردستاندا ئەوەندەی حزب و ڕێکخراوە کوردیەکان،سەرقاڵی یەکتر بوون، کە لەو ئامانجەی لە پێناویدا درووست بوون لایان داوە وە هەوڵی سەپاندنی دەستەلآبوون لەو ناوچانەی کە خۆیان تیادایە.

دروست بوونی سەرکردایەتیەکانی (س.ك) (پ.د.ك)

لەپاش نسکۆی (5791) و ئاوارەبوونی ژمارەیەکی زۆری خەڵکی کوردستان سەرکردایەتی شۆڕش لەبارودۆخێکی خراپدا ژیانیان بەسەر دەبرد، چەندجار مەلامستەفا لەڕێگەی ڕاگەیاندنەکانەوە کۆتایی هاتنی شۆڕشی خەڵکی کوردستانی دووپاتدەکردەوە، شۆڕش کۆتایی هاتووە و ئەرکی ئەوانیش کۆتایی هاتووە.(□)

لەپاش نسکۆ ڕێکخستنەکانی(پ.د.ك) لەڕاستیدا هیچ دەرکەوتن و ڕۆڵێکی ئەوتۆیان نەبوو بەدەر لە لقی هەندەرانیان لە(لەندەن)، کە (جەمال علمدار)لێپرسراوی بوو لە وەها بارودۆخێکدا نائامادەیی پارتی سەرکردەکانی لە گۆڕەپانی سیاسی وفیکری کوردستان زەمینە سازی ڕەخساند بۆ نەشو نماکردنی پارت و ڕێکخراوی تری کوردی.(□)

لەم ماوەیەشداچەند ڕێکخراوێك دەرکەتن وەك(کملك، بزوتنەوی سۆسیالیست،ی.ن.ك).

لە بارودۆخێکی نائارام و دڵەڕاوکێدا بنەماڵەی بارزانی بەنوێنەر(ئیدریس،مەسعود) بەهاوکاری (سامی عبدالرحمن) کەوتنەخۆ لە پێناو درووست کردنەوەی پارتیدا بۆ ئەم مەبەستەش کەوتنە پەیوەندی کردن لەناوخۆ و دەرەوەی وولآت لەگەڵ کەسانی دیار و ڕۆشنبیردا.(□)

سەرکردایەتی کاتی(س.ك) مەبەستیان بەردەوامی دان بوو بەخەباتی(پ.د.ك)ئەم ناوەش لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، ئەوانەی سەرکردایەتی (س.ك) دەکرد بەشێوازێکی یاسایی لە ڕێگەی کۆنگرەوە دەست نیشان نەکرابوون.(□)

بەلآم لەناو ڕیزەکانی (پ.د.ك)دا وا بەشێوازێك ڕوویدا چەند باڵێکی لێ جیابوەوە،لەوانەش (دمحمود عوسمان)لیژنەی ئامادەکاری پێکهێنا و علی سنجاری یەکێتی دیموکراتی کوردستانی درووستکرد، سامی عبدالرحمن بە هاوکاری (ئیدریس و

(□) - ابراهیم جلال : س. پ ،ل 117 ؛ کریس کۆچێرا:کورد لە سەدەی نۆزدەو...،ل 911 .

(□)-صلاح الخرسان : س .پ ، ل 291 .

(□) - هـ ، ،س، ل 291.

(□)-فواد صدیق:گەردەلوولی...،ل19.

مەسعود)(س.ك)درووستكرد لە بەرواری (5791/1/21)بەناوی شۆڕشی گوڵانەوە دەستیانكردەوە بە خەباتی چەكداری.[□]

بەهۆی پەیدابوونی ڕێكخراوی تری چەكداری لەكوردستاندا(س.ك)داوای كرد، كە دەستەی چەكداری ڕەوانەی كوردستان بكات، یەكەم پێكدادان لەنێوان(س.ك)و(ی.ن.ك) ڕوویدا كە لەناوچەی بادینان بوو، تەواوی دەستەی چەكدارانی (ی.ن.ك) لەلایەن (س.ك) كوژران كە بریتی بوون لە (ابرایم عەزۆ) و هاوڕێكانی.[□]

لەساڵی (5799) دا (ئیدریس مستەفا) چوار لە سەركردە دیار و باوەڕ پێكراوەكانی (پ.د.ك) كە تا ئەو كاتە لە ئێران بوون ڕەوانەی باشووری كوردستان كرد، بۆ درێژەدان بەخەباتی چەكداری.[□]

دروست بوونی پارتی گەل

زۆربەی سەركردە سیاسیەكانی (س.ك)لەدەرەوەی وولآت بوون، فەرماندە سەربازیەكان لە ناوخۆی وولآت بوون ئەمەش جۆرێك لە بارگرژی دروست كرد، (س.ك) لەساڵی (5797) دا لە ئێران گۆنگرەی نۆیەمی بەست و سەركردایەتیەكی نوێی پێكهێنا، لە ئەنجامی ئەو ناڕزاییەی ناو(س.ك) و چۆنیەتی مامەڵەكردنیان لەگەڵ(حدكا)* و كەنار خستنیان لەلایەن (س.ك)خۆیان هەڵنەبژارد، هەندێكی تریان بەهۆی بێبەشكردنیان لە پلەی حزبی خۆیان بەستەم لێكراو دەزانی و بێ هیوابوون لە (پ.د.ك)و چوونە بەغداد لەوانە(ڕەشید سندی،عبدالله پشدەری، عبدلوەهاب ئەترووشی، صابیری كوڕی مەلا مستەفا).[□]

سامی عبدالرحمن و هاوڕێكانی دەستیانكرد بە درووستكردنی پارتێكی نوێ بەناوی پارتی گەلی دیموكراتی كوردستان،[□] دواتر لە پاش كۆنگرەی نۆیەمی (پ.د.ك) ناوبراو

[□] - جودی : س. پ ،ل 115 .

[□] - نەشیروان مستە فا:لە كەناری...ل522-525

[□] - كریس كۆچێرا : بزووتنەوەی نەتەوایەتی كورد...،ل 91.

* لەپاش شۆر شی ئیسلامی ئێران و مانەوەی ژمارەیەكی زۆر لە خەڵكی ئاوارەی كوردستانی عێراق ،لەگەڵ سەركردەكانی (پ.د.ك)دا،وایكرد (پ.د.ك)بكەونە ژێركاریگەری ئێران و دژایەتی (حدكا)ی ئێران بكەن و تەنانەت گەشتە ڕادەی چەك هەلگرتن ولەگەڵ لەشكری ئێرانی پێكەوە شەڕی (حدكا)یان دەكرد،سامی عبدالرحمن و جەو هەرنامیق وەك دوو كەسی سەركردایەتی كاتی پارتی دیموكراتی كوردستان لەدژی ئەم هەڵوێستەی سەركردایەتی كاتی بوون.(فاتح رەسول: چەند لاپەڕەیەك لە مێژووی خەباتی گەلی كوردستان ، سوید، چ 2 ،5779 ،ل 571-571 .)

[□] -كریس كۆچێرا: بزووتنەوەی كوردو...،ل 91.

[□] -صلاح الخرسان : س. پ ،ل 219 .

بێزاربوو، بەهۆی کەنار خستنی لەلایەن بنەماڵەی بارزانیەوە ڕێگەی جابوونەوی هەڵبژارد.[□]

ئەم بێزاریەش لەلایەن(پ.د.ك) وە هەستی پێکرا، بۆیە لەسەر خواستی (پ.د.ك) لە ئێران لەلایەن حکومەتی ئێرانەوە خرایە بەندیخانەوە، بەڵام لەسەر داوای لیبیا ئازادکرا، پاشان ڕووی کردە شاری (لەندەن) لەوێ دەستیکرد بە پەیوەندیکردن بۆ دامەزراندنی پارتێکی نوێ.[□]

لە بەریتانیا پەیوەندی کرد بەو کەسانەی کە پێشتر لە شۆڕشی ئەیلوولدا بەشداربوون سەر ئەنجام یەکەم کۆنگرەی خۆیان لە نەمسادا بەست،[□] پێگەی سەرەکیان لە سووریا بوو ، لە وێوە دەستەی چەکداری خۆیان ڕەوانەی ناوچەی بادینان کرد،[□] لە پەیڕەوی ناوخۆی پارتی گەلدا درووشمی مافی چارەنووسی بۆ گەلی کورد ڕاگەیاند.[□]

پارتی گەل بووە پارتێکی تری سەر گۆڕەپانی سیاسی و چەکداری کوردستان و بووە خاوەن ڕۆژنامەی(گەل)، گۆڤاری(پێشەنگ) تایبەت بەخۆی، بەشداری بەرەی کوردستانی کردو لەساڵی (5771) دا چووەتە ناو(پ.د.ك).[□]

دامەزراندنی حزبی شیوعی عێراقی

لەپاش سەرکەوتنی شۆڕشی ئۆکتۆبەری ساڵی (5759) ز لەڕووسیا و درووست بوونی ڕێکخراوێکی(ئەنتەر ناسیۆنالیستی)*کۆمۆنیستی و پاڵپشت بەو شۆڕشە لەساڵی (5757) وە لە مۆسکۆ ئایدۆلۆژیای مارکسی دەستی بەبلاوبوونەوە کرد لە زۆربەی ناوچەکانی جیهاندا.[□]

[□] -فەیصەڵ داغلی : س. پ ،ل 911.

[□] -صلاح الخرسان : س. پ ،ل 217-217 .

[□] -حسن ظاظا: س. ث ،ل 71-71 ؛ صلاح الخرسان : س. پ ، ل 291-299.

[□] -کریس کۆچێرا :بزووتنەوەی کوردو...،س. پ ،ل 11.

[□] - حسن ظاظا: س. پ ،ل 71.

[□] - هـ. س ،ل 71.

*(کۆمێنترن)ڕێکخراوێکی کۆمۆنیستی نێودەوڵەتی،لەسەر پێشنیاری لینین لە ساڵی (5757) لە مۆسکۆ دامەزرا،کەلە پارتە کۆمۆنیستیەکانی جیهان پێکهاتبوو،کە ئامانجیان هاوکاری پارتە کۆمۆنیستیەکان بوو.

[□] - مەهدی محمد قادر : پێش هاتە سیاسیەکانی کوردستانی عێراق 5791-5719 ،سلێمانی،2111،ل 95 .

لەسەرەتای سەدەی بیستەمدا بیروباوەڕی مارکسی لەڕێگەی ژمارەیەك لە کەسانی ڕۆشنبیرەوە بەهۆی ئەو پەرتوك ونامیلکانەی کە لەڕێگەی سووریا و لوبنانەوە دەگەیشتە عێراق و بڵاوبوویەوە.[]

(حسین الرحال) لە سەرەتای بیستەکاندا، لە ئەڵمانیا لە بواری ئەندازیاریدا دەیخوێند، کەوتە ژێر کاریگەری بیری مارکسی و بە گەڕانەوەی بۆ عێراق ڕۆڵی کاریگەری هەبوو لە بڵاوکردنەوەی بیری مارکسیدا.[]

ئەمەش وای کرد لە عێراقدا هەواداری بیری چەپ زیاد بکات بیٚ ئەوەی لە ڕێکخراوێکی تۆکمەدابن، بۆیە لە ساڵی(1934) دا (حشع) دامەزرا،کە بۆماوەیەکی زۆر تاکە پارتی چالاکی ڕۆژهەلاتی ناوەڕاست بوون.[]

یەکەم سکرتێری ئەم پارتە(عاصم فلەیەح)بوو،ڕۆژنامەیەکیان هەبوو بەناوی (کفاح الشعب)بوو بە زمان حاڵی(حشع).[]

(حشع) بە هاوکاری پارتەکانی تری سەر گۆڕەپانی سیاسی عێراق رۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لە هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی(پۆرتسمۆس)*لەڕێگەی خۆپیشاندانەوە، بەڵام لەساڵی (1949) سکرتێری (حشع)و ژمارەیەك لە کەسە دیارەکانیان لەلایەن حکومەتی عێراقەوە لەسیٚ دارە دران و ژمارەیەکیشیان خرانە بەدیخانەوە، بەڵام هەندێك لە کادیرانی (حشع) توانیان بە نهێنی کاربکەن و لیژنەی ناوەندی دابمەزرێنن بەسەر پەرشتی (بەهادین نوری)*.[]

[] -لیث عبدالحسن الزبیدي: ثورة 14 تموز1958 في العراق،ط2،بغداد،1981،ص 61 .

[] -محمد كاظم علي،العراق في عهد عبدالكريم قاسم و دیراسة في القوی السیاسیةو الصراع الایدولوجي،1958-1963،ص 91،بدون سنة والمطبع.

[] -مایکڵ گەنتەر: فەرهەنگی مێژووی کورد ،چ5، و: مامکاك ، هەولێر،2016،ل 222.

[] - حسن ظاظا: س .پ ،ل 61 .

* پۆرتسمۆس بەندەرێکە لە باشووری بریتانیا لە(1948/1/15)دا حکومەتی عێراق و بەریتانیا بەمەستی نوێکردنەوەی پەیمانی ساڵی 1930 کۆبوونەوە، خەڵکی عێراق لەدژی ئەم پەیمانە خۆپیشاندانیان کرد،ژمارەیەك کوژراوی لێکەوتەوە و سەرەنجام حکومەتەکەی صالح جەبریان لە کارخست،پەیمانەکەش سەری نەگرت.

* بەهادین نوری: لەگوندی تەکیەی ناوچەی قەرەداغ لە دایك بووە،لە ساڵانی چلەکانەوە تێکەڵاوی سیاسەت بووە،وەکاریگەر بووە بە بڵاوکراوەی (حشع)و ڕۆڵی بەرچاوی هەبووە .بیرەوەریەکانی بەهادین نووری: و،سەردار صالح، سلێمانی ،2001 .

[] -لیث عبدلحسن الزبیدي: س. ث ،ل 61-64.

(حشع)ڕۆڵی بەرچاوی هەبوو لە سەرخستنی شۆڕشی (59ی تەموزی 5719) بەهۆی ئەو پەیوەندیەی لەگەڵ (عبدلکریم قاسم)دا، لەگەڵ ئەوەشدا (حشع) ڕێکخستنی تایبەتی خۆی هەبوو بەناوی (لیژنەی نیشتمانی) لەگەڵ بلاوکراوەیەکی نهێنی بە ناوی(سەربەستی نیشتمان).[]

هەڵوێستی (حشع) بەرامبەر کێشەی کورد جێگیر نەبووە و بەردەوام لەیەك ئاستدا نەبووە، جاری وابووە کوردیان بەکریٚ گرتەی ڕۆژئاوا لە قەڵم داوە و هەندیٚ جاریش داکۆکیان لە مافی چارەی خۆنوسین بۆ کوردستان کردووە، بەگشتی کێشەی کوردیان وابەستە کردبوو بە کێشەی پرۆلیتاریا لە عێراق.[]

لە پاش شۆڕشی 5719(حشع) تاکو سالٚی (5711) بەفەرمی دەستی کرد بەکارکردن، تا دەهات بەهێز دەبوو لە سالٚی (5711) دا (حشع) بەشداری لە حکومەتی عێراقیدا کرد.[]

لە سالٚی (5719) دا جیابوونەوە لەریزەکانی (حشع)ڕوویدا بەسەرۆکایەتی (عزیز الحاج)بەناوی(القیادە المرکزیە) ڕادەگەیەنێت و دەکەونە دژایەتی کردنی(حشع).[]

(حشع)لە سالٚی (5795) دا بەشداری حکومەتی عێراقی کرد بە دوو وەزیر و (پ.د.ك)بە پێنج وەزیر، لە تەموزی (5791) دا (حشع) لەگەڵ حزبی بەعسدا بەرەیەکیان پێك هێنا، بەناوی بەرەی پێشکەتنخوازی نەتەوەیی.[]

پێك هاتنی ئەم بەرەیە بووە هۆی بارگرژی نێوان(حشع) و(پ.د.ك) و شەڕ و پێکدادان لە نێوانیاندا ڕوویدا.[]

وولاتانی دەرەکی بەشداربوون لە ئالۆزکردنی کێشەی نێوانیان بەردەوام (حشع)مەلامستەفا و (پ.د.ك)ی تاوانبار دەکرد بەوەی بەکرێگرتەی (مۆساد،C.I.A)ین، حکومەتی عێراقی (حشع)ی چەکدار کرد لە دژی بزووتنەوەی کورد،(پ.د.ك) لەم نزیکبوونەوەی (حشع) حکومەت ناڕەزایی دەردەبڕی، بەهۆی

[] - س .پ ،ل 91-99.

[] -جودی : س. پ ،ل 111 ؛ حسێن محەمەد عزیز:ململانیەی ئایدۆلۆژیا لە کوردستان،بیٚ شوێنی چاپ وچاپخانە،5771،ل57-22.

[] -فەیسەل داغلی: س. پ ،ل 919 .

[] - فاتح رەسول:بنچینەی مێژووی...،ل277-112 .

[] -احمد بانی خێلان: س. پ ،ل 277-112 .

[] - ھ . س ،ل 119 .

نزیکبوونـەوەی حکومـەتی عێراقـی لـە یـەکێتی سـۆڤیەت تـوانی(حشـع) بـە لای خۆیـدا ڕابکێشێت.[]

(حشـع) لـە شـەڕی (5799–5791)دا لایـەنگری حکومـەتی عێراقیـان دەکـرد لـەدژی شۆڕشی ئەیلوولی خەڵکی کوردستان و لە بەرەکانی شەڕدا هاوشانی بەعسییەکان شەڕیان لە دژی کورد دەکرد، لەپاش نەمانی شەڕ حکومەت دەستی کرد بە چەککردنی (حشع) و فشـــار خستنەســـەریان و گـــرتنی ئەندامـــەکانیان و سانسۆرخســـتنە ســـەر کـــار و چالاکیەکانیان.[]

لـە سـاڵی (5799) دا گـرتن و دەربـەدەرکردنی ئەندامـەکانی (حشـع)دەسـتی پێکـرد و (11)ئەندامیان لە ناو سوپادا گیران، کە بەگوێرەی یاسای عێراقی، جگە لە حزبی بەعس هەرحزبێك لە ناو سوپادا کاری سیاسی بکات سزاکەی لەسێدارەدانە.[]

حکومەتی عێراقی کەوتە کوشتن و گرتنی ئەندامانی(حشع) و داخستنی بارەگاکانیان و یاساغ کردنیان لە عێراقدا، (حشع) پەنایان بردە ناوچەشاخاویەکانی کوردستانی عێراق، لەگەڵ پارتە کوردیەکاندا دەستیانکرد بە خەباتی چەکداری دژی حکومەتی عێراقی.[]

پارتی سۆسیالیستی کورد(پاسۆك)

لە پاش نسکۆی شۆڕشی ئەیلول، لـە گۆڕەپانی سیاسی کوردستاندا گـەلێك ڕێکخراو پارتی سیاسی کوردی هاتنە مەیدانی خـەباتی سیاسـی و چەکداری، بۆ بەرەنگاربوونـەوەی ڕژێمی بە عسی عێراق، هەریەك لەو پارت و ڕێکخراوانە دابەشبوون بەسـەر ڕەوت و فکری و سیاسی جیاوازدا.

لـــەو کاتـــەدا پـــارتێکی نـــوێی تـــر درووســـتبوونی خـــۆی ڕاگەیانـــد بـــەناوی پـــارتی سۆسیالیسـتی کـورد(پاسـۆك)بـوو لـە (5791/7/55)دا کـە پـارتێکی تـەواو ناسیۆنالیسـتی کـوردی بووبڕوایـان بـە خـەباتی چـەکداری هـەبوو بـۆ ئـازادکردنی هـەر چـوار پارچـەی کوردستان.[]

[] - فەیسەل داغلی: س. پ ،ل 919 .

[] - جودی : س. پ ،ل119.

[] - احمد بانی خێلان: س. پ ،ل122 .

[] - جودی : س. پ ،ل119.

[] -فەیسەڵ داغلی : س. پ ،ل 911 ؛ کاوە ئـەمین: ناسیۆنالیزمی کوردی،خـەبات بـۆ دەوڵەتێکی نەتـەوەیی ، هەولێر،2111،ل 11.

ڕابەرانی ئەم پارتە زیاتر لەژێر کاریگەری (کۆمەڵەی ئازادی و ژیانەوە و یەکیەتی کورد)(کاژیك)دا بوون، کە لە (5717/9/59)دامەزرابوو، ئەم کۆمەڵەیە زۆر بەنهێنی لەناو ڕیزەکانی(پ.د.ك)کاریان دەکرد، (کاژیك)لەلایەن کۆمەڵێك گەنجی ڕۆشنبیری نەتەوەیی دامەزرابوو، بڕوایان وابوو(حشع) و(پ.د.ك) ناتوانن خواستە نەتەوەییەکانی گەلی کوردستان بەدیبهێنن، (پ.د.ك) وەك پارتێکی کوردی داخوازیەکانی گەلی کوردی لە ئۆتۆنۆمیدا دەبینییەوە ،(حشع) لە پێناوی زۆرینەدا کەمینە دەکرێتە قوربانی لە عێراقدا،عەرەب زۆرینە بوو کوردیش کەمینە، لەم ڕوانگەیەوە(کاژیك)کاری لەسەر درووستکردنی کیانێك بۆ کورد دەکرد.[□]

(کاژیك)دروشمیان"کوردستان بۆ کورد یەکسانی بۆ گەل"بوو بڵاوکراوەیەکیان هەبوو بەناوی (کاژیکنامە) بیر و ڕاکانیان تێدا بڵاو دەکردەوە و خاوەن ڕێکخستنی تایبەت بەخۆیان بوون، بەڵام لەکاتی شۆڕشی (5799) دا (کاژیك)چوونە ناو شۆڕشەوە.[□]

کامیل ژیر وەك یەکێك لە دامەزرێنەرانی(کاژیك)دەڵێت "(پاسۆك)وەك بیر درێژکراوەی (کاژیك) بوو، بەڵام وەك ڕێکخستن(کاژیك) لەساڵی (5799) دا چالاکی خۆی ڕاگرتووە".[□]

پاسۆك لە شاری کەرکوك دامەزرا و دەستەی دامەزرێنەری بریتی بوون لە(کامیل ژیر، احمد هەردی، شێرکۆ بێکەس، ئازاد مستەفا)یەکەم کۆنگرەی ئەم پارتەش لە شاری کەرکوك بوو کە خۆیان بەمیراتگری(کاژیك)دەزانی.[□]

(پاسۆك)دەستی کرد بە خەباتی چەکداری لە دژی حکومەتی عێراقی لەهەندێك ناوچەدا ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو، بەڵام بەهێزی پارتەکانی تری کوردستان و کۆبوونەوەی نەتەوەییەکان لەژێر چەتری (پ.د.ك) و(ی.ن.ك) دا و کۆبوونەوەی چەپەکانیش لەدەوری (حشع)دا، وایکرد (پاسۆك)زیاتردەرفەتی بوونی بۆ نەڕەخسا.[□]

(پاسۆك)کاریگەری تەواوی (کاژیك)ی بەسەرەوە بووە بەتایبەتی (کاژیك نامە) زیاتر ئەوەی پەیوەندی بە تیۆری ناسیۆنالیزمی کوردیەوە هەیە، کە بەئاشکرا لە پەیڕە و پرۆگرامیاندا بەدی دەکرا.[□]

[□]-چاوپێکەوتن: عوسمان عبدالرحمن لەگەڵ کامیل ژیردا، کامیل ژیر لە کاژیك دەدوێت، گۆڤاری کۆڕ،ژ 5،سلێمانی،2151،ل59-25 .

[□] – هـ. س، ل 25 .

[□]- هـ . س، ل 25 .

[□]-فەیسەڵ داغلی: س. پ ، ل 911 .

[□]-علی تەتەر: ،س. پ ،ل 92-91 .

[□]-کاوە ئەمین : س. پ ،ل 11 .

بـەڵام(ئـازاد مسـتەفا) بەنمونـەی رەخنـە لـە(کاژیـك)دەگرێـت و بـە دژە عـەرەب و کۆمۆنیستەکان تاوانباریان دەکات لەگەڵ ئەوەی (کاژیك) بەهەڵگری (ئایدۆلۆجی بۆ گەنی ئاری و زەردەشتیزم)دادەنێت.پێیوایە هەر بەهۆی کردارەکانی (کاژیك) وە (پاسۆك)باجی ئەوانی داوە.[]

کامیل ژیر بەشداربووە لە دامەزراندنی (پاسۆك) دەڵێت:"لە(کاژیك)دا بۆ ماوەی 95ساڵ ئەو کۆمەڵەیە بێ سکرتێر بووە لەلایەن دەستەیەکی هاوبەشەوە بەڕێوەبراوە، ئەم شێوازی بەڕێوەبردنەش لە(پاسۆك)دا بەهەمان شێوە بووە، کە ئەم پارتە بۆ ماوەی(15-95)ساڵ لەلایەن دەستەیەکی هاوبەشەوە بەڕێوە دەبرا،هیچ کەسێك سکرتێر نەبووە.

هەرچەندە ئـازاد مسـتەفا بـەهۆی نوسـینەکانیەوە هەنـدێك کەسـی بـە سـکرتێری (پاسۆك)یان زانیوە بەڵام لەڕاستیدا (پاسۆك) نە سکرتێری هەبووە نە سەرۆك لەپاش ڕاپەڕینی (1991) سەر لەنوێ دەستەیەکی نوێی مەکتەبی سیاسی هەڵبژێرایەوە، هەر ئەم شێوازی کارکردنی دەسـتەیە بـووە هـۆی ڕوونـەدانی جیابوونـەوە لـەناو ڕیزەکانیدا،بـە پێچەوانەی پارتـەکانی تـری کوردسـتان، کـە بـەهۆی پۆسـت و سـکرتێرەوە جیابوونـەوە و دابەشبوون لە ڕیزەکانیاندا ڕوویداوە".[]

پاسۆك هەر لەسەرەتای دروست بوونیەوە زۆر بەپەرۆشەوە دەستی کرد بەکارکردن و بانگـەوازکردن بـۆ پێکهێنـانی بەرەیـەکی کوردسـتانی یـەك خسـتنی هەڵوێسـتیان لـە دژی داگیرکـەران لـەژێر درووشمـی (تاملکەچـی یـەکی نەخسـتووین با بـۆ ئـازادی یـەکگرین)یـان بـەرزکردەوە لـەژێر ئـەم درووشمـەدا کەوتـە گفتوگـۆکردن لەگـەڵ پارتـە کوردیەکانـدا، بـەڵام لایەنەکانی تر وەڵامێکی دڵخۆشکەریان بۆ بانگەوازی (پاسۆك)نەبوو،هەرلایەك دەیوویست باڵادەستی خۆی لەو بەرەیەدا هەبێت .[]

(پاسـۆك) وەك پـارتێکی نەتـەوەیی چـەکداری کـوردی خـاوەنی بڵاوکـراوە و گۆڤـار و ڕۆژنامـەی تایبـەت بـەخۆی بوو،گۆڤارێکیـان هـەبوو،[] بـەناوی (پاسۆك)لـە پـاش ئـەو هـەموو هەوڵـدان و بـانگوازەی بـۆ ڕێکخسـتنی تـەواوی لایەنـە کوردیـەکان لەیـەك بـەرەدا نـەی توانی بێلایەنی خۆی ڕابگرێت سەرەنجام بووە ئەندام لەبەرەی(جودا).[]

[] -كورتەباسێکی بەرەی کوردستانی ،ل 9 .

[] - عوسمان عبدالرحمن:کامیل ژیرلە...،ل12 .

[] -ئازاد مستەفا: کورتەباسێکی بەرەی کوردستانی، سوید،1995،ل 95-12 .

[] - کاوە ئەمین: س. پ ،ل 91 .

[] – ه. س،ل11.

لە گۆڕەپانی سیاسی و چەکداریی کوردستاندا یەکێك بوو لەو پارتانەی کە شان بە شانی پارتەکانی تری کوردستان لەسەنگەری بەرگریدابوو لە خاکی کوردستان، سەرەنجام بەشداریکرد لە پێکهێنانی بەرەی کوردستانی خەونی لەمێژینەی و بەشداربوون لە ڕاپەڕینی (5775) ی خەڵکی کورستانی عێراقدا و لەهەمان ساڵدا گۆنگرەیەکیان بەست و ناوی پارتەکەیان گۆڕی بۆ پارتی دیموکراتی سەربەخۆی کورستان لەدواتردا لەگەڵ (حسك، پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان) دا یەکیان گرت و پارتێکی نوێیان پێکهێنا بەناوی(پارتی یەگکرتن)لەپاشاندا زۆربەی ئەندامانی پارتی سەربەخۆیی لەساڵی (5771) دا چوونە ناو(پ.د.ك).[]

[] - فەیسەڵ داغلی : س. پ ،ل ،911 .

بە شی دووەم
ململانێی نێوان پارتە سیاسیەکانی باشووری کوردستان

باسی یەکەم: ناکۆکی نێوان(ی.ن.ك)و سەرکردایەتی کاتی(پ.د.ك)وەك نموونە:

(پ.د،ك) وەك پارتێکی کوردی هەر لەسەرەتای دروست بونیەوە هەتا وەکو نسکۆی (5791) تەنها پارتی مەیدانی سیاسی کوردستان بوو، لەپاش نسکۆو پەرتەوازە بوونی سەرکردەکان و ئەندامانی ئەم پارتە بۆ وڵاتانی ئێران و ڕاگرتنی چالاکی سەربازیو سیاسیان بۆماوەیەك، (ی.ن.ك) لەسەر گۆڕەپانی سیاسی کوردستان خەباتی سیاسیو چەکداری خۆی ڕاگەیاند لەدژی حکومەتی عێراق لە ساڵی (5791)دا، وە لەهەمان ساڵدا (پ.د.ك) سەرکردایەتیەکی نوێی خۆی ڕاگەیاند لەژێر ناوی سەرکردای کاتی(پ.د.ك) خۆی بە حزبی پێشڕەو و خاوەن خەباتی سیاسیو چەکداری کوردستان دەزانی، ئەمەش دەگەڕایەوە بۆئەو ململانێ توندەی کە پێشتر لەنێوان باڵی مەکتەب سیاسی وبارزانی و (پ.د.ك) داهەبوو کەسەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆساڵی(5791) کە جەلال تاڵەبانی یەکێ بوو لەکەسە دیارەکانی مەکتەبی سیاسی بوو.

دیارە لەمێژووی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کوردا زۆر بەی ئەوکەسانەی سەرکردایەتی جوڵانەوەکانیان کردووە هەرچەندە کەسی ڕۆشنیر و دەرچووی زانکۆ و پەروەدەی بیری مارکسی و نەتەوەیی بوون، بەڵام نەیانتوانی خۆیان لە لاینگیری هۆز و عەشیرەتەکان دەربازبکەن، سەرکردەکانیش بەپێی پێگە کۆمەڵایەتیەکەی خۆیان توانیویانە خەڵکی زۆر لەدەوری خۆیان کۆبکەنەوەو سازیدەن بۆڕووبەڕوو بونەوەی نەیارەکانیان، لەلایەکی تریشەوە خۆیان کەسی یەکەمو سەرۆكوبڕیار دەرەبنو خوێندنەوەیەکی زانستی بۆ بوونی لایەنی بەرامبەر نەکەن، هێندەی سەرقاڵی ململانێو چەسپاندنی پێگەو کەسایەتی خۆیان بوون لەشۆڕشەکاندا وای کرد دوورکەونەوە لەو ئامانجەی کە لە پێناویدا شۆڕشیان کردووە، ئەمەش بەیەکێك لەسیماو تایبەت مەندییەکانی زۆرەبەی جوڵانەوەو شۆڕشەکانی کورد دادەنرێتو گەلی کورد لەم پێناوەشدا قوربانیەکی زۆری داوە و هەرئەمەش بۆتە هۆی بەئامانج نەگەیشتنی جوڵانەوەی ڕزگاریخوازی گەلی کورد.

سەرەتای ناکۆکیەکانی نێوان (پ.د.ك) و ڕابەرانی(ی.ن.ك) دەگەڕێتەوە بۆ ڕێکەوتنی (5791/2/51)ی نێوان (مەلامستەفا) و (عبدالسلام عارف)[1]، بەهۆی ئەو ئاگر بەستەی نێوانیان لەلایەن(پ.د.ك)ەوە مەلامستەفا نوێنەرایەتی دەرکرد بێ گەڕانەوە بۆ مەکتەبی

---

[1] -فەرەیدون عبدالرحیم عبداللە: بارودۆخی سیاسی کوردستان_عێراق 55مارتی 5791 _ 55مارتی 5799،چ5،چخ منارە، هەولێر، 2119، ل21.

سیاسی، هەریەکە لە (عبدالسلام عارف) و (مەلا مستەفا) بەجیا ڕێککەوتنەکەیان لەڕادیۆی بەغداد بلاو کردەوە.(□)

ئەم ڕێکەوتنەش ناڕەزایی لەنێوان ئەندامانی مەکتەبی سیاسی(پ.د.ك) دا دروست کرد و تادەهات ململانێی نێوان (پ.د.ك) تەشەنەی دەکردو ئەندامانی مەکتەبی سیاسی لەنامیلکەیەکدا بەتوندی هێرشیان کردە سەر مەلا مستەفاو لەژێر ناونیشانی(اتفاقیە المشیر_بارزانی اصلح ام استسلام)؟(□).

لەهەمان ساڵدا لە(5791/9/9)،(پ.د.ك) کۆنگرەی خۆی بەست بەسەرۆکایەتی مەلامستەفاو بەشداری نۆسەد کەس، لەکۆنگرەدا بڕیاری دەرکردنی چواردە لەئەندامانی مەکتەبی سیاسی درابەتاوانی هەوڵدان بۆ جیابونەوە، (پ.د.ك) دەستەیەکی نوێیان بۆمەکتەبی سیاسی پێك هێنا،(□) باڵی مەکتەبی سیاسی لەژێر ئەو گوشارە توندەی لەلایەن سەرکردایەتی(پ.د.ك)ەوەپاش چونیان بۆ ئێران گەڕانەوە بۆکوردستان.(□)

لەکۆتایی ساڵی (5791) وسەرەتای ساڵی (5799) دا دەستەی مەکتەبی سیاسی پەیوەندیان کرد بەحوکمەتی عێراقی یەوە.(□)

بڕیارەکانی کۆنگرەی ماوەتی مەکتەبی سیاسی و گۆنگرەی شەشەمی(پ.د.ك) پەیوندی نێوان سەرکردایەتی کوردی ئالۆزترکردو زەمیەنەی بۆڕووبەڕوو بونەوەی چەکداری لەناو ڕیزەکانی شۆڕشدا ڕەخساند، کە دەکرا بیر لەچارەسەری ئاشتیانە بکەنەوەو زمانی گفتوگۆ بگرنە بەر.(□)

لەو کاتەی باڵی مەکتەبی سیاسی هاوشانی هێزەکانی عێراق لەبەرەیەکدا بوون، هێزەکانی(پ.د.ك) بەهاوکاری سوپای ئێرانی دژی حکومەتی عێراقی دەجەنگان.(□)

ئەندامانی مەکتەبی سیاسی تاساڵی (5791) لایەنگری حکومەتی عێراقی بوون‌و لەدژی(پ.د.ك) دەجەنگان،(□) دیارە بە بەردەوامی داگیرکەرانی کوردستان ئەم خاڵە لاوازەی

(□)-ئامانج حسن احمد: س. پ، ل571_575.

(□)-جەمال نەبەز: کوردستان‌و شۆڕشەکەی...،ل571.

(□)-فەریدون نوری: بزاڤی بارزانی. چخ ئاراس،.هەولێر، 2119.ل517.

(□)-نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان یەکتر دەشکێنن، چ5، ئەلمانیا، 5779، ل75.

(□)- فەرەیدون عبدالرحیم عبدالله: س. پ، ل29.

(□)-ئامانج حسین احمد: س. پ، ل212.

(□)-نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان...،ل

(9)-کریس کۆچێرا: کورد لە سەدەی نۆزدەو...،ل111.

کوردیان بەباشی هەستپێکردووە وکاری لە سەردەکەن، کیشەکانی کوردستان قوڵتردەکەنەوە لە پێناوی بەرژەوەندیەکانی خۆیاندا.

لـە(5791/52/29) مەکتـەبی سیاسـی کـۆنگرەی حەوتـەمی خـۆی بەسـتو پرسـی یەکگرتنـەوەیان لەگـەڵ(پ.د.ك) خسـتە بـەرباس و چـۆنیەتی یەکگرتنـەوەیان شـرۆڤەکرد، لەکۆتایـدا لـە(5795/2/51)دا پـارتی شۆڕشـگێڕانی کوردسـتانی مەکتـەبی سیاسـی بـوونی خـۆی هەڵوەشـاندەوە چـونە نـاو ڕیزەکـانی(پ.د.ك) لەهــەمان ڕۆژیشــدا(پ.د.ك) لەبـەیان نامەیەکدا خۆشحاڵی بەو هەنگاوەی پارتی شۆڕشگێڕانی ڕاگەیاند.[]

لەکاتی یەکگرتنەوەی باڵی مەکتەبی سیاسی(پ.د.ك) دا کۆمەڵێك لەکادرانی مەکتەبی سیاسـی ئامـادە نـەبوون بـەکارکردن لـەڕێزەکانی(پ.د.ك)دا، ڕێکخسـتنێکی نـوێی نهێنیـان دامەزراند، کە لە دوای نسکۆی ئەیلولی (5791) بوو بە بناغەی دامەزراندنی(ی.ن.ك) بەناوی کۆمەڵەی (مارکسی_ لینینی)کوردستان.[]

(جـەلال تاڵـەبانی) وەك یـەکێك لەسـەرکردە دیارەکـانی مەکتـەبی سیاسـی سـەردانی مەلامستەفای کرد لەناوچەی حاجی ئۆمەران، ئەمەش بەهۆی ئەو نێوەند گیرییـەی کەلەلایـەن (فـاخر مێرگەسـوری)* یـەوەکرا بـۆ ئاشـتەوای نێوانیـان و دڵنیاکردنـەوەی مەلامسـتەفا[]، لەپاش هەڵوەشاندنەوەی پارتی شۆڕشگێڕی کوردستان و یەکگرتنـەوی لەگـەڵ (پ.د.ك) دا، (پ.د.ك) لـەو بەڵێنانـەی کە بەئەندامانی مەکتـەبی سیایی دابـوو پاشگەز بوویـەوە وەکاری پێنەکرد[]، هەنـدێك لەئەندامانی مەکتـەبی ساسی وەك چاودێری کردنیان لـەنزیك بارەگای مەلامستەفا جێگیریـان کـردنو کـاریی ڕێکخسـتنی گرنگیـان پێنـەدان،[] پاش ئەوەی جەلال تاڵەبانی ماوەیەك لە ناوچەی گەڵاڵـە مایـەوەو پاشـان لەسـەرداوای خـۆی لەساڵی (5792) دا لـــەبێ هیوابـــوونی لەوگۆڕانکاریانـــەی کەچـــاوەڕوانی دەکـــرد مـــەلا مســـتەفا لـــەناو

[] - ئامانج حسین احمد: س. پ، ل221-229

[] -فەریدون عبدالرحیم عبداللە: س. پ، ل559_559.

*- فـاخر کـوڕی محمـد ئاغـای مێرگەسوریە سـاڵی 5719 لەمێرگەسـور لـەدایك بـوەو لـەناوە ڕاسـتی پەنجاکانـدا لەڕێکخستنەکانی حزبـی شـیوعی عێراقـی دا دەسـتی بـەکاری سیاسـی کـردووە، سـاڵی 5711وەك فەرماندەیـەکی شـیوعی ڕۆڵـی بـووە لـەتێك شـکاندنی سـوپای عێـراق لەشـەڕی دەربەندیخانـدا، سـاڵی 5791 دەبێتـە ئەنـدامی کۆمیتەی ناوەندی((پ.د.ك) تاکو ساڵی 5795 تەجمید دەکرێ، فەریدون عبدالرحیم عەبداللە: س. پ، ل79.

[] - هـ. س، ل77-511.

[] -ابراهیم جلال: س. پ ، ل292.

[] - هـ . س، ل291.

ڕیزەکان(پ.د.ك)دا لەپێناوبەرژەوەندی خۆیو هەڤاڵەکانیدا بیکات سەفەری دەرەوەی کرد.[ ]

ئەوەی کەلەپێشەوە باسکرا وەك پێشینەیەکی مێژوویی کە ناکۆکی نێوان ئەندامانی باڵی مەکتەبی سیاسیو (پ.د.ك)بوو، کەهەرئەم ململانێیە لەپاش نسکۆ جارێکی تر لەژێر ناوێكو فۆرمێکی نوێدا سەری هەڵدەدەنەوە.

هەتا نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول لە کوردستانی عێراقدا دووپارتی سەرەکی هەبوون(پ.د.ك) وەك پارتێکی نەتەوەی کوردی(حشع) وەك پارتێکی نێو نەتەوەیی بەردەوام لەنێوان ئەم دووپارتەداململانێو پێکدادان هەبوون،[ ] (ی.ن.ك) لەسەرتای جاڕدانەوەی شۆڕشدا نەخشەی وابوو کەلەپێشدا چەند دەستەیەك ڕەوانەی کوردستان بکاتەوە لەپێناوی هۆشیار کردنەوەی خەڵك و بەرزکردنەوی ورەیان، لەپاشاندا دەست بکرێت بەچالاکی سەربازی لەدژی ڕژێمی داگیرکەر لە کوردستان،[ ] (ی.ن.ك) لەسەرەتادا نوێنەری خۆی ناردە لای مەلا مستەفا و سەبارەت بەدەست پێکردنەوەی شۆڕش لەکوردستاندا داوای هاوکارییان لێکردو دروستبونی ئەو ڕێکخراوەشیان خستەبەر باسکردن و ڕونکردنەوەی مەبەستیان کە هیچ دژیایەتیەك لەدروست بوونی ئەم ڕێکخراوەدا بۆ (پ.د.ك) نیەو داوای هاوکاریان لەمەلامستەفاکرد لەپێناوی دەسپێکردنەوەی خەباتی چەکداری لەکوردستانی عێراقدا.[ ]

سەرتای ڕەوانەکردنەوەی پێشمەرگە بۆکوردستان لەوڵاتی سوریاوە بوو بۆ ناوچەی بادینان دەستی پێکرد، چونکە ئەم ناوچەیە پردی پەیوەندی گرنگی سەرەکی دەستپێکردنەوەی خەباتی سیاسیو چەکداری هەڵگیرسانەوەی شۆڕشی نوێی بوو،[ ]ناوچەی بادینان هاوسنوری لەگەڵ هەریەکە لەوڵاتانی سوریاو تورکیاوعێراقدا هەبوو، هەبوو، دەست پێکردنەوەی شۆڕش لەئێران کارێکی سەختر بوو لە چاو سوریادا، بۆیە ئەوکادیرانەی بەنیازی بەشداری کردنی شۆڕش بوون ڕوویان لەسوریا دەکردو سەربە پارتێکی دیاری کراو نەبوون، بەڵکو بەناوی شۆڕشی کوردەوە بوون، چونکە ئەوانەی کە بەڕێ دەکران بەناوی پارتیەوە بوون، بەڵام لەوێ لەگەڵ ئەندامانی(ی.ن.ك) داپێکەوە مەشقیان دەکرد.[ ]

[ ]-فەریدون عبدالرحیم عبداللە: س. پ ، ل221.

[ ]-ئەرسەلان بایز: ڕۆژانی سەخت، ب5، سلێمان، 2112، ل71.

[ ]-سەروەر عبدالرحمن: یەکیەتی نیشتمانی...،ل529.

[ ]-قیادەی مۆقتە:لە چ بەرەیەکدا...،ل21.

[ ]-سەرەوەر عبدالرحمن: یەکیەتی نیشتمانی...،ل511.

[ ]-علی تەتەر: س. پ، ل99.

(ی.ن.ك) لەساڵی (5799) دا یەکەم دەستەی چەکداری خۆی ڕەوانەی ناوچەکانی بادینان لەکوردستانی عێراق کرد، بەسەرپەرشتی (ابراهیم عەزۆ)*، بەڵام سەرکردایەتی کاتی پارتی کەوتە دژایەتی کردنیان وهاندانی خەڵکی ناوچەسنوریەکانی نێوان عێراق وتورکیا و سوریا لەدژی(ی.ن.ك)، سەرکرداتی کاتی بەهاوکاری خەڵکی ناوچەکە یەکەم دەستەی چەکداری (ی.ن.ك) یان لەلایەن (علی سنجاری) بەرپرسی چەکدارەکانی سەرکردایەتیکاتی (پ.د.ك)کوژران، کە ئەمەش جێگەی ناڕەزای خەڵکی تێگەیشتوی کوردستان بوو.[]

لە (5799/9/51)دا جەلال تاڵەبانی بەدوونامە(علی عبدالله)*ئیدریس بارزانی لەوکارەی سەرکردایەتی ئاگادار کردوە سەبارەت بەڕێگە گرتنی سەرکردایەتی کاتی لەپێشمەرگەکانی (ی.ن.ك)و هەوڵەکانی جەوهەر نامیق و کەریم سنجاری هەوڵدانیان بۆ دروست کردنی شانە ڕێکخستنی نهێنی لەناو(ی.ن.ك)دا بەئامانجی هەڵوەشاندوەی(ی.ن.ك) لەناو خۆدا، داواش دەکات ئەگەر سەرکردایەتی دەست بەرداری کارەکانی نەبێت ئەوا(ی.ن.ك) ناچارە هەموو ڕێگەیەك بگرێتە بەر بۆ بەرگری کردن لەخۆی.[]

لەپێناو هێورکردنەوەی بارودۆخەکەدا (جەلال تاڵەبانی) لە لەندەن لەگەڵ (مسعود بارزانی) و (سامی عبدالرحمن) دا کۆبویەوە بۆچارەسەر کرنی گرفتەکانی

[] -صلاح الخرسان: س. پ، ل211.

*ابراهیم عەزۆ لەساڵی 5799ز لەدایك بوو لەناحیەی (عەین زالە) لە5717ئەندازیاری تەواو کردوە لەسوپای عێراقدا ئەفسەبووە خولی ڕاهێنانی لەسۆفیەتو میصردا بینیوە، پاشان لەسوپادا بووەتە (نەقیب) لەساڵی 5795 بوتە ئەندامی کۆمیتەی ناوەندی(مارکس لینینی)کوردستان، بەرلە ڕۆشتنی بۆ ناو سوپا ئەندامی کۆمیتەی شاری بغداد بوو، سەرکردەی یەکەمین دەستە کادیرانو پێشمەرگەبوو، لە(5791/9/59)دا لەگەڵ ژمارەیەك پێشمەرگەدا دەکەوێتە بۆسەیەکی(سەرکردایەتی کاتی) لە(5791/51/57) دا بەدیلی شەهید دەکرا. سەروەرعبدالرحمن،سەرچاوەی پێشوو ل511.

*علی عبدالله سەرتا بەشدری کردنی لەکاری سیاسی دا دەگەڕێتەوە بۆ حیزبی هیواو پاشان بۆ(حشع)بەشدارییەکەمی کۆنگرەی پارتی کردووە، ئەندامی (مەکتەبی سیاسی) (پ.د.ك) بووە، لەگۆنگرەی (5، 2، 3، 1، 9) لەکۆنگرەی(7) وەك جێگری مسعود بارزانی سەرۆکی(پ.د.ك) بووە، لەجیابونەوی مەکتەیی سیاسیدا لایەنگری مەکتەبی سیاسی بووە،پاش یەکگرتنەوەیا پەیوەندی کردوە بە بنەماڵەی بارزاینەوە لەاش نسکۆ ڕۆڵی هەبوە لەناپارتیدا، پاش جیابونەوی مەکتەبی سیاسی لەپارتی لەناو پاریتیدا دەر دەکەوێت، سامان پۆست: عە لی عبدالله سەرکردە وەهمیەکەی پارتی: گۆڤاری سامال پۆست، ژ.2، هەولێر، 2117، ل9_7.

[] -صلاح الخرسان: س. پ، ل111. ؛ نەوشیروان مستەفا: لە کەناری...ل511.دەقی نامەکانی جەلاتاڵەبانی بە سەرکردەکانی (پ.د.ك)،ل79-512.

نێوانیـان،[□] جـارێکی تـریش لـە(5799/3/5)دا لـەولآتی شـام کۆبونـەوە لـەنێوان جـەلال تاڵەبانی ومسعودبارزانیدا کـراو ڕێکـەوتن لەسـەر چـەند خاڵێك لـەپێناو ڕەوینـەوەی گـرژیو ئاڵۆزیـەکانی نێوانیـانو پێکهێنـانی دەسـتەیەکی هاوبەشـی چـەکداریو ڕەوانەوەکرنـەویان بۆخەباتی چەکداری لەدژی حکومەتی عێراقی.[□]

لەگرنگترین ئەو خالآنەی ڕێك کەوتنێنێوانیان بریتی بوون لە:-

5-پێشـمەرگەی کوردسـتانو بـە(ی.ن.ك)وسـەرکردایەتی کـاتی پارتیـەوە بـەهێزی شۆڕشـی عێراق دانراوە.

2-هەرچەك ویارمەتیەك بەدەست بێت بەبێ جیاوازی بەسەر هەردولادا دابەشبکرێت.

3-دروسـتکردنی لیژنـەی ڕێکخسـتن لەسـێلایەن پێکهاتبووکـە(ی.ن.ك)وسـەرکردایەتی کـاتی پـارتیوحیزبی بەعسـی ئیشـتراکی_سـوری، لەناوچـەی سـنوریەکانی سـوریاوتورکیاو عێراقدا ئەم لیژنەیەش لەئاستی شارەکانی کوردستاندا پێکبهێنرێت.

1-نوێنـەری(ی.ن.ك) لەگـەڵ مسـعود بارزانیـدا ڕێـك کـەوتن لەسـەر ئـەوەی (ی.ن.ك)چـەكو تەقەمەنی پەیدابکاتو سەرکردایەتی(پ.د.ك) هاوکاری مادیان بکات لەو(29)ملیۆن دینارەی کە مابووەوەیسەردەمی شۆڕشی ئەیلوول بوو بۆ پڕکردنـەوەی پێداویستیەکانی پێشـمەرگە بەکاربێت.[□]

ئەم ڕێك کەوتنـە کەلەلایـەن سـەرکردایەتی کـاتی(پ.د.ك)ەوە کـاری پـێ نـەکرا،[□] لەگـەڵ ڕێـك کەوتنی نەیارانی حکومەتی عێراقیو نزیك بونـەوەیان لەیـەکتری حکومـەتی عێراقـی هەسـتی بەمەترسـی زیـاترکردو گۆڕانکـاری لەبەرپرسـانی ناوچـە کوردیانـدا دەکاتو چاودێری تونـد دەخاتە سەرخاڵە سنوریەکان.[□]

فەرنسـۆ هـەریری دەڵێـت: "پـێش ئـەوەی مـام جـەلام خـەڵك بۆکوردسـتان بنێرێتـەوە ئێمـە هـەبووین، وەك سـەرکردایەتی کـاتی، بزوتنـەوەی سۆسیالیسـت، کۆمەڵـە هـەبوو، هەرسـێ لا بەیاننامەیـەکیان دەرکردبـوو وەك برایـەك نـەگیرو گرفـتو نەشـەڕی براکـوژی لـەنێوانمان دا نـەبووە، وەك حیزبێـك لـەدژی حکومـەتی بـەعس شـەڕمان دەکـر" لـەناو چـەکانی سلێمانیو هەولێرو کەرکوکدا(ی.ن.ك) بالآدەست بوو وەهیچ ڕێگریەکیان لێ نەکرابوو.[□]

[□] -سەروەر عبدالرحمن: س. پ، ل519-519.

[□] -قیادەی موقتە:لەچ بەرەیەکدا...،ل11.

[□] – علی تەتەر: س. پ، ل97-71. ؛ قیادەی موقتە:لەچ بەرەیەکدا...،ل11-19.

[□] -سەروەر عبدالرحمن:یەکیەتی نیشتمانی...،ل519.

[□] -نەوشیروان مستەفا: لەکەناری...،ل591-511.

[□] -وەرگیراوە: لە سەروەر عبدالرحمن: یەکیەتی نیشتمانی...،ل511.

وەك لەپێشەوە باسکرا ئەو ڕێکەوتنەی واژۆکرا نەچووە بورای جێبەجێ کردنەوەو کاری پێنەرکراو لەپاش کوژرانی یەکەم دەستەی چەکداری(ی.ن.ك) وە جارێکی تر لە(15/9/1977) دا پێشمەرگەی تری ڕەوانەی ناوچەکانی بادینان کرد، ئەوانیش لەلایەن سەرکرایەتی کاتی پارتیەوە کوژران‌و دوومانگ پاشتر دەستە یەکی تر ڕوویان لەناوچەی بادینان کردەوە، ئەمانیش توشی هەمان چارەنوسی مەفرەزەی یەکەم‌و دووم بوون بەدەستی پێشمەرگەکانی(پ.د.ك)کوژران، بەڵام چوارلە پێشمەرگەکان لەدەست سەرکردایەتی کاتی(پ.د.ك) هەڵهاتن و کەوتنە دەست حکومەتی عێراقی‌و لەشاری موسڵ لەسێدارە دران،[] لەپاش ئەم ڕوداوانە(ی.ن.ك) لەساڵی (1977)دا بەبڕیارێکی مەکتەبی سیاسی‌و سەرکردایەتی نزیکەی هەزار پێشمەرگەو فەرماندەوسکرتێری گشتی بەمەبەستی هێنانی چەك‌و تەقەمەنی لەناوچەی(هەکاری)* دەستیان بەڕوشتن کرد بەناوچەسنوریەکانی نێوان هەرسێ وولاتی عێراق‌و ئێران‌و تورکیادا، بەڵام پاش چاودێریەکی ووردی ئێران‌و تەقە لێ کردنیان‌و ڕێگری کردن لێیان وبەناوچە سەختەکانی کوردستاندارۆشتن بەتایبەت بەناو بەفرداوژمارەیەك لەپێشمەرگە کان بەهۆی سەرماوکەمی خۆراکەوە، هەروەها هەردوو سوپای ئێران‌و تورکیاش بەردەوام پەلاماریان دەدان، بەم هۆیانەوە لەناوچون.[]

نەوشیروان مستەفا دەڵێت:"ڕۆشتنی ژمارەیەکی زۆری وا پێشمەرگە بۆ ناوچەیەکی وا دوورە دەستی، وەك هەکاری لەبنکەی جەماوەری (ی.ن.ك)و ڕۆیشتنیان بەکۆمەڵ‌و لەیەك ناوچەی دیاریکراودا هەڵەیەکی سیاسی بوو"،(ی.ن.ك) کردی سەرەڕای ئەوەی ئیدریس بارزانی لەڕێگەی نامەوە (ی.ن.ك) لەوە ئاگادار کردەوە کە سەرکردایەتی پارتی هیچ ڕێگرییەکیان لێناکان، بەڵام سەرکردایەتی کاتی بەوردی ئاگاداری جوڵەی هێزەکانی(ی.ن.ك) بوو بەهۆی بڕینی ڕێگا یەکی زۆر بەبەردەوامی یەك هەفتە ناوچەیەکی سەخت‌و ساردا توشی ماندوێتی یەکی زۆر ببوون، ئەمەش دەرفەتی باشی دایە دەست سەرکردایەتی کاتی بەهاوکاری (میتی) تورکی‌و خێڵەکانی ناوچەی هەکاری بۆلێدانی هێزەکانی (ی.ن.ك)[]، کارەساتی هەکاری شکستێکی گەورەو کاریگەری لەسەر(ی.ن.ك)بەجێ هێشت،چونکە

[] -نەبەز گۆران: کتێبێك لەدژی دەستەڵات،ووتاری ڕۆژنامەوانیە،چ5،بێ چخ وشوێنی چاپ،2117 ،ل19.

★هەکاری شارێکی کۆنی کوردە، ئەکەوێتە باشوری ڕۆژهەڵاتی کوردستانی تورکیا، فاتح رسول: چەند لاپەڕەیەك لەخەباتی مێژووی گەلی کورد، ڕووداو بەڵگەنامە،(1771-1792)،ب1،سوید،1779،ل597.

[] -ئاوات قارەمانی: س. پ، ل215-211. ؛ مەلا بەختیار(حکمت محمد کریم): س پ، ل195.

[] - لەکەناری دانوبەوە...،ل192-192.

زۆربەی سەرکردە مەیدانیەکانی لەوشەڕەدا لەدەستداوهێزەکانی پێشمەرگەش پەرتەوازە بوون.(□)

لەدەست دانی چەند سەرکردەیەکی، وەك (علی عەسکەری و حسین باباشێخ) کە لەلایەن سەرکردایەتی پارتی یەوەبەدیل گیران و پاشان گولەباران کران.(□) یەکێك لەهۆکارەکانی جیابونەوەی بزوتنەوەی سۆسیالیست لە (ی.ن.ك) لەپاش کارەساتی هەکاری لەدەستدانی ژمارەیەکی زۆر لەپێشمەرگە و سەرکردەکانی وەك (علی عەسکەری) و (خالیدسەعید) بوو لەو شەڕەدا(□).

(ی.ن،ك) لەتۆڵەی کارەساتی هەکاریدا لە گوندی (کانی ژەنان)*ی ناوچەی تاوەگۆزی لە(5799/9/29) دا دەستەیەك لەچەکدارەکانی (ی.ن.ك) بەسەر پەرشتی مەلابەختیار بانگهێشت دەکرێن بۆنان خواردن لەلایەن(عزیز محمد صالح) بەرپرسی دەستەیەك لە چەکدرەکانی سەرکردایەتی(پ.د.ك) بوو، لەپاش پشوودان لەلایەن پێشمەرگەکانی(ی.ن.ك)ەوە دەست دەکرێت بەتەقەکردن و شەش پێشمەرگەی سەرەکردایەتی(پ.د.ك) دەکوژرێن لەگەڵ هاولاتیەکدا، (عەزیز حەمە صالح) و چوارپێشمەرگەی تر بەدیل دەگیرێن و پاشان ئازاد دەکرێن،(□)سەرەڕای ئەوەی شەڕی ناوخۆش زیانێکی گەورەی لەهێزەکانی کوردستاندا، بەڵام لەڕوو بەڕووبونەوەی حکومەتی بەعس ڕانەوەستان و ڕۆژ بە ڕۆژ شەڕو پێکدادان تادەهات زیادی دەکرد،(□) هەردوو حکومەتی عێراق و ئێران دەستیان کرد بەرێك کەوتن بەمەبەستی هاوکاری لەبواری سەربازیی و هەواڵگیریدا و ڕێگەدان بەفڕینی فرۆکەی هەردوولا بەناوچەی سنوری یەکتردا بەئامانجی چاودێری بەرهەڵستکارانی هەردوولات، ئەگەر هاولاتی هەرلایەك لەخاڵەسنوریەکاندا دەستگیر کرا ڕادەستی یەکتری بکەنەوە.(□)

(□) -صلاح الخرسان: س . پ، ل192-191.

(□) - علی تەتەر: س. پ ، ل517.

(□) - هـ . س ،ل517.

*گوندی کانی ژەنان دەکەوێتە بناری چیای بێزەل لەناوچەی تاوە گۆزی لەنێوان سنوری عێراق و ئێراندا بەدووری 11کیلۆمەتر لەباکوری خۆرهەلاتی شارۆچکەی دەربەندیخان.(چاوپێکەوتن لەگەڵ مستەفا محمد علی لە بەرواری(2151/9/7)، لە دایك بووی ساڵی 5791 کە سایەتیەکی دیاری ناوچەی تاوەگۆزی و بەشداربووی شۆڕشی ئەیلوول تا نسکۆی شۆڕش ئەیلوول5791، نیشتە جێی ناحیەی زەڕایەن.

(□) -پشکۆ نەجم الدین: ئەزمونو یاد، ب5،چ5، (5791-5799) ،سوید،2119، ل15-19 ؛ مەلابەختیار: س. پ، ل291.

(□) -علی تەتەر: س. پ،ل515 ؛ سەیدکاکە: س پ،ل299.

(□) -علی تەتەر: س. پ، ل512.

سالی (5797) سالی گۆڕانکاری بوو لەئێران و عێراقدا، بەهۆی بەرپابوونی شۆڕشی گەلانی ئێران ئەمەش بووەمایەی خۆشی بۆ گەلی کورد، چونکە ئەو ڕژێمە بوو بەهۆی چەوساندنەوەی خەڵکی کوردستانی ئێران و توانەوەی کۆماری کوردستان و کوشتنی چەندەها کەسی دیاری کورد لەلایەکی تریشەوە ئەو ڕژێمە یەکێك بوو لەهۆیەکانی نسکۆی شۆڕشی ئەیلوول لەکوردستانی عێراقدا ودژایەتی(ی.ن.ك)ی دەکرد و ئەم کۆتایی پێهات و بەنەمانی ئەم ڕژێمە بو هۆی کرانەوەی کوردستان بەڕوی دەرەوەدا لەڕێگەی ئێرانەوەو زیاد بوونی ژمارەی پێشمەرگە لە کوردستانی عێراقداو زیاد بوونی کەلوپەلی سەربازی لەلای هێزەکانی کوردستانی عێراق.()

لەسالی (5797) دا (صەدام حسین)*بەڕەسمی بوو بەسەرۆك کۆماری عێراق و (أحمد حسن بکری)** لەکار خست و لەسالی (5791) دا لە وولاتی توکیا کودەتای سەربازی ڕویداو جەنەڕاڵەکانی سوپا دەستەلاتی خۆیان بەسەر حکومەتدا سەپاندو ئەم گۆڕانکاریانەی عێراق و وولاتانی دراوسێی ڕەنگدانەوەی باش و خراپیان هەبوو لەسەرناوچەکانی کوردستان.()

() -ڕێباز: قەندیل بەغدای...،ل579.

*-صدام حسین لەسالی 5717 لەگوندی عوجە لەپارێزگای صلاحدین لەخێزانێکی جوتیار لەدایك بووە، لەسالی 5711 پەیوەندی دەکات بە حیزی بەعسیەوە یەکێك بوە لەوکەسانەی کەهەولی تیرۆرکردنی عبدالکریم قاسمی یان دا لەسالی 5717 کەسێکی چالاکی هەردوو کودەتای(5711-5719) ی بەعسیەکان بووەو دەرکەوتینی دەگەڕێتەوە بۆمای ئازاری سالی 5791وپاشان لەسالی 5797 بوبەسەرۆکی عێراق و نەیرەکانی لەناوبردو عێراقی بۆماوەی هەشت سال توشی شەڕێکی مالوێرانکەر کرد لەگەل ئێران و ئەنفالی بارزانی وگەرمیان وکیمیابارانی هەڵەبجەی کردوو سالی 5775کوەیتی داگیر کردو بەهۆی سەرکێشیەکانیەوە سالی 2111 ئەمریکاو هاوپەیمانان حکونەتی عێراعیان ڕوخاندوو صدام خۆی حەشارداو لە(2111/52/59) گیراو لە سێدارەیان دا(عبدالقادر صالح: لاپەڕەی فەرمان ڕەواکانی عێراق لەفەیسەلی یەکەمەوە تا تالەبانی، ل11-17.

**احمد حسن بکر لەسالی 5759لەتکریت لەدایك بووە، باوکی کارمەندی هێلی ئاسنی تکریت بووەو وەك بلیت فرۆش کاری کردووە،(أ)سالی 5712 چوتە خانەی مامۆستایان، (ب) دواتر لەسالی 5719 دا= چوەتە کۆلێژی سەبازی و پاش نۆمانگ بەپلەی ملازم تەواوی کردووە، بەپێی توێژەرێکی ئەمەریکی لەسالانی خانەی نیشینی دا 5719-5719 کۆلێژی یاسای لەبەغداد تەواو کردووە،(ج) هەروها بەشداری کودەتای 5711کردووە بۆتە جێگری سەۆك کۆمارو لەسالی 5719بۆتە سەرۆك کۆماری عێراق و لەسالی 5797 لەلایەن صدام حسین لەکار دەخرێت و لە(5792/2/59)دا دەمرێت.(2)

أ-عبدالقادر صالح: س پ، ل97.

ب- حمید قطبعی : موسوعە العلام العراق فی القرن العشرین، ط5، ج5، بغداد، 5772، ص51.

ج-عبدالقادر صالح: س. پ، ل15.

لەساڵی (5791) دا شەڕی نێوان عێراق ئێران بەرپا بوو عێراق ڕژێمی تازەی ئێرانی بەلاواز دەزانیو ڕێکەوتنامەی جەزائیری هەڵوەشاندەوە دەستی گرت بەسەر شط العرب)داو هاوکاری عەرەبەکانی خۆزستانی کرد، [] کە دژی حکومەتیئێران بوون. لەکاتی بەرپابونی جەنگی عێراق ئێراندا ژمارەیەکی زۆر لەوکەسانەی کەلەڕیزەکانی سوپادابوون هەڵهاتنو پەیوەدیان کرد بەپارتە کوردیەکانەوە ئەمەش دەرفەتێکی باش بوو بۆ زۆر بوونی ژمارەی پێشمەگەی پارتە کوردیەکان. []

ساڵی (5797) لەچاوساڵانی ڕابردوودا بارو دۆخێ پارتە کوردیەکان تاڕادەیەك ئارامتر بوو(حشع) هەوڵی لێك نزیك بونەوەی (ی.ن.ك) و(پ.د.ك)دا بۆ ئاشتەوای، بەڵام هەوڵەکانی سەری نەگرت، وەك لە مانگی (5797/52) دا (حشع) و (ی.ن.ك) و(حسك) و حیزبی بەعس (قیادەیقطری) بەیان نامەیەکیان دەرکرد بەپێی ئەم بەیا ننامەیە هەوڵیاندا بەرەیەك دابمەزرێنن لەدژی حکومەتی عێراقو چەند دەستەیەکی چەکداری یان دروستکردو چالاکی چەکدارییان لەدژی حکومەتی عێراق زیادی کرد. []

(پ.د.ك) بەسەر کردایەتی مەسعود بارزانیو ژمارەیەکی زۆر پێشمەرگە ڕوویان لەناوچەکانی سنوری (ی.ن.ك) کرد بەناوبژیوانی(حشع) (ی.ن.ك) و (پ.د.ك) ڕێك کەوتن لەسەر چەند خاڵێك:

5-هێزەکانی(پ.د.ك) بچنە ناوچەی باڵەكو بناری قەلاتۆتکان چۆڵ بکەن.

2-ڕاگرتنی هێرشی ڕاگەیاندنی هەردوولا بۆ ماوی سێ مانگ.

3-ئەم دووخاڵەی سەرەوە بکرێتە زەمینە بۆ تەبایی نێوان هەردوولا پاشان(ی.ن.ك) بتوانێ هێزی پێشمەرگە بنێرێت بۆناوچەکانی بادینان. []

بەهۆی سەرقاڵی بوونی هەردوو حکومەتی عێراق و ئێران بەجەنگەوە بەتایبەت لەبەرەکانی باشوور ئەمە وای کرد، کە بۆشایی دەسەلاتی سەربازی حکومەتی عێراقی لەناوچەکانی کوردستانی عێراقدا دروست بێت، ئەمەش دەرفەتی زاتری دایە هێزەکانی پێشمەرگە بۆچالاکی نواندنو فراوان بوونی ناوچەی دەسەلاتیان. []

[] - علی تەتەر: س. پ ، ل529.

[] _ڕێباز: قە ندیل بغدای...،ل511.

[] - س . پ، ل252-251.

[] -علی تەتەر: س . پ ، ل529.

[] -احمد بانی خێلانی: س. پ، ل172-179.

[] -ڕێباز: قەندیل بغدای...،ل259-257.

شـەڕو ململانێـی نێـوان هێـزە کوردیـەکان بـووە هـۆی بێزاربـونی پێشـمەرگەو فەرمانـدەکانیان لەشـەڕی کـورد کـوژی بێـزار بووبـوون تـا ئاسـتێك خـواردنی لەتـە نـانی جوتیارێکی کوردیـان بۆ خۆیـان بـەڕەوا نەدەبینی،چونکە هەندێك لەوانـەی لەیەکـەم دەست پێکی شۆڕشەوە پێکگەشتبوون، کەچی لەدواتردا چونە سەنگەر گرتن لەیەکتری لەسەرەتای سـاڵی (5791) دا دروسـت بـوونی هاوپـەیمانی بـوو لـەنێوان پارتـەکوردیو عێراقیـە بەرهەڵستکارەکانی ڕژێمی عێراقدا هەریەك لە(پ.د.ك) و(ی.ن.ك) دەیان ویست باڵادەستی خۆیان بەسەر ئەوەبەرەیەدا بسەپێنن، ئەمەش کردنەوەی دەروازەیەکی نویٚ بوو بۆدروست بوون و پێکادانی تری لەبری دووحیزبدا ببێتە شەڕی نێوان دوو بەرە وەك بەری (جوقد) و(جود).

باسی دووەم: دروست بوونی بەرەی (جوقد و جود):

هەڵگیرساندنەوەی شۆڕشی نوێ لەساڵی (1975) دا لای خەڵکی کوردستان بوو بەهیوایەك بۆدووبارە دەست پێکردنەوەی خەباتی چەکداری لەدژی حکومەتی عێراقیو لەگۆڕنانی خەونی داگیر کەرانی کوردستان بوو بۆسڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەیی کورد لەکوردستاندا، ئەو ئومێدەی لای خەڵکی کوردستان بوو بەدەست پێکردنەوەی خەباتی چەکداری لەلایەن پارتە کوردیەکانەوە، بەڵام بەهۆی پاوانخوازی هەر پارتێك لەناوچەی دەسەلآتی خۆیدا بوو بەمایەی سەرهەڵدانی شەڕی یەکتریو هەوڵدان بۆسەپاندنی هەژموونی خۆیان بەسەرلایەنی بەرامبەردا لەسەرەتاوە شەڕەکان شەڕی نێوان دووپارت بوو، بەڵام لەسەرەتای ساڵەکانی (1975) دا ئاراستەی شەڕەکان گۆڕا بۆ شەڕی بەرەیی لەنێوان پارتە کوردیو عێراقیەکاندا، هەرچەندە سەرەتای ساڵی(1975) ساڵی دەسپێکی شەڕی نێوان عێراقو ئێران بوو، ئەمەش بواری زیاتری بۆخەباتی چەکداری پارتە کوردیەکان ڕەخساند، بەڵام بەهۆی ئەو ناکۆکیەی نێوانیان نەیان توانی سود لەسەر قاڵیو لاوازی حکومەتی عێراقی وەر بگرن هەولو تواناکانیان یەك بخەن لەپێناوئەوەی فشاری زیاتر بخەنە سەر حکومەتی عێراقیو هەوڵ بدەن بۆ بەدەست هێنانی مافەکانی گەلی کورد، لەدەستپێکی شەڕی عێراقو ئێرانداولآتانی ئێرانو سوریاو هەوڵیاندا پارتە نەیارەکانی عێراق لەبەرەیەکدا کۆبکەنەوە بۆزیاتر گوشار خستنە سەر حکومەتی عێراقیو ڕوخاندنی.

لەگەڵ ئەوەی شەڕی نێوان عێراقو ئێران تادەهات تەشەنەی دەکرد، بەڵام مانگی(7/1975) شەڕی نێوان(ی.ن.ك) و(پ.د.ك) گەشتە ئاستێکی مەترسیدار،[1] لەکاتی جەنگیشدا تەواوی پارتە کوردیەکانی کوردستانی عێراق هاوکارو پشتگیری کۆماری ئیسلامی ئێران بوون جگە لە(ی.ن.ك)،[2] سەرەڕای بەردەوامی شەڕ پێشمەرگە بەدرێژای سنوری هاوبەشی نێوان عێراقو ئێران لەناوچەکانی کوردستاندا چالاکی ئەنجام دەدا،[3] بەڵام بەهۆی نەبونی یەك بەرەیی یەوە هەرپارتە و بەجیا چالاکی ئەنجام دەدا ، بۆیە

---

[1] -ئازاد مستەفا: س. پ، ل29-21.

[2] -جمال نەبەز: ئێستە و پاشە ڕۆژی...،ل552.

[3] -علی تەتەر: س. پ ،ل552.

چـالاکیەکانیان کاریگەریـەکی ئـەوتۆی نـەبوو لەسـەر حکومـەت، تەنانـەت دژایـەتی پارتـە کوردیەکان لەناوخۆدا گەشتبووە ڕادەیەك پێشمەرگە بۆئەنجام دانی چالاکی دژی حکومەتی عێراقی دەهاتنە ناوچە سنوریەکان وەك پارتیزان لەپاش ئەنجامدانی چالاکی،هەندێك جار بەسەلامەتی لەدەست حکومەت ڕزگاریان دەبوو، بەڵام لەکاتی گەڕانەوەی ئەوپارتی زانانە، لەلایەن پێشمەرگەی پارتێکی کوردیەوە دەکوژران*[]

هەرچەندە لەپاش ساڵی (5799) لە ووتار و ئەدەبیات و کەناڵەکانی ڕاگەیاندنی پارتە کوردیەکاندا بانگەواز بۆ پێك هێنانی بەرەیەکی هاوبەش دەکرا بەپێویستیان دەزانی بۆیەك خستنی تواناکانیان و ئاراستە کردنیان بەئامانجی بەدیهێنانی مافەکانی گەلی کورد، بەڵام ئـەو هـەوڵ و کۆششـانە نەچـوونە بـواری جـێ بـەجێ کردنـەوە،[] سـوریا دەسـتی کـرد بەکۆکردنەوەی نەیارانی حکومەتی عێراقی بەمەبەستی ڕوخاندنی ڕژێمی عێراق بۆئەمەش هـەردوو سـەرۆك ئـەرکانی سـوپای ئێـران و سوریا لەگـەڵ وەزیـری بـەرگری ئێـران کۆبونـەوە لەسەر پێك هێنانی بەرەیەك ڕێکەوتن،[] هەردوو وڵاتی ئێران و سوریا بەردەوام لەهەوڵی نزیك کردنـەوەی نـەیارانی حکومـەتی عێراقیدابوون بـۆ ڕوخانـدنی ڕژێمـی عێـراق لـەم پێناوەشـدا دەستیان کرد بەهاوکاری و لێك نزیکردنەوەی نەیارانی عێراق و پێك هێنانی بەرەیەك لەدژی حکومـەتی عێراقـی.[] لەبـەرواری (5791/55/52)دا لـەنێوان لایەنـە کـوردی و عەرەبیـە بەرهەڵست کارەکانی عێراق بەرەیەك پێك هات بەناوی (الجبهالوطنیة القومیه الدیموقراتیه)* (بـەرەی نیشـتمانی دیمـوکراتی نەتـەویی)، کـە بـە (جوقد) ناسـرا،[] لایەنـە کوردیـە بەشـدار بوەکانی ئەم بەریە پێك هاتبون لە (ی.ن.ك) و(حسیك) و(حشع)، وەلایەن عەرەبەیکانیش پێك هاتبون لە (حزب البعث العربی الاشتراکی_قیادة القطر العراقی، الحرکة العربیة الاشتراکیة، الحزب الشیوعی العراقی، الحزب الاشتراکی العراقی، منظمة الجیش لتحریر العراقی، لەگەڵ

[]-سەیدکاکە: س. پ، ل299.

*-لەپاش ئەنجام دانی چالاکیەك لەناوشاری سلێمانی دژی حکومەتی عێراقی لەلایەن دووپێشمەرگەی (پاسۆك) بەسەرکەوتوویی، بەڵام لەکاتی گەڕانەوەیانـدا لەلایـەن پێشـمەرگەکانی(ی.ن.ك) دەکوژرێن. سـەید کاکـە: س. پ، ل299.

[]-علی تەتەر: س. پ، ل595-599.

[] – س. پ، ل591.

[]-نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان...ل 595 ؛ مەلابەختیار س. پ، ل512.

* جوقد کوتکراوەی الجبهة الوطنیة الدیمقراطیة

[]-بەهرۆز گەلالی:ڕەسوڵ مامەند...ل559 ؛ فاتح رسول: بنچینەی چەپ...ل112.

چەند کەسانێکی سەربەخۆ،(□) لەدیمەشقی پایتەخی سوریا ڕاگەیاندرا،(□) پێك هاتنی ئەم بەرەیە بووبەمایەی دڵخۆشی پارتە نەیارەکانی حکومەتی عێراقی و ئامانجی بەرەی(جوقد) ڕوخاندنی حکومەتی عێراقی و دامەزراندنی حکومەتێکی دیموکراسبوو لەعێراقدا،(□)ئۆتۆنۆمی راستەقینە بۆ کوردستان،(□) لەپێکهێنانی ئەم بەرەیەدا ڕێگە بە بەشداری کردنی (پ.د.ك) نەدرا،(□) بەهۆی پێداگیری (ی.ن.ك) و حیزبی بەعسی عێراقیەوە لەگەڵ بزوتنەوەی سۆسیالیستی عەرەبیدا (پ.د.ك) کەنار خرا.(□)

(حسیك) لەسەرەتای دامەزراندنی بەرەدا لەناوخۆدا یەك هەڵوێست نەبوون ، بەهۆی ئەوەی سەرکردایەتی کردنی (حسیك) لەلایەن دەستەیەکەوە بەڕێوە دەبرا، بەشداری کردنی (د.محمود عوسمان) لەواژۆکردنی بەرەی (جوقد)دا لەلایەن هەندێك لەئەندامانی سەرکردایەتی لەناوەوەی کوردستان دژایەتی کراو (حسیك) پێیان وابو لەبەرەی (جوقد)دا مافیان خوراوەو وەك پێویست جێگەیان دیار نیە لەو بەرەیەدا،(□) ئەویارمەتیەی کە دەهات بۆ (جوقد) (حسیك)ی لێ بێبەش دەکراو وەك پێویست بەشی خۆی پێنەدەدرا،(□)لایەنە عەرەبیە بەشدار بووەکانی بەری(جوقد) تەنها ناوێك بوون و بەس خاوەن پێگەی چەکداری نەبون و هیچ بنکەیەکی چەکداری ڕاستیان نەبوو لەناو کوردستان دا هەوڵی گۆڕینی شۆڕشی کوردستانیان دەدا بۆ شۆڕشێکی عێراقی،(□)لەکاتی گۆنگرەی (حسیك)دا (ی.ن.ك) هەوڵی دا هاوکاری (د.محمود عوسمان) بکات بەمەبەستی سەرخستنی لەکۆنگرەدا ، بەڵام (ڕسول مامەند) لەکۆنگرەدا توانی سەربکەوێت و ببێتە سکرتێری (حسیك)و ناوی (حسیك)یش هەر لەکۆنگرەدا گۆڕا بۆ (حسك)،(□□)هەریەکە لەووڵاتی سوریاو لیبیا پاڵپشتی سەرەکی بوون لە دابین کردنی هاوکاری بۆبەری (جوقد).(□□)

(□) -نەوشیروان مستەفا:پەنجەکان...،ل591.

(□) -فاتیح رەسول: بنچینەی مێژووی چەپ...،ل112.

(□) -بەهرۆز گەلاڵی:ڕەسوڵ مامەند...،ل559.

(□) - شاخەوان عباس: س. پ ،ل515.

(□) -أحمد بانی خێلانی: س . پ،ل112.

(□) - علی تەتەر: س . پ، ل599 ؛ گەردەلوولی سیاسەت: س. پ، ل 572.

(□) -بەهرۆز گەلاڵی: ڕەسوڵ مامەند...،ل551.

(□) -محمد حاجی محمود: ڕۆژ ژمێری پێشمەرگەیەك، باسی ڕوداوی بیست ساڵ خەباتی شۆڕشی نوێی گەلەکەمان 5791- 5771، ب2، 5792-5791، سلێمانی، 5777، ل57.

(□) -علی تەتەر: س. پ، ل597.

(□□) - شاخەوان عباس : س . پ ، ل512.

(□□) -محمد حاجی محمود: س. پ، ل57.

نەوشیروان مستەفا لەبارەی (جوقد)ەوە دەڵێت:" (جوقد) لەهەندێك جێگە نوسیگەی خۆی کردبوەوە، بەڵام لەبری ئەوەی دەزگایەك بێت بۆخەبات بۆ ڕوخاندنی ڕژێمی بەعس، بوو بە دوكانێك بۆپارە پەیدا كردن، هەندێك لەو لایەنانە بەناوی پێكهێنانی لەشكرو ڕێكخستنی خەباتی نهێنییەوە پارەی زۆریان لەلیبیا وەرگرت"(□)، لایەنە عەرەبییە بەشداربوەکانی بەری (جوقد) توانای جێ بەجێکردنی ئەو دروشمانەیان نەبوو، کە هەڵیانگرتبوو، ئەرکی جێبەجێ کردنی کەوتبوە سەرشانی پارتە بەشدار بوەکانی کوردستان ئەمەش زیاتر نیگەرانی لای(حسك) دروستکردو کەوتە ژێر کاریگەی (پ.د.ك) و (حشع) ، کە (پ.د.ك) خۆی لەژێر کاریگەری ئێراندا بوو،(□) بەشداری نەکردنی (پ.د.ك) و لە(جوقد)دا لە(جوقد)دا هەوڵەکانی (حشع) بۆ ڕەوانە کردنی چەکدارەکانی بۆ بادینان کە ئەم ناوچەیە تا ئەو کاتە لەپارتە کوردستانیەکان یاساغ کرابوو لەلایەن(پ.د.ك)ەوە (حشع) بەومەبەستەی لەژێر دەسەڵاتی(ی.ن.ك) و(پ.د.ك)دا بوونی هەبێت ئەمەش وایکرد (حسك،حشع،پ.د.ك) بەدوو هەفتە دواتر بەرەیەکی نوێیان لە(5791/55/29) بەناوی (الجبهة الوطنية الديموقراطية **) پێك هێنا،(□)* دامەزراندنی بەری (جوقد)و بەشداردی نەکردنی(پ.د.ك) وایکرد (پ.د.ك)بکەوێتە کار بەرامبەر ئەوهەوڵانەی بەرامبەر کەنارخستنی دەدرا دەستی کرد بەکار کردن بۆپێك هێنانی بەرەیەك لەبەرامبەر (جوقد) بەتایبەتی لەگەڵ (حشع) کە پێشتر ڕێکەوتن هەبوو لەنێوانیاندا بەکردنەوەی بارەگای(حشع) لەناوچەی بادینان،(□)أحمد بانی خێلانی دەڵێت:" هەرچەندە لەکاتی واژۆکردنی بەرەی (جوقد)دا هەریەکە لە(حشع) و(حسيك) ڕایانگەیاندبوو دەست لەدۆستایەتی و هاوکاری (پ.د.ك) هەڵناگرن و هاوکاری دوو قۆڵیان لەگەڵدا دەکەین"،(□) لەڕاگەیاندنەکانی(جود)دا جەخت لەسەر ئەوە دەکراکە ئەم بەرەیە بۆدژایەتی هیچ حیزبو لایەنێکی کوردستانیو هێزە بەرهەڵست کارەکانی عێراق نیە، بەڵکو ئامانج ئەوەیە هەموو هێزە نەتەوایەتیو نیشتیمانیو پێشکەوتو خوازەکان لەبەرەیەکی فراوانی یەکگرتوودا لەدژی ڕژێمی فاشی کۆ ببێتەوە،(□)ڕاگەیاندنی بەرەی (جود) بووبەهۆی**

(□) – پەنچەکان یەکتری ئەشکێنن ،ل591.

(□) -بەهرۆز گەلاڵی:ڕەسوڵ مامەند...،ل559.

(□) -شاخەوان عباس: س. پ، ل515-512.

*بەرەی (الجبهة الوطنية الديموقراطية) واتە (بەرەی نیشتیمانی دیموکراتی)

(□) -صلاح الخرسان: س. پ، ل211.

(□) —بیرەوەریەکانم، س. پ، ل171.

(□) -فاتح رسول: بنچینەی مێژووی چەپ...،ل211.

پـتر ئـاڵۆز بـوونی بـارودۆخی سیاسـی لـە ناوچـەکانی کوردسـتاندا،[] (جـود) سـەرتا پێـك هـاتبوون لەسـیٚ پـارت، کـە ئامادیـان هـەبوو لەسـەر گۆڕەپـانی کوردسـتاندا،[] بارەگـای سەرەکی(پ.د.ك)و (حسك) لەناو خاکی ئێراندا بوو بەئاسانی هاتو چۆی ئێرانیان دەکرد، بەڵام (حشع) بەپسوڵەی ئەم دووپارتە هاتوو چۆی ئێرانی دەکرد.[]

ڕاگەیانـدنی بـەرەی(جـود) لەلایـەن(ی.ن.ك)وە بـە توونـدی دژایـەتی کـرا و ساردی و بـارگرژی لـەنیوان (حشـع وحسـیك)و (ی.ن.ك)دا درووسـتبوو.[] واز هێنـانی (حشـع) بەوخێراییە لەبەرەی (جوقد)و دامەرزاندنی بەرەیەکی نویٚ(جود)بوو بەمایەی نیگەرانی لای پارتە بەشدار بوەکانی(جوقد)بەتایبەت (ی.ن.ك)، دروست بوونی (جود) بوو بەهەلێکی زێڕین بۆگەڕانەوەی(پ.د.ك) بۆ کوردستان بەتایبەتی بۆ ناوچەی بادینان، کە ناوچەی سەرەکی دەسەڵاتی بوو بوە هۆی زیادکردنی ژمارەی پێشمەرگەکانی،[] سەنگاوی دەڵێت"دروست بونی بەرەی (جود)پێویستی سەردەم و پڕکردنەوەی بۆشایی سیاسیو سەربازی نەبوو، بەڵکو بۆ دژایەتی و کەم کردنەوەی دەسەڵاتی (ی.ن.ك)بوو،[] هەردوو حکومەتی عێراق و ئێران هەریەکەیان هەوڵی دەدا کە سود لە خەباتی کورد لەو جەنگەی نێوانیاندا وەر بگرن لـەدژی یـەکتر هەریەکـەیان بـەپێی تێگەشـتنی خـۆی دەیویسـت دەسـت بخاتـە نـاو هێـزە سیاسیو ئاینیو تەنانەت هۆزەکانی کوردیشەوە،[] هەر لە سەرەتای دروست بوونی بەرەی بەرەی (جـود)دا کۆمـاری ئیسـلامی ئێـران دەسـتی کـرد بـە هاوکـاری کردنـی ئـەم بەرەیـە و سـوریاو لیبیـاش هاوکـاری بـەری(جوقـد)یـان دەکـرد،[] بـڕی ئـەو هاوکاریـە مادیـەی ئێـران بۆ(جود)ی دابین کردبوو مانگانە دەگەیشتە نۆملیۆن تمەنی ئێرانی،[] ووڵاتی لیبیا و سوریا سـوریا ژمارەیـەکی بـاش چەكو تەقەمـەنیان بـۆ(ی.ن.ك) نـارد تـا لەڕێگـەی ئێرانـەوە بگاتـە دەستیان، بەڵام ئێران دەستی بەسەردا گرتبوو هەرچەندە چەند جار هەوڵی هێنانەوەی درا، بـەڵام بێسـودبوو بـەهۆی مل نـەدانی (ی.ن.ك) بۆمەرجـەکانی ئێـران کـە لەگـەڵ بۆچوونەکانی

[] – هـ. س. ل111.

[] -أحمد بانی خێلانی: ،ل171-179.

[] -نەوشیروان مستەفا: خولانەوە لەناو بازنەدا دیوی ناوەوەی ڕوداوەکانی کوردستانی عێـراق، 5799-5799، ئەڵمانیا، 5777، ل59.

[] -فاتح رسول: بنچینەی میژووی چەپ...،ل111-119.

[] -صلاخ الخرسان: س. پ، ل211.

[] –بیرەوەریەکانی سەنگاوی،ل591.

[] -علی تەتەر: س. پ، ل221.

[] - بەهرۆز گەلاڵی: ڕسوڵ مامەند...،ل559.

[] -صلاح الخرسان: س. پ، ل559.

(ی.ن.ك) دا نەدەگونجا،[] سیاسەتی ئێران بریتی بوو لەدەست بەسەرا گرتنی نەیارانی عێراق تاوەکو لەئایندەدا نەتوانن ببنە مەترسی لەبەردەم بەدی هێنانی مەبەستەکانی ئێران لەپاش ڕوخانی(صەدام حسین)، بۆیە هەوڵیان دەدا چەك و تەقەمەنی نەگاتە دەست ئەو گروپ و پارتانەی لەڕووی بیرەوە لە ئێران دوور بن، کە بەهەڕەشەی دەزانین بۆسەر ئاسایشی نەتەوەیی خۆی،[] بۆیە حکومەتی ئێران دەستی کرد بەدروست کردنی دەستەیەکی وابەستەی خۆی بەناوی (لەشکری ئیسلامی) (لاك)*دابین کردنی چەك و تەقەمەنی و موچەی مانگانەی باش‌و کارئاسانی کردن بۆیان لەسەرتا سەری ئێراندا ئەمەش بەهۆی زۆری سەربازی هەڵهاتووی عێراقی لەبەرەکانی جەنگداو خەڵکی کەم دەرامەتی گوندەکان‌و بانگەشەی ئەم گروپە بۆ ئاین‌و نیشتیمان پەروەری لەماوەیەکی کەمدا خەڵکی باشی لێ کۆبویەوە، لەلایەکی تریشەوە پەیوەندی نێوان(ی.ن.ك) لەگەڵ ئێراندا تەواو نەبوو.[] گەشەی ئەم ڕێکخراوە وایکرد کەببێتە مایەی مەترسی بۆسەر (ی.ن.ك) وەلەساڵی (5792) دا (ی.ن.ك) هێرشی کردە سەر بارەگاکانیان لەناوچەکانی سەرگەڵو و حاجی مامەند لەم هێرشەدا ژمارەیەکی زۆریان لێ کوژراو زۆربەیان بەدیل گیران تەواوی چەك‌و جبەخانەکانیان کەوتە دەست(ی.ن.ك) لەسەر گۆڕەپانی سیاسیی کوردستان بونیان نەما.[]

ئەمەش بە هۆی پابەند نەبوونی (لاك) بۆ ڕێکەوتنامەی نێوان (لاك)و (ی.ن.ك)دا کە پێشتر هەبوو پاش بەهێز بوونیان (لاك) حوکمی ناوچەکانی ژێر دەستی خۆیان دەکرد ئەمەش بوبەمایەی مەترسی بۆ(ی.ن.ك)[] ، ململانێی نێوان (جود) و (جوقد) تا دەهات بەردەوام تەشەنەی دەکرد لەساڵی (5795) دا ململانێی نێوان (ی.ن.ك)و بەری (جود) بەتایبەتی (حسك) زۆر ئاڵۆزو پڕ لە شەڕبوو،[] لەساڵی (5792) دا چەند کەسێك هەوڵی ناوەند گیریان گیریان دا بەهۆی (حشع)ەوە لەنێوان (ی.ن.ك)و (پ.د.ك) دا بەمەبەستی ڕاگرتنی شەڕی کورد کوژی بۆئەم مەبەستەش لەئاستی مەکتەب سیاسیدا ڕێکەوتن لەسەر چارە سەرکردنی

[] -نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان....،ل211.

[] -علی تەتەر: س. پ، ل229-221.

*-لاك: کورت کراوەی (لەشکری ئیسلامی کوردستانە) لەسەرتای ساڵی 5795دا لەلایەن چەند کەسێکی کوردی عیراقی بەهاوکاری ئێران دروست بوو کەوا بریتی‌و لە(ملاحسین ماریۆنسی) و(شێخ قادری سۆتکە) و(عەباس شاهین) کە لەئێران دادەنیشتن.نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان.... ی پ، ل215.

[] - نەوشیروان مستەفا : پەنجەکان...،ل 215-212.

[] -پشکۆ نەجمەدین: ئەزموون ویاد...،ل592 ؛ احمد بانی خێلانی: س. پ، ل999.

[] -نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان...،ل212.

[] -سەید کاکە: س. پ، ل579-229.

گرفتی نێوان لایەنە بەشەڕهاتوەکان لەڕێگەی گفتوگۆوە، ئازادی چالاکی سیاسیو چەکداری لەتەواوی کوردستاندابۆ هەردوو لایان، هێزەکانی (پ.د.ك) و (ی.ن.ك) بچنە ناوچەی دەسەڵاتی یەکترەوە(پ.د.ك) ئەو کاتە لەژێر گوشاری ئێراندا بوو بۆ ئەنجامدانی چالاکی لەناوەوەی کوردستاندا ئەمەش بێ ڕەزامەندی(ی.ن.ك) نەی دەتوانی هێزەکانیان بێنە ناوچەی دەسەڵاتی(ی.ن.ك) وە (پ.د.ك) هێزەکانی خۆی ناردە ناوچەکانی وەرتێو سلێمانی، (حشع) پەیامی (پ.د.ك) یان بە(ی.ن.ك) ڕاگەیاند کە ناتوانن هێز بنێرنە بادینان چونکە ڕێکەوتنی پشت ئاشان ڕێکەوتنێکی ناوچەیی بوە،[] لەساڵی (5792) دا پاسۆکیش دەچێتە ناو بەری (جود)ەوە.[]

ساڵی (5792) بەهۆی سەرقاڵی حکومەتی عێراق بەجەنگی ئێرانەوە شارۆچکەی قەڵادزێ لەیادی تۆپ باران کردنی شاری قەڵا دزێدا لە(29/9/ 5799)دا لەقەڵادزێ خۆپیشان دان ڕویداو دوو ژن تیایدا کوژران پاشان لەزۆربەی شارەکانی کوردستاندا خۆپیشاندان ڕویدا وەك سلێمانی، کەرکوك، هەڵەبجە، خوێندکارانی زانکۆی صلاح الدين لەهەولێر، خەڵکی شارۆچکەکان کۆیە شەقڵاوە، ڕانیە، سەیدصادق... هتد، لەم خۆپیشانانانەدا لایەنگرانی پارتەکوردیەکان بەشداریان تێداکردوو بوە هۆی زیاتر لێك نزیك بونەوەیان لەیەکتر ئەمەش دەرفەت بوو بۆدروست کرندنی بەرەیەکی کوردستانی، بەڵام بەهۆی هەڵەی هەموو پارتە کوردیەکانەوە نەکرا، هەریەکە لە(پ.د.ك) و(ی.ن.ك) دەیانەویست باڵادەستی خۆیان بسەپێنن.[]

بێ متمانەیی هێزە کوردیەکان بەرامبەر بەیەکتر وایکرد ململانێیەکان گەرمتر بن، لەساڵی (5791) لەسەر بانگهێشتی حکومەتی لیبیا نزیکەی 57پارتی بەرهەڵستکاری عێراقی کۆبونەوە لەپێناوی دروست کردنی بەرەیەکی هاوبەش بەمەبەستی ڕوخاندنی حکومەتی عێراقیو ئۆتۆنۆمی بۆکوردو نەهێشتنی ناکۆکی لایەنە بەرهەڵست کارەکان،[] بەڵام أحمد بانی خێڵانی دەڵێت" قەزافی چەند جارێك هەولی بەرەی 7قۆڵیو 59قۆڵیو 11 قۆڵی دا بە(جوقد) یشەوە، بەڵام هەمویان لەبار چوون، بەڵام (جود) لەبەر ئەوەی بەرەیەکی پراکتیکی بوو لەنێوان چەند هێزێك لەمەیدانەکەدا هەبوون هەر مایەوە و درێژەی بەکارەکانی دا تا پێك هینانی بەرەی کوردستانی.[]

[] -نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان...،ل221.

[] -صلاح الخرسان: س. پ، ل219.

[] -أحمد بانی خێڵانی: س. پ، ل991-999.

[] -کریس کۆچێرا: بزوتنەوی نەتەوەی کورد...،ل19-19.

[] -بیرەوەریەکانم: ل179.

بەناوبانگترین شەڕ لە(5793/1/5)دا شەڕی پشت ئاشان بوو لە نێوان (ی.ن.ك)و بەرەی(جود)دا، سەرەتای ساڵی (5793) لە ناوچە ئازادکراوەکانی پارێزگای هەولێرو سلێمانی دا بارو دۆخەکە بەروە خراپتر دەچوو بەتایبەتی نێوان(ی.ن.ك) و(حسك) و بەرەی(جود) بەگشتی، کە شەڕی زۆر خوێناوی لەنێوانیاندا ڕویدا،(□) شەڕی یەکتری پارتو ڕێکخراوە کوردیەکان گەیشتە ئاستێك، کە هێندە لە سەنگەر و جەولە کردندانا بوون بەدوای یەکتردا هێندە حیسابیان بۆ ڕژێمی عێراقی نەدەکرد لەم شەڕانەشدا ڕاگەیاندن ڕۆڵێکی بەرچاوی هەبوو لە زیاتر تەشەنەکردنی شەڕی براکاندا ڕۆژانە بەزنجیرە وتاریان لەسەر یەکتری دەخوێندەوە(□).

لە(5793/1/29)دا هێزەکانی (جود) لەدۆڵی بالیسان بارەگای مەڵبەندی (1)ی (ی.ن.ك) دەگرن و کوشتارێکی زۆر لە نێوان هەردوو لادا دەبێت،(□) (ی.ن.ك) لە تۆڵەی گیرانی مەڵبەندی(1) لەلایەن (جود)ەوە بەبڕیارێکی (ی.ن.ك) هێزێکی زۆری بەسەر پەرشتی(نەوشیروان مستەفا)کۆکردەوە و پەلاماری سەرکردایەتی حیزبی (حشع) دا لەناچەی پشت ئاشان ژمارەیەکی زۆریان لێدەکوژێتو چەند ئەندامێکی مەکتەب سیاسیان لێدەستگیردەکرێت ئەمە زیاتر شەڕی ناوخۆی گەرمتر کرد،(□) هەرچەندە (ی.ن.ك) وکەریم احمدی ئەندامی مەکتەبی سیاسی (حشع) بەیان نامەیەکیان درەکرد بۆ ئاسای کردنەوەی بارودۆخەکەو ڕاوەستاندنی شەڕ، بەڵام (حشع) کریم احمدیان بەدیل دەزانی لای (ی.ن.ك)و دانیان بەو بەیان نامەیەدا نەدەنا هەرچەندە بانی خێڵانی دەڵێت" کریم احمد بەبێ فشار ئەو بەیان نامەیی لەگەڵ(ی.ن.ك)دا دەرکردوە".(□) لەم شەڕەدا هەرسێ بارەگای سەرکردایەتی (حشع)و(حسك)و(پاسۆك) لەلایەن(ی.ن.ك) گیران.(□)

شەڕی پشت ئاشان دەرگای گفتو گۆی لەنێوان لایەنە سیاسیەکانی کوردستان داخستو(ی.ن.ك) تووشی هەڵمەتێکی توندی ناڕەزای بویەوە لەناوخۆو لەدەرەودا بەتایبەتی پارتە چەپەکانی لایەنگری (حشع،(□)مەلابەختیار دەڵێت"لەڕاستیدا (جود) کودەتایەکی سیاسی بوو بەسەر(جوقد)دا پاشان ویسترا ئەم کودەتا سیاسیە لەڕوی

(□) -شاخەوان عباس: س. پ، ل515.

(□)_ ئەرسەلان بایز: س. پ، ل591.

(□) - هـ. س، ل511.

(□) -احمد بانی خێڵانی: س. پ، ل915-919.

(□) - هـ ، س ،ل991.

(□) -سەید کاکە: س. پ، ل271

(□) -ڕێباز: قەندیل بغدای...،ل219.

سەربازیشەوە وەكو دەسەڵات بسەپێنرێتە سەر گۆڕەپانی کوردایەتی، بەڵام نەچووە سەر گەرچی باجی ئەم کودەتا سیاسی وسەپاندنە سەربازیە قوربانیەکی زۆر کەوت لەسەرگەلەکەمان و شۆڕشەکەی". (1)

ساڵی (5791) چەندلایەنێکی تر پەیوەندی دەکەن بەبەرەی (جود)دەوە ژمارەی لایەنە بەشدار بووەکانی ئەم بەرەیە زیاد دەکات لایەنە بەشدار بوەکان بریتین لە(حزبی الاشتراکی عێراقی، حیزبی القومیە ناصریە، التجمع الدیموکراتی، پارتی گەلی دیموکراتی کوردستان) دەستەی باڵای جود (خۆش حاڵی خۆیان بەئەندام بونی ئەم پارتانەو ڕاوەستانی گفتو گۆی نێوان(ی.ن.ك)و حکومەتی عێراقی دەربڕی)،(2) لە(5791/3/51) دا (51) لایەنی کوردیو عێراقی بەیان نامەیەکیان لەدژی گفتوگۆی (ی.ن.ك) لەگەڵ حکومەتی عێراقی دا دەرکرد و بەلایەنگری حکومەتی عێراقی دایان لەقەڵەم،(3) لە(5791 /1/59) دا جارێکی تر (ی.ن.ك) نوێنەری خۆی دەنێرێتە لای (حشع) و (پ.د.ك) بەمەبەستی ئاشت بوونەوە، بەڵام بێسوود دەبێت (پ.د.ك)* پچڕاندنی دانوستانی(ی.ن.ك) یان لەگەڵ حکومەتدا کردبوو بەمەرج (ی.ن.ك) ڕازی بوو بەو مەرجەی (پ.د.ك) پەیوەندی خۆی لەگەڵ ئێران هەڵبسپێرێت... ئەم هەوڵەش بێ ئەنجام بوو بۆئاشتەوایی، ناوماڵی کوردی.(4)

بۆجارێکی تر لەساڵی (5791) دا لەچیای سەفین لەنێوان (ی.ن.ك)و (حشع) شەڕ دەبێتو ژمارەیەك لەحیزبی (حشع) دەکوژرێت،(5) لەپاش وەستانی دانوستانی نیوان (ی.ن.ك) لەگەڵ حکومەتی عێراقی دا (ی.ن.ك) بانگەوازێکی ئاراستەی پارتە نەیارەکانی عێراق کرد بەتایبەتی کوردیەکان بۆ ئاشتەوایی و یەك خستنی تواناکانیان لەپێناوی ڕوخاندنی ڕژێمی عێراقدا سەرەتا لەگەڵ (حسك) و (پاسۆك) و دواتر لەگەڵ ئێراندا نزیك بوونەوە،(6) لە نیوانیاندا ڕویدا پارتەکانی (جود) تادەهات زیاتر دەبوون بەرەی (جود) لەبەهێز بووندا بوون (جوقد)یش وەك بەرەیەکی هەڵوشاوەی لێهاتبوو،(7) لەئەنجامی ئەو

(1) -یاخی بوون لە مێژوو، ل212.

(2) -صلاح الخرسان:س. پ، ل219.

(3) -محمود سەنگاوی: س. پ، ل591.

*-نەوشیروان مستەفا دەڵێت ئەو نامەی کە(ی.ن.ك) ناردی بۆ (پ.د.ك) بێوەلام بوون، پاشان کۆپیەکی ئەو نامەیە کەوتوەتە دەست حکومەتی عێراقی...!! نەوشیروان مستەفا:خولانەوە.....، ل12.

(4) -نەوشیروان مستەفا: خولانەوە...،ل12- 11.

(5) -هـ. س ، ل99-97.

(6) -احمد بانی خێلانی: س. پ، ل 112.

(7) -علی تەتەر: س. پ، ل119.

هەموو زیانە مادی و مەعەنەویانەی لەگەلی کورد و پارتەکان کەوت فشارەکانی حکومەت ڕۆژبەڕۆژ تا دەهات زیاتر دەبوون، زەرەر مەندی یەکەمیش گەلی کوردستان بوو تالەساڵی (5791)دا نێوان پارتە کوردیەکان بەرەو ئارامی دەڕۆشیت و سەرئەنجام لەساڵی (5799) دا لێك نزیك بوو نەوەی نێوانیان ڕویداو بەرەی کوردستانییان پێك هێنا،[] لەئەنجامی شەڕی براکوژیدا هەندێك جار بەبیستنی هەواڵی کوشتنی کەسێکی لایەنی بەرامبەر لەلایەن ڕژێمەوە پێشمەرگەی نەیاری لایەنی بەرامبەری لە خۆشیاندا هەڵدەپەڕین...![]

ئەوشەڕانەی کە لە نێوان بەری (جود)و (جوقد)دا دەکران شەڕێك بوو زۆربەی ڕۆڵەکانی گەلی کوردی تێدا بوون بەقوربانی و زیانێکی زۆر بەخەڵکی ناوچە گوند نشینەکانی کوردستانیش کەوت چەندین کەسی کوردی لەبێزاریدا پەنایان بردە بەر ڕژێمی عێراقی وبوونە داردەستو گوێ لەمشت بۆجێبەجێ کردنی فەرمانەکانی بەعس ئەوشەڕانەش کارێکی خراپی کردەسەر خەڵکی کوردستانو بووە هۆی پەیدابونی چەندین کێشەی کۆمەڵایەتی دوژمنداری هەتا وەکو ئەمڕۆش ئاسەواری لەسەر گەلی کوردماوە.

[] -ئەحمەد بانی خێلانی: س. پ، ل112.

[] ئەرسەلان بایز: س. پ، ل529.

بەشی سێیەم

دانوستاندنی هەردوو حیزبی (حسیك) و (ی.ن.ك)
لەگەڵ حكومەتی عێراقیدا
لە ساڵانی 5797و 5791دا

باسی یەکەم: دانوستاندنی (حیسك) و حکومەتی عێراقی لە ساڵی 5797دا:

گفتوگۆ هونەرێکی بەرزی دیبلۆماسی و بەڕێوەبردنی ململانێ یە بۆ چارەسەر کردنی کێشەو ناکۆکی لەنێوان کەسانی ناتەبا، دامەزراوەی ئابووری، ڕێخراوی سیاسی، گەلان و دەوڵەتان[1].

پێناسەی دانوستاندن یاخود گفتوگۆ کردن زۆر کراوە لەوانەش دیبلۆماسیەت بە واتا باوەکەی بریتیە لە پرۆسەی نزیکردنەوەی نێوان دیدگا دژبەیەکەکان لەڕێگەی دانوستاندنەوە[2].

دانوستاندن مانایەکی گەورە دەبەخشێت لەدۆخی ململانێ بەتایبەتی بۆ ئەولایەنانەی کەماوەیەکی دوورو درێژ دژ بەیەکتری کاریان کردبێ، چونکە ئارەزوو بوون و خۆ ئامادەکردن بۆ دانوستاندن خۆی لەخۆیدا مانایەکی گەورەی هەیە، جگەلەمە دانوستاندن بریتیە لەگواستنەوەی دۆخی ململانێ بۆ دۆخی دانوستاندن و گفتو گۆ[3]، لەپاش دروستبوونی حکومەتی عێراقی لەساڵی (5725) دا، گەلی کورد هەتاوەکو ئەمڕۆ بەردەوام لەسەر خاکی داگیر کراوی خۆی پەنای بردۆتە بەر دانوستاندن، بۆ چارەسەرکردنی ئەوکێشانەی لەلایەن وولاتەداگیرکەرەکانەوە بە بەردەوامی بەسەریدا دێنن، ئەگەرنا ئەوا ناچارکراوە بەپەنا بردن بۆ شۆڕش و هەڵبژاردنی خەباتی چەکداری لەپێناوی بەدەستهێنانەوەی مافەکانی خۆیدا، هەرکاتێکیش لایەنی بەرامبەر هەستی بەلاوازی کردبێت پەنای بۆ زمانی گفتوگۆ بردووە، بەمەبەستی خۆ بەهێز کردنەوە، کوردیش بەباشی هەستی بەم لاوازییەی لایەنی بەرامبەر کردووە، بەڵام لە تەواوی ئەو گفتوگۆیانەی، کە کردویەتی نەیتوانیوە وەك پێویست ئەو لاوازیە بقۆزێتەوەو داخوازیەکانی خۆی بسەپێنێ یاخود لەکاتی لاوازی بەرامبەردا بەردەوام نەبوون لە خەباتی چەکداری بۆ ڕوخاندنی ئەو ڕژێمانە، بۆ یە لەساڵی (5797) و دواتر لە هەشتاکانی سەدەی بیستەمدا حکومەتی عێراقی بەمەستی لاوازکردن و پەرتەوازەکردنی بزووتنەوەی چەکداری پاش نسکۆ نەرمیەك بەرامبەر بەپارتە کوردیەکان دەنوێنێت لەوانەش

---

[1] نەوشیروان مستەفا: خولانەوە....ل1.

[2] واحید عومەر محیدین: دانوستانەکانی بزوتنەوەی ڕزگاری نەتەوەیی کوردو حکومەتەکانی عێراق(5725_5715) لێکۆڵینەوەیەکی مێژووی_سیاسیە، چ5، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، 2111، ل57.

[3] دلێر ئەحمەد و سەروەر عبدالرحمن: دانوستاندنی یەکێتی نیشتیمانی لەگەڵ حکومەتی عێراقی 5799، ڕێبازی نوێ، ژ15، سلێمانی ، 2117، ل51.

ساڵی (5797) لەگەڵ(حسیك) و پاشان ساڵی (5792) لەگەڵ (پ.د.ك) لە ساڵی (5791) دا لەگەڵ (ی.ن.ك)و (حشع) داوای ڕێکەوتن و پێکهاتن دەکات.

ئەوەی لێرەدا زیاتر مەبەستمانە قسەکردنە لەسەر هەردوو دانوستاندنی (5797) ی(حسیك) و(5791) ی (ی.ن.ك) لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا.

جیا بوونەوەی (حسك) لە (ی.ن.ك) ڕاگەیاندنی سەربەخۆی خۆی بووە هۆی ئاڵۆزی نێوان (ی.ن.ك) و (حسیك) ئەمەش بەهۆی ئەوەی هەرپارتێك خاوەنی هێزی پێشمەرگەی تایبەت بەخۆی بووە، ئەمە وای کرد نێوانی لایەنە کوردییەکان بەرەو ئاڵۆزی بچێت و دروستکردنی لەشکری چەکداری کێشە سیاسیەکانی گەیاندە پێکادانی چەکداری و گەرمتر کردنی شەڕی ناوخۆ([]).

گۆڕانی بارودۆخی سیاسی وولاتی ئێران لەساڵی (5797) و ڕووخاندنی پادشایەتی و هاتنی کۆماری ئیسلامی لە ئێران و هاتنە سەر حوکمی سەدام حسێن لە عێراق و دەرکردنی لێبوردنی گشتی بۆ بەندکراوەکان، هاتنی بۆ شاری هەولێر و لەوێ پەیامێکی ئاڕاستەی خەڵکی عێراق کرد نەرمیەکی نواند و ئەمەش بۆ دڵنیا کردنەوەی خەڵکی عێراق بەگشتی و کوردستان بەتایبەتی، چونکە عێراق بەنیازی شەڕی ئێران بوو، بۆ یە پێویست بوو سۆزی کوردەکان بەلای خۆیدا ڕابکێشێت لەو جەنگە چاوەڕوانکراوەدا کوردەکان نەبنە لایەنگری ئێران، هەروەها (حسیك) لەبارودۆخێکی جێگیردا نەبوو لە گەڵ (ی.ن.ك) دا نێوانیان باش نەبوو لەلایەکی تریشەوە هەندێك لەپێشمەرگەکانیان خۆیان ڕادەستی حکومەتی عێراقی کردبووە([]).

جیابوونەوەی بزووتنەوە لە (ی.ن.ك)و گواستنەوەیان بۆ ناوچەی (گۆڕە شێر) حکومەتی عێراقی پەیوەندی پێوەکردن بەمەستی گفتوگۆ کردن(حسیك) یش بۆ زانینی ڕای ئەندامانی ناوشار پەیوەندی پێوەکردن سەبارەت بەڕای ئەوان لەسەر گفتوگۆ لە گەڵ حکومەتی عێراقیدا([])، دوای پرس و ڕاوێژکردن بە ئەندامانی ناو شار و(سەیدا صالح یوسفی) ئەندامانی ناو شار چەند مەرجێکیان بۆ دە سپێکی دانوستاندن لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا دانابوو،کە بریتی بوون لە

5–ئەگەر ڕژێم نیاز پاکی هەیە با ڕێکەوتن نامەی (55ئازاری 5791)، لە ڕادیوێ و تە لە فزێونی ناوەندی ڕابگەیەنێت.

2–گەڕانەوەی خەڵکی ڕاگوێزراوی گوندەکان بۆ شوێنی خۆیان.

([]) نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان......،ل511 ؛ ئەحمەد بانی خێلانی: س. پ ، 111-119.

([]) فواد صدیق: س. پ، ل11-11.

([]) بەهرۆز گەلالی : ڕەسوڵ مامەند........، ل99-97.

1–گەڕانەوەی ئەو کوردانەی کە بۆ باشووری عێراق ڕاگوێزراون بۆ جێگاکانی خۆیان.

9–ئەگەر ئەو خاڵانەی سەرەوە پێشەکی جێ بەجێ نەکات ئەو پێمان وایە هەر گفتوگۆیەك ئە نجام بدرێت سە رکە وتوونابێت.[]

1– دابین کردنی فرە حزبی .

1– هەڵوەشانەوەی یاساکانی باری نائاسایی لە کوردستان دا .[]

هەرچەندە سەرکردەکانی(حسیك) لەناوخۆیاندا یەك هاوڕا نە بوون و تێروانینی جیاوازیان هەبوو بۆ چارەسەرکردنی کێشەکان، (سەیدا صاڵح یوسفی) هەرچەندە سکرتێری (حسیك) بوو، بەڵام بەهۆی نیشتەجێ بوونی لە بەغداد ئەمەش وای کرد ،کە رۆلێکی کاریگەری نەبێت بەبەراورد لەگەڵ سەرکردەکانی (حسیك) لەشاخ دا، هەروەها سەیدا صاڵح بڕوای وابوو لە ڕێگەی گفتوگۆوە کێشەکان چارەسەر بکرێت، بۆیە پێیی وابوو دەرگای گفتوگۆ لەگەڵ بەغدادا هەمیشە کراوە بێت .[] عدنان موفتی دەڵێت " صدام حسێن لە تەمووزی (1979) هاتە شاری هەولێر، ووتارێکی دا و ڕایگەیاند ئامادەیە کێشەی کورد بە وتو وێژ چارەسەر بکات، لەم نێوەندەشدا (د.عبدالرحمن قاسملۆی سکرتێری "حدکا") رۆڵی سەرەکی بینی لەوە دا، کە ئێمە لەگەڵ بەعس بچینە نێو ووتوێژوە، وەك وەلام دانەوەیەك بۆ ئەو دەست پێشخەرییە".[]

سەرەتای دانوستاندن لەلایەن ئامر لیوای قەلادزێ وە چەند کەسێکی نارد بۆ لای (حسیك) بەمەبەستی گفتوگۆ، بەلام (حسیك) رازی نەبوو لەگەڵ ئامر لیوایەك دا گفتوگۆ بکەن، بەڵکو داوای گفتوگۆیان لەگەڵ (صدام حسێن) دا کرد ،لە پاش دوو رۆژ وەلامی (حسیك)یان دایەوە، بەوەی(صدام حسێن) چاوەڕوانی هاتنی نوێنەرانی (حیسك) دەکات بۆ بەغداد بە مەبەستی گفتوگۆ،[] چەند مانگێك بەر لە چوونی وەفدی (حسیك) بۆبەغداد دوو کەسی دیاری (حسیك) لەناو شاری هەولێردا بە ناوەکانی (علی هەژار و کاردۆ گەلاڵی) لەلایەن حکومەتی عێراقییەوە گیرابوون، هەروەها بەهرۆز گەلاڵی دەلێت"ڕێکخستنەکانی

([]) - ه، س، ل99.

([]) - وەرگیراوە لە سەلام عبدولکەریم عەبدوڵا : حزبی سۆسیالیستی کوردستان ، توێژینەوەیەکی مێژووی لە بارەی دروست بوونی پێگەی لە جولانەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردیدا (1975-1979) ،نامەیەکی ماستەرە پێشکەشی بەشی مێژووی کولێژیی زانستە مرۆڤایتیەکانی زانکۆی سلێمانی کراوە ،2117،ل11، بلاو نەکراوەتەوە.

([]) - سەروەر عبدلرحمان : یەکێتی نیشتیمانی ....ل515.

([]) - سەلام عبدولکەریم عەبدولا: س. پ،ل19.

([]) - فواد صدی: س. پ ،ل11.

ناو شار پێش گیرانی ئەوان ودوای گیرانیشیان رازی نەبوون لەسەر گفتوگۆکردن لەگەڵ حکومەتی عێراقی دا هەر هەنگاوێك نرابێت سەرکردایتی دەروە واتە (شاخ) لیّ ی بەرپرسیارە".[]

سەرەتای مانگی (51–5797) نوێنەران (حسیك) کە پێکهاتبوون لە(د.محمود عوسمان ، عدنان موفتی) لە قەلادزێوە گەیشتنە شاری کەرکوك پاشان لەوێشەوە بەرەو بەغداد بران لەوێش چاوێیان کەوت (سعدون شاکر) وەزیری کاروباری ناوخۆ ، (د.فازل براك) بەرێوبەری گشتی ئاسایش و دواتر چاویان(صدام حسێن) کەوتبوو.[] (د. محمود عوسمان) دەلێت"کاربەدەستانی عێراقی توشی غرورێکی زۆر بووبوون، لەماوەی ئەو سیّ رۆژەی لە بەغداد بوون قسەوباسێکی زۆر کرا، صدام داوای کرد هەموو لایەنە کوردیەکان پێکەوە لەگەڵ ئێمەدا رێکەون لەوانەیە هەوڵبدەین شتێکیان بۆبکەین، بەلاّم ئێمە لەگەڵتان چاك بین هەر لەگەڵ ئێرانن، لەگەڵتان خراپ بین هەر لەگەڵ ئێرانن"،[] مەلابەختیاردەلێت"هۆی گفتوگۆی(حسیك) لەگەڵ حکومەتدا دەگەرێتەوە بۆ ئەو جیابوونەوەی (حسیك) لە (ی.ن.ك) کارێکی سەخت و مە ترسیدارە دەیانویست ئەگەربۆیان بلویّ لەرێگەی رێکەوتن یکەوە کە هەندیّ دەسکەوتی تیابیّ، لەلایەکەوە خۆیان لە قەیرانی جیابوونەوەی عەسکەری دەربازبکەن کە تێی کەوتوون، بەلاّم حکومەت لە ئەوان بە ئەزموونتر بوو، بۆیە ئامادە نەبوو لەگەڵ هێزێکی وەکو(حسیك)دا رێکەوتن مۆربکات لەناوعێراق و ناچەکەدا دان بە(حسیك)دا بنیّ وەکو نوێنەری کورد،[] لەکاتی دانوستاندا حکومەتی عێراقی داوای لە (حسیك) کرد، کە واز لە خەباتی چەکداری بهێنن وبگەرێنەوە ژێربالّی حکومەتی عیراقی، بەلاّم بەلێنی هیچ دەسکەوتێکی سیاسی پێیە نەدابوون،[] دیارەحکومەتی عێراقی پێشترلەسالّی(5791) دا رێکەوتنی لە گەڵ(حشع)دا کردبوو توانی دژایەتی(پ.د.ك)ولایەنە نە یارەکانی خۆی پیّ یە بکات، تا بەهێزبوونی خۆی وپاشان کەوتە کوشتن وگرتن وڕاوە دوونانی ئەندامانیان و یاساخ کردنیان لە عێراقدا، ڕەنگە(حسیك)پێش بینی هەمان چارەنووسی (حشع) کردبێت بۆخۆیان لە سەردەستی حکومەتی عێراقی، بۆیە بە داوا کاریەکانیان رازی نەبوون.

[] - بەهرۆز گەلاّلی:...،ل97-91.

51-نەوشیروانمستەفا: پەنجەکان...ل519. ؛ بەهرۆزگەلاّلی:...،ل91.

[] - فواد صدیق : س. پ ،ل11.

[] -مەلا بەختیار: س. پ،ل221.

[] -نەوشیروان مستەفاپەنجەکان:...،ل519.

دەستپێکردنی دانوستاندن نێوان(حسیك)وحکومەتی عێراقی پارتە نەیارەکانی عێراقی بەگشتی و(ی.ن.ك) و(حشع) بەتایبەتی نیگەران کردبوو، بۆیە(ی.ی.ك)و (حشع) کۆبوونەوەیەکیان کردو و نامەیەکی درێژیان ئاراستەی(حسیك)کرد، هەرچەندە ئەو نامەیە زیاتر لەبیرخەرەوەیەك دەچوو سەبارەت به دیکتاتۆریەتی ڕژێمی عێراقی و هەوڵەکانی بۆ لاوازکردنی شۆرشی چەکداری و قوڵکردنەوەی شەڕی نێوان پارتە نەیارەکانی، لەهەمان کاتیشدا بەزووبانێکی توند نوسرابوو(حسیك)یان خستبووە بەردەم بەرپرسیاریەتی مێژوو وکێشەی نەتەوەکەی، لەکۆتایی نامەکەشدا داوای چارەسەرکردنی گرفتەکانی نێوانیان بەرێگەی گفتوگۆکردبوو،[] مەکتەبی سیاسی(حسیك) لە(59-55-7975)دا وەڵامی یاداشتەکەی (ی.ن.ك) و(حشع) لە پێشدا نامەیەك بۆ(حشع) دە نێرێت و وەڵامی(ی.ن.ك) دوادەخات لەو نامەیەدا (حسیك) ڕەخنەیەکی زۆر لەشێوازی نووسینی ئەو نامەیەدەگرێت کە ئاراستەیانکراوە، سەبارەت بەو تۆمەتانەی خراوەتە پاڵیان و بە هەڵمەتێکی پروپاگەندەی دەزانن لە دژیان، بەڵام لەونامەیەدا باسی گفتوگۆی نێوان خۆیان وحکومەت ناکەن.[]

پاش گەڕانەوەی (د.محمود) لە بغداد و کۆبوونەوەی لە گەڵ (جەلال تاڵەبانی) دا، هەوڵی دابوو(ی.ن.ك)بەشداری گفتوگۆبکات، بەڵام بەپێچەوانەوە جەلال تاڵەبانی هەوڵی دابوو بڕوا بە(حسیك) بهێنێت بۆ دەست هەڵگرتن لە گفتوگۆکردن لەگەڵ حکومەتی عێراقی دا، بەڵام(حسیك) بەردەوام بوون لە سەر گفتوگۆکردن هەوڵەکانی(ی.ن.ك)و(حشع)بێ سوودبوون، پاش ماوەیەك لە گفتوگۆکردن ڕێخستنەکانی ناوشاری(حسیك) گفتوگۆیان پێ باش نەبوو، چونکە کەس بڕوای بە حکومەت نەبوو ئەو کاتەش حکومەتی عێراقی زۆر بەهێزبوو(حیسك)ش بە بەراورد لەگەڵ حکومە تی عێراقی زۆر لاوازبوو،[] مەلابەختیار دەڵێت"د.محمود بە مام جەلالی ووتبوو ئێمە ڕێك دەکەوین(حسیك) لە ناوشاردابین و(ی.ن.ك)لە ناوچە(ئازادکراوەکان)بن هەرشتێکمان دەستکەوێت وەك یەك دابەش کەن، هە تاوەکو بتوانین بەهەردوو لامان پاشەڕۆژێکی باشتر بۆ کورد دابین بکەن، بەڵام (جەلال تاڵەبانی) بەو پێشنیارەی (د.محمود عوسمان) ڕازی نەبوو هەوڵی دا (د.محمود عوسمان) پاشگەز بکاتەوە"[].

[] -فاتیح ڕەسوڵ: چەندلاپەڕەیەك...ل299-291؛ علی تە تە ر: س. پ،ل551.
[] -سەلام عبدلکە ریم عبدوڵا: س. پ،ل12.
[] -علی تە تە ر: س. پ،ل551.
[] مەلابەختیار: س. پ،ل225.

لەکاتی گفتوگۆی نێوان(حسیك)و حکومەتی عێراقی دا(حسیك) بەفەرمی ئاگاداری پێشمەرگەکانی خۆی کردبووەوە، کە هێرش نەکەنە سەرهێزەکانی ڕژێمی عێراقی(□)، دوای گەڕانەوەی وەفدی (حسیك) لە بغداد جارێکی تر نەگەڕانەوە بۆ بغداد، بەلآم پە یوەندیان بە بغدادەوە هەرمابوو، لە حکومەتی عێراقی بێ هیوا نەبوون، لە بەرژەوەندی حکومەت پڕووپاگەندەیان دەکرد.

پێشمەرگەکانیان بەم هیوایەوە پشتیان لێکردبووە بێ ترس لە مەترسیەکانی حکومەت دە گەڕان،(□)لە(29-52-7975)حکومەتی عێراقی هێرشی کردە پێشمەرگەکانی(حسیك) لە ناوچەی سماقوڵی لەشەڕێکی سەختدا ژمارەیەکی زۆر لە سوپای عێراقی کوژران و دوو لەسەرکردەکانی (حسیك)کوژران،(□)لەدوای ئەم شەڕەی نێوان(حسیك) وحکومەتی عێراقی تێکچوو،(حیسك)لە بەیانامەیەکدا ئیدانەی ئەو هێرشەی حکومەتی کرد و حکومەتی عێراقی بەفاشی داناو داوای ڕووخاندنی دەکردو سەرنەگرتنی وتووێژەکانی ڕگەیاند، ئەم هەڵوێستەی (حسیك)لەپاش سێ مانگ لە گفتوگۆ لەگەڵ حکومەتدا، لەلایەن پارتە بەرهەڵستکارەکانی حکومەتی عێراقەوە بە هەنگاوێکی باشیان زانی(□).

دانوستاندنی نێوان(حسیك) و حکومەتی عێراقی لەبێ هیوایی پییشمەرگەکان و خۆ ڕادەستکردنەوەیان بە حکومەتی عێراقی وایکرد(حسیك) پەنا بۆدانوستاندن بەرێ، بۆباشترکردنی باردۆخی ناوخۆی ودەرەکی خۆی، حکومەتی عێراقی مە بەستی بوولایەنە کوردیەکان بەلای خۆیدا ڕاکێشێت بۆ ئەو جەنگەی بەرنامەی بۆ داڕێژرابوو لەگەڵ ئێران وخەستکردنەوەی کێشەی نێوان پارتەکوردیەکان و گەورەکردنی قەبارەی هەر پارتێك لەچاو قورسایی خۆی، بۆ ئەوەی پارتە کوردیەکان گیانی سازشکردن و ڕێکەوتنیان تیادا کەمتربێتەوە، هەرجارێك حکومەتی عێراقی پەیوەندی بەپارتێکی کوردیەوە دەکرد، بۆچارە سەرکردنی کێشەی نەتەوەیەك، کەئەم پارتە کێشەی ئەو نەتەوەیە(کورد) لەسەر دەستی ئەو چارەسەربکرێت شانازییەکی گەورەی مێژوویە چ بۆ کەسانی بەشداربووی دانوستاندنە یاخود ئەوپارتەی، کە توانیوبەتی مافەکانی گەلی کورد بەدەست بهێنێت، بەلآم لەناوەڕۆکدا حکومەت مە بە ستی لاوازکردنی گیانی بەرگیری کردن لەناو کورداندابووە.

(□) ڕێباز: قە ندیل...ل517.

(□) -نەوشیروان مستەفا: پەنجەکان...ل517.

(□) - سە ید کاکە: س. پ،ل599-.599

29- سەلام عبدلکەریم عبدولآ: س. پ، ل12.

باسی دووەم: دانوستاندنی (ی.ن.ك) و حکومەتی عێراقی لەساڵی5793دا

هەموو وولاتێك پێویستی بە بناغەیەکی بەهێزی مرۆیی و ئابووری هەیە لەکاتی خۆئامادەکردن بۆجەنگو پاشان بۆبەردەوامی جەنگو دووبارە بنیات نانەوەی ژێرخانی ئابوری‌و سەرخانی ئابوری هەیە، جەنگ ڕەنگ دانەوەیەکی خراپی لەسەر بواری ئابوری‌و سیاسی، کۆمەڵایەتی.... هتد وولات دەبێت، هەندێك جاریش دەبێتە هۆی لەکارکەوتن‌و لادانی ئەو حکومەتەی کەسەرقاڵی جەنگە ئەمەش بەهۆی ناڕەزایی هاولاتیان‌و خراپ بوونی گوزەرانیان لەو وڵاتانەی لەڕێگەی سندوقەکانی دەنگ دانەوە حوکمەتەکانیان پێك دەهێنن، بەڵام لە هەندێك حکومەتی خۆسەپێنی دیکتاتۆری وەك عێراق‌و ئێران بەزەبری هێز و شێوازێکی دکتاتۆریانە خۆیان بەسەر گەلاندا سەپاندبوو لەڕێگەی هێزەوە سەرکوتی دەنگی ناڕەزایی ناوخۆی وڵاتەکانیان دەکرد.لە سەرەتای جەنگی عێراق ئێراندا،عێراق لە باشووری خۆر ئاوای ئێراندا پێش ڕەوی کرد، ئەمەش بەهۆی ساوایی شۆڕشی ئێران و خۆڕێك نەخستن‌و نائارامی ناوخۆی وڵات لەلایەکی ترەوە تۆك مەیی سوپای عێراقی، بەڵام لەکۆتایی ساڵی (5792) و سەرەتای (5791) دا ئێران توانی خۆی ڕێك بخاتەوە و فشارێکی زۆر بخاتە سەر عێراق بە هاوکاری پارتە کوردەکان لە باکوری کوردستنانی عێراقدا بەرەی شەڕ بکاتەوە، حکومەتی عێراقی پێی وانەبوو ئێران بتوانێت بەهۆی ساوای‌و کێشە ناوخۆیەکان بتوانێت درێژە بە شەڕبدات ئەمەش وای لێدەکات مل بۆ خواستەکانی عێراق بدات، نزیك بونەوەی ئێران لەناوچە سنوریەکان لەکوردستاندا بەهاوکاری (پ.د.ك) هێرشیان کردە سەر ناوچەی حاجی ئۆمەران، بۆیە حکومەتی عێراقی بۆ ڕاگرتنی ئارامی ناوخۆ و بەردەوام مانەوەی لە کوردستاندا، لەگەڵ (ی.ن.ك)دا بەو مەبەستەی هێزێکی چەکداری وەك (ی.ن.ك) خاوەن پێگەی جەماوەری بەلای خۆیدا ڕابکێشێت، وەهەروەها (ی.ن.ك) بەهۆی خراپ بونی پەیوەندیەکانی لەگەڵ ئێراندا‌و بەردەوامی لەململانێ لەگەڵ بەرەی (جود)دا ئەمە وایکرد هەردوو لا پێوستیان بەپشوو و دانوستان هەبێت بە ناوەندگیری (حدکا)بەتایبەتی (د.قاسملۆ)لەکۆتایی ساڵی (5791) دا دانوستاندن لەنێوان حکومەتی عێراقی‌و (ی.ن.ك)دا دەستی پێکرد.

لەپاش هەڵگیرساندنەوەی شۆڕشی‌کورد لەساڵی (5791) بەڕابەرایەتی (ی.ن.ك) ئەمەش، لەئەنجامی هەرەس هێنانی شۆڕشی کورد لەساڵی (5791) داو بەهۆی نەگەشتنە

ئـەنجامی ڕێکەوتنامـەی نێـوان سـەرکردایەتی شۆڕشـی کـورد و حکومـەتی عێراقـی لـەگفتوگۆکانی سـاڵانی (5791– 5799) دوای چـەند سـاڵ لەشـەڕو پێکـدادان لەنێوان(ی.ن.ك)و حکومـەتی عێراقـی دا لەسـاڵی (5791) بـارودۆخێکی نـوێ هاتـە ئـاراوە وەرچـەرخانێکی گـەورە لـەنێوان (ی.ن.ك) حکومـەتی عێراقیـدا ڕویـداو (ی.ن.ك) بەئاشـکرا چووە دانوستاندنەوە لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا،[] نەوشیروان مستەفا دەڵێت"[] ئێمە لە سێ لاوە لـە شـەڕ گلابوین شـەڕ لەگەڵ عێـراق، شـەڕ لەگـەڵ ئێـران، شـەڕلەگەڵ بـەرەی (جـود) زۆرکـەس بەشـێتیان ئـەزانین ئامۆژگاریـان ئـەکردین بـۆ ماوەیـەکیش بـێ شـەڕ لـە یـەکێ لـەم مەیدانانەدا سارد بکەینەوە"، حکومەتی عێراقی بەهۆی ئەو فشارە زۆرانەی لەکاتی جەنگی عێـراق ئێرانـدا لـە بـورای سیاسـیو سـەربازی و ئـابوری دا لەسـەری بـوو وە هـەڵهاتنی ژمارەیەکی زۆر سەربازی عێراقی لەبەرەکانی جەنگدا خاڵی بوونی خەزێنەی ماڵی عێراق ئەم هۆکارانە وایکرد حکومەتی عێراقی بۆ کەم کردنـەوەی ئەم فشارانە و بەدەست هێنـانی دەرفەتێك داوای دانوستاندن لە(ی.ن.ك) بکات،[]سەرەتای هاتنی نوێنەری عێراقی لـەمانگی (5791/51) لەڕێگـەی (قـاسملۆ) بـۆ ناوچـەی گۆڕەشـێر و نـاوزەنگ بەمەبەسـتی زانینـی بیروڕای(ی.ن.ك) و (حشع) بەمەبەستی پێکهاتن لەسەر گفتوگۆ،[] (ی.ن.ك) لە ساڵی(5791) دا خزێنـرا بووە کەنـدەلانێکی سیاسـی و چـەکداری دژوارەوە تاڵـە دەزوی پـەیوەنـدی لەگـەڵ ئێران پسێنرابوو ئالای دژایەتی کردنـی هـەڵکرابوو، هـەر پێشڕەویەکی ئێران لـە ناوچـەکانی کوردستاندا دەبوو(ی.ن.ك) پاشەکشە بکات بەدیوی نـاوەوەی کوردستـانی عێراقدا، ئەمـەش وایکردبـوو لـە(ی.ن.ك) لـە نێـوان سـێ هێـزی وەك(بـەعس، ئێـران، جـود)دا مانـەوەی خـۆی بپارێزێـت تاکـە هیـواش پـەنابردن بـوو بـۆ ئـەوە نەرمیـەی عێـراق تـاوەکو پشـویەك بـدات و دووبارە خۆی ڕێکبخاتەوە،[] لە(5791/51/21)دا (ی.ن.ك)بەسەرپەرشتی(مام جەلال)چیای ماکۆك و شارۆچکەی بێتواتەیان گرت ئەمەش بوو بە هۆی دەست کەوتێکی باش بۆ(ی.ن.ك) لـەڕووی بەدەسـت هێنـانی کـەلو پـەلی سـەربازی و بـۆ زیـاتر گوشـار خسـتنە سـەر حکومـەتی عێراقی.[]

[] -هـەورامان کمـال مـیرزا عبـداللە، تـارق ڕەوف محمـد: ناوچـەکانی ململانـێ لـەنێوان کـورد و حکومەتـەکانی عێراقدا،لێۆڵینەوەیەکە لە جوکرافیای سیاسی،چ چاپ وپەخشی حەمدی ،2119، سلێمانی، ل11-11.

[] – پەنجەکان یەکتری دەشکێنن.ل115.

[] -دلێرأحمد و سەروەر عبدالرحمن: س. پ، ل 59.

[] -احمد بانی خێلانی: س. پ، ل999.

[] -پشکۆ نەجمەدین: وەلامێك بۆ نەوشیروان مستەفا : س. پ، ل91.

[] - محمود سەنگاوی: س. پ،ل591.

گفتو گۆی نێوان (ی.ن.ك) حكومەتی عێراقی لەڕێگەی لایەنی سێهەم بەهۆی حیزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران(حدك) بەتایبەتی (د.عبدالرحمن قاسملۆ) وە لەڕێگەی نامەوە بیرو ڕای هەردوولای ئاڵو گۆڕ کراو، لەپاشان دووجار نوێنەری عێراقی سەردانی ناوچەکانی ژێر دەستی (ی.ن.ك)کرد ئەمەش زەمینە سارزی دەکات بۆ دروست بونی متمانەی نێوانیان و سەردانی نوێنەری (ی.ن.ك) بۆ بەغداد.[]

بەهۆی سەختی ناوچەکانی ژێر دەستی(ی.ن.ك) حكومەتی عێراقی داوای کرد بەگواستنەوەی جێگای گفتوگۆکان، بەڵام (ی.ن.ك) پێداگیری کرد لەسەر جێگای گفتوگۆکان دەبێت لەسەرکردایەتی (ی.ن.ك)دابن.[]

داواکاریەکانی(ی.ن.ك) لەڕێگەی (قاسملۆوە) لەسێ خاڵی سەرەکیدا چڕ کردبوەوە بۆئەوی بیگەیەنێتە حكومەتی عێراقی کە بریتی بون لە:-

5- **بەستنی هاوپەیمانی ستراتیجی لەنێوان هەردوو نەتەوەی کورد و عەرەب لەسەر ئاستی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست.**

2- **دان نان بەئۆتۆنۆمی کوردستانداو ئاوەدان کردنەوی ناوچە چۆڵ کراوەکان و دورخستنەوی دەزگای ئەمنی عێراق لەکوردستاندا.**

1- **ڕاگرتنی شەر لەنێوان هێزەکانی سوپای عێراق و پێشمەرگە بۆ خۆ ئامادەکردن بۆدانوستاندن.**

9- **حكومەتی عێراقی ڕازی نەبوو لەسەر خاڵی یەکەمو خاڵی دووەمی وابەستەی سەرکەوتنی دانوستانەکان کردوو خاڵی سێ یەمی دەست بەجێ پەسەند کرد.**[]

(د.قاسملۆ) لەکۆبونەوەکانی نێوان (ی.ن.ك) حكومەتی عێراقیدا هەندێك جار بەشداری دەکرد.[]

لەمانگی (5791/52) شاندێکی (ی.ن.ك) کەپێك هاتبوون لە(جلال تاڵەبانی، فەرەیدون عبدالقادر، عمر عبداللە) بەسەر پەرشتی (تاڵەبانی) گەشتنە بەغداد و لەگەڵ دەستەی حكومەتی عێراقی، کەبریتی و لە (تارق عەزیز، عزەت دووری و چەند ئەفسەرێکی تری سوپادا کۆبونەوە).[]

[] -نەوشیروان مستەفا: خولانەوە ...ل9.

[] صلاح الخرسان: س. پ ،ل551.

[] -دلێر أحمد و سەروەر عبدالرحمن: س. پ، ل59.

[] - هـ . س، ل59.

[] - کریس کۆچێرا: بزوتنەوەی کوردیو ....ل17.

لەدانیشتنی یەکەمی نێوان حکومەتی عێراق و (ی.ن.ك)دا هەرچەند هەندێك کەمو کوڕیان تێدابوو، بەڵام بوو بەهۆی زەمینە سازیی و لێك تێگەیشتن بۆ دانیشتنەکانی تر، ئەمەش دەرفەتی ڕەخساند بۆ چاو پێکەوتنی وەفدی (ی.ن.ك) لەگەڵ (صدام حسێن). [1]

ئەوەی بەردەوام لەم دانوستانە و دانوستانەکانی تری کورد لەگەڵ حکومەتی عێراقیدا خاڵی پێداگیری کورد بووە بەدرێژا دەوڵەتی عێراق ناوچەکانی کەرکوك و موسڵ و خانەقین...هتد بووە، ئەمەش دووبارە لە دانوستانی (ی.ن.ك) حکومەتی عێراقیدا بووە مایەی گفتوگۆیەکی زۆر تا ئەو ئاستەی لەکاتی دیداری نێوان (مام جەلال)و (صدام حسێن)دا (صەدام)وتی"کەرکوك با شارێکی عێراقی بێت لەنێوان هەردوو لاماندا واتە نەدەڵێم شارێکی عەرەبییەوە نەئەشڵێم شارێکی کوردیە ئەگەر دوای ڕاپرسیش زۆرینەی کورد بوون سورم لەسەر ئەوەی کە شارێکی کوردی نیە" [2]

پاش گەڕانەوەی نوێنەرانی(ی.ن.ك)لەبەغداد لیژنەی هەم ئاهەنگی(تنیسق) لەنێوان(ی.ن.ك)و هێزەکان بەعسدا دامەزرا، کە ئیستخبارات و ئەمن و تیادا بوون کارەکانیان بریتی بوو لەڕاگرتنی شەڕو و ڕێك خستنی پەیوەندیکانی (ی.ن.ك)حکومەت، پێشمەرگەو هێزە چەکدارەکانی حکومەت و (جاش و الجیش الشعبی) چارەسەری کردنی ئەو کێشانەی کە دروست دەبوون. [3]

لەمانگی (5/1984)دا بۆجارێکی تر نوێنەرانی(ی.ن.ك) بەسەرۆکایەتی(د.فوئاد مەعصوم) گەشتنە بەغداد و کارکردنیان لەسەر خاڵەکانی کۆبونەوەی جاری پێشوبوو، [4] لەم سەردانەدا توانرا ژمارەیەك لەگیراوە سیاسیەکان ئازاد بکرێ و ئەو بڕە پارەیەی کە بڕیار بوو مانگانە بیدەن بە(ی.ن.ك) وەری بگرن، بەڵام دەستکەوتی سیاسی تێدا نەبوو. [5]

پاش ڕۆشتنی (جەلال تاڵەبانی) بۆ بەغداد و بینینی (صەدام حسین) لەگەڵ وەفدی عێراقیدا کەوتنە گفتو گۆکردن لەسەر چەند خاڵێك:

1_ئاسایکردنەوەی باروو دۆخ لەکوردستاندا.

2–دەسەلاتی دامەزراوەکانی ئۆتۆنۆمی.

3–سنوری جوگرافیای ناوچەکان ئۆتۆنۆمی.

4– ڕێژەی کورد لەدامەزراوەکانی حکومەتی مەرکەزیدا.

---

[1] -نەوشیروان مستەفا: خولانەوە...ل55.

[2] - هـ. س، ل51.

[3] -علی تەتەر: س. پ، ل21.

[4] -محمودسەنگاوی: س. پ، ل195.

[5] -نەوشیروان مستەفا: خولانەوە...، ل21.

لەوکۆبونەوەیــەدا دەســتەی حکومــەتی عێراقــی ویســتویانە لــەژێر فشــار و هەڕشــەدا خواســتەکانی خۆیــان بســەپێنن بەهەڕەشــەکردن لەوکەســانەی لــەدوای جــەنگ پەیوەنــدی بەلایــەنی بێگانــەوە بکــەن، ئەمــەش بووبــەهۆی تــوڕە بــوونی (مــام جــەلال) تائــەو ئاســتەی کــە بڵێت" من بەویستی خۆم هاتووم بۆ دانوستاندن، نەك وەك دیل زۆرم لێبکــەن بۆ واژۆکردنــی ئــەم ڕێکــەوتن نامەیــە ئەگــەر هــەر دەپەنجەکــەم ببڕنــەوە بــەیانێك واژووناکــەم لەبــەر ژەوەنــدی ئێوەدا بێت". ()

چونکە حکومەتی عێراقی مەبەستی سود وەرگرتن لەکات بوو لەپێناو ئارامی لەکوردستاندا، نــەك ڕێکــەوتن، لــەو ماوەیــەدا تــوانی چــوار لشــکر لــەو شــەش لشــکرەی لــە کوردســتاندابوو بگوازێتەوە بۆ بەرەکانی شەر لە باشووری وولأت. ()

حکومــەتی لــەکاتی دانوســتاندا هاوکــاری ئــەو فەوجــە کوردیانــە دەکــرد، کــە بــە(جــاش) ناســرابوون ئەمــەش لەگــەڵ داواکــانی (ی.ن.ك)دا نــەدەگونجان هــەروەها گرفتــی ســەرەکی چارەنوســی کــەرکوك‌و ناوچــە جــێ ناکۆکــەکان بــوو بەتایبــەتی کــەرکوك، (تاڵــەبانی) لــەو ڕێکەوتنەدا کەرکوك‌و ناوچەکانی تری بخستایەتە سنوری ئۆتۆنۆمی کوردستانەوە ناوبانگی لەبارزانی پێشتر دەکەوت، () بەردەوامی هەوڵەکانی(ی.ن.ك) بۆدانوستاندن لەگەڵ حکومــەتی عێراقیــدا نزیــك بونــەوەیان بەڕێکــەوتن هەریــەك لــەوڵاتانی ســوریاو ئێــران‌و تورکیــا بــەوردی چــاودێری ڕەوشــی دانوســتاندیان دەکــردو بــەنزیك بونــەوەی (ی.ن.ك)و پێــك هــاتنی لەگــەڵ حکومەتی عێراقیدا نیگەران بوون، پێدانی ئۆتۆنۆمی بەکوردانی عێراق ڕەنگدانەوەی خراپــی دەبوو لەســەر ئاسایشــی نەتــەوەی ئــەو وولاتانــەی کوردســتانیان بەســەردا دابــەش کرابــوو، هەریەکە لای خۆیــەوە دەســتی کــرد بەهەوڵــدان بۆفشــار خســتنە ســەر هــەردوولا بەمەبەســتی هەڵوەشاندنەوەی دانوستان. ()

سوریا بەئاشــکرا دژایــەتی نــەدەکرد، بــەڵام ئێــران بەئاشــکرا دژایــەتی دەکــردوو تەنانــەت بــوو بەباســی وتــاری ڕۆژی هــەینی (ڕەفســنجانی) لــەتارانی پایتــەختی ئێرانــدا، تورکیــاش دژی هەردەســتکەوتێکە، کــە کــورد ببیــەوێت بەدەســتی بهێنیــت ، () وەزیــری دەرەوەی تورکیــا سەردانی عێراقی کردوو ئاگاداری کردنەوە هەر جۆرە ڕێکەوتنێك لە گەڵ(ی.ن.ك)دا دەبێتــە هۆی بە ستنی تەنیا خەتی بۆری نەوت کە بەناو تورکیادا تێ پەڕدەبێت.

() -دلێر أحمد، سەروەرعبدالرحمن: س. پ،ل25.

() -دیڤد ماکداوڵ: س. پ، ل 191.

() - هـ. س. ل191.

() - نەوشیروان مستەفا: خولانەوە...، ل51.

() -کریس کۆچێرا: بزووتنەوەی نە تەوایەتی...ل91. ؛ دیڤدمەکداوڵ:س. پ،ل191.

ڕۆڵی جاش لە تێکدانی دانوستانی (ی.ن.ك) و حکومەتی عێراقی لەساڵی 5793دا:

ئەگەر سەیری مێژووی مرۆڤایەتی بکەین کەم گەل و نەتەوە هەیە دووچاری خیانەت کردنو دووبەریەکیو خۆفرۆشتن نەبوبێتەوە، ئەمەش ڕەنگدانەوەیەکی خراپی لەسەر ئەو گەلو نەتەوانە هەبووە، ئەمەش زیاتر کەسانێك دەبنە داردەستو بەکرێگیراوی بێگانە، لەپێناوی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیاندا بەرژەوەندی گشتی نەتەوەکەیان فەرامۆش دەکەن.[1] گەلی کوردیش بەدرێژای مێژوو لەو حاڵەتە بەدەر نەبووە، یەکێکە لەخاڵە لاوازەکانی شۆڕشەکانی گەلی کورد بەدرێژایی مێژوو بوونی کەسانی خۆفرۆشو بێ ئینتیما بووە بۆ نەتەوەکەی خۆی، هەرچەندە مێژووی لایەنگیریو دەربارەی بۆهێزە داگیرکەرەکانی کوردستان ڕەگو ڕیشەیەکی قوڵی هەیە، بەڵام ئەوەی لێرە دا زیاتر جێگای مە بەستە کاریگەری جاشو خراپی جاشە لەدوای ساڵی (5791) لەسەر خەباتی گەلی کورد لەباشوری کوردستاندا.

لەکاتی ڕێکەوتن نامەی جەزائیرو نسکۆی شۆڕشی ئەیلول دا حکومەتی عێراقی کاری بەو دەستە چەکدارو جاشانە نەما، پێشتر چەکداری کردبوون لەدژی شۆڕشی ئەیلول چەکی لەزۆربەیان وەر گرتەوە، ئەمەش بو بەمایەی زیاتر شەرمەزاریو ڕیسوابوو نیان لای خەڵکی کوردستان، هەرچەندە دەبوایە ئەم کارەی حکومەتی عێراقی بەرامبەر بەجاشەکان کردی ببوایە بەئەزمونێکی سود بەخش بۆ بەئاگا هاتنەوەیانو بەیەکجاری جێهێشتنی بەرەی حکومەتی عێراقیو گەڕانەوە بۆ پارێزگاری کردن لەخاكو نەتەوەکەیان[2]، بەڵام لەپاش هەڵگیرسانەوەی شۆڕش لەساڵی (5791)دا حکومەتی عێراقی دووبارە دەستی کرد بەدروست کردنی فەوجی جاش بەتایبەتی ئەوانەی کە پێشتر جاش بوون، هەڵگیرسانەوەی شۆڕش بوو بە مایەی خۆشحاڵی لای ئەوانەی کەپێشتر جاش بوون ئەمەش نەك لەبەر خاتری کورد، بەڵکو خۆشحاڵیان بۆ موچەو دەست کردن بەدزیو تاڵانی بوو.[3]

---

[1] -هاوار عباس(ملاهاوار): بەشێك لەحیکایەتەکانی ئەنفالی سێ، ب5،چ5،چاپخانەی ڕەهەند، سلێمانی، 2119،ل595.

[2] -محمد صالح عەقڕاوی : س. پ ، ل599.

[3] - هـ. س، ل99.

لەپاش ڕاگواستنی گوندەکان لەساڵی (5791) داو نیشتەجێکردنیان لەئۆردووگا زۆرە ملێکانداو ئەمەش بوو، بەهۆی سەرهەڵدانی بێ کاری لەناو خەڵکدا و وایکرد خەڵکی بەناچاری بچنە ناو فەوجەکانی جاشایەتیەوە بەموچەیەکی کەمەوە بەناسنامەیەکی جاشایەتیەوە بێ ترسی حکومەتی عێراقی بگەڕێن و بتوانن کارێك بکەن بۆ پەیداکردنی بژێوی خۆیان لەکاتی جەنگی عێراق ئێراندا حکومەتی عێراقی زیاتر دەستی کرد بە دروست کردنی فەوجی نوێ بۆبەرەنگار بونەوەی شۆڕشی کوردی، کە ئەم فەوجانە شان بەشانی سوپای عێراقی لەدژی پێشمەرگە دەجەنگان و ببوون بەرێ نیشاندەر بۆسوپا لەناوچەکوردیەکاندا،(□) لەجەنگی عێراق ئێراندا ژمارەیەکی زۆر سەرباز لەبەرەکانی جەنگدا هەڵهاتبوون زۆربەیان لەناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی پێشمەرگەدابوون، هەندێکیشیان لەشارو شارۆچکەکاندا خۆیان حەشار دابوو، لەساڵی (5791) لەکاتی دانوستاندا حکومەت گرنگی زیاتری دا بەدروست کردنی فەوجی نوێی جاش، ئەمەش بەمەستی کۆکردنەوەی ئەو سەربازە کوردە هەڵ هاتوانە لەناو فەوجی جاشایەتیداو شەڕی هێزەکانی پێشمەرگەیان پێبکات،(□) لەکاتی دانوستاندا حکومەت بایەخێکی باشی دەدا بەجاشەکان و ژمارەیان زۆر زیادی کرد، گەشتە(991) فەوج لەکوردستان.(□)

هەرچەندە حکومەتی عێراقی مەبەستی نەبوو لەسەرکەوتنی دانوستاندندا لەگەڵ(ی.ن.ك) بۆئەم مەبەستەش دەستی جاشەکانی والا کردبوو بۆکاری پشێوی نانەوەو ئاژاوە گێڕی لەم چوار چێوەدا لەکاتی دانوستاندن دا لەساڵی لە(5791) تاسلوجە (ملازم سەید کەریم)* لەگەڵ دوو پێشمەرگەی تردا لەبۆسەیەکدا لەلایەن جاشەکانەوە کوژران، کە کەسێکی دیاری ناو (ی.ن.ك) بوو هەرچەندە (ی.ن.ك) ئیدانەی ئەم کارەی کرد، بەلام لەدانوستاندن بەردەوام بوو.(□)

(□) -فەرید ئەسە سەرد: کوردستان‌و مەسەلەی ئەمنی قەومی، چ5،سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی، 2111، ل519.

(□) -لەتیف فاتیح فەرەج: جاش، ئەنفال، چ 2، چاپخانەی ئارابخا، کەرکوك، 2111، ل59.

(□) -محمود سنگاوی: س. پ، ل 571-571.

* - سەید کەریم لەساڵی(5711) لەدایك بووە ئەفسەر بووە لەسوپای عێراقیدا بەشداری شۆڕشی ئەیلوولی کردووە و لەپاش ڕێکەوتن نامەی جەزائیر چوەتە سوریاو پەیوەندی کردوە بە (ی.ن.ك) بوەتە ئەندامی کۆمەڵەی ڕەنجدەرانی کوردستان ساڵی 5799 گەڕاوەتەوە کوردستان بوتە ئەندامی مەکتەب عەسکەری (ی.ن.ك)و پاشان بووەتە ئەندامی سەرکردایەتی (کۆمەڵە) لە (5799/7/51) دا لەکاتی گەڕانەوەی لەشاری سلێمانی دەکەوێتە بۆسەی جاشەکانەوە لەتاسلوجە دەکوژرێت.بڕوانە(نەشیروان مستەفا: خولانەوە لەبازنەدا)

(□) -عوسمان کانی پانکەیی: سەروەریەکانی یەکێتی نیستمانی کوردستان لەڕۆژگارە سەختەکانی کورد،چ1، چاپخانەی ژیار، سلێمانی، 2117 ، ل7979 ؛ ڕێباز : قەندیل بغدای...،ل511.

بەردەوام(ی.ن.ك) لەگفتو گۆدا بوو هەتاوەکو لە (5791/5/21) دا لەلایەن جاشە کوردەکانی سەر بە حکومەتی عێراقیەوە پێشمەرگەی دیاری (ی.ن.ك) (نەجمەدین ڕەووف شوکر) ناسراو بە(مامە ڕیشە)** دەکوژرێت هەرچەندە حکومەت لە دانوستاندا مەبەستی زیاتر سوود وەرگرتن لەکات بۆ بەدەست خستنی چەکی کیمیاوی لەکاتی بەردەست خستنی داو هاوکاری ئەمەریکا بۆ حکومەتی عێراقی و خۆڕێك خستنەوە و کەم کردنەوەی فشارەکانی بەرەی باکووری وولات لەسەر سوپاکەی لەلایەن ئێران و پارتە کوردیەکانەوە بە تایبەتی (ی.ن.ك)، بۆیە لەڕێگەی جاشەکانەوە پلانی کوشتنی (مامەڕیشە) جێ بەجێ کرا (ی.ن.ك) بەتوندی ئەم کارەی ئیدانە کردوو،(ی.ن.) مەبەستی بوو زستانی ئەو ساڵە لەگەڵ حکومەتی عێراقدا نەکەونە شەڕەوە، بۆ ئەم مەبەستەش لە (51/شوباتی5791)دا دووبارە شەڕ لە نێوان دەستی پێکردەوە لە شەڕەدا زیانێکی زۆر بە حکومەتی عێراقی کەوت و کۆتایی بەدانوستاندنی نێوانی (ی.ن.ك) حکومەتی عێراقی هات()، شاخەکانی کوردستان ببنەوە پشت و پەنای پێشمەرگە.

** - نەجمەدین ڕەووف شوکر ناسراو بە(مامەڕیشە) لەساڵی (5711) لە خێزانێکی جوتیار لەگوندی تاڵەبانی سەر بەقەزای چەمچەماڵ لەدایك بووە ، لەلای حکومەتی عێراقی بەپیاوە ئاسنینەکە ناسرابوو، لە لایەن جاشەکانی(تەحسین شاوەیس)وە لە(5791/29)دا بەناوی میوانداریەوە کوژرا. بڕوانە: (نەوشیروان مستەفا: خولانەوە لە بازنەدا)

() -نەوشیروان مستەفا: خولانەوە....، ل 91-99.

ئەنجام

پاش تەواوکردنی ئەم لێکۆڵینەوەیە و خویندنەوەیەکی مێژووی بەراوردکاری سەبارەت ڕێکەوتنامەی جەزائیر ،هەرەسی شۆرشی ئەیلوول درووستبوونی پارتە کوردیەکان ،ململانیەی نێوانیان ،دروستکردنی هاوپەیمانی دژ بە یەکترو دانوستاندنیان لەگەڵ حکومەتی عێراقی،ئەم چەندخاڵەی لای خوارەمان لا گەلاڵە بووە.

5-کورد بەدرێژایی مێژووی هاوچەرخی عێراق خاڵی بەهێز و لاواز بوونی تەواوی حکومەتەکانی عێراق بووە،لەم پێناوەدا هەرکاتێك حکومەتی مەرکەزی لاواز بووە پەنای بردۆتە بەر مێزی گفتوگۆکردن بەپێچەوانەوە لەکاتی بە هێزبووندا دووبارە لە ڕێگەی بەکارهێنانی هێزوو سەرکوتکردنەوە هەوڵی توانەوەی نەتەوەی کوردی داوە.

2- هەرچەندە ڕێکەوتنامەی جەزائیر شۆڕشێکی گەورەی کوردی لەباربرد،بەلاًم نەی توانی خەونی داگیرکەرانی کوردستان بەدی بهێنێت،بەڵکو لەپاش نسکۆ لە بڕی تەنها پارتێك ژمارەیەکی زۆر پارتی تری کوردی هاتنە سەر گۆڕەپانی سیاسی و دەستیانکرد بەخەباتی چەکداری لەدژی حکومەتی داگیرکەری عێراقی.

1-ناکۆکی نێوان لایەنە کوردییەکان لەسەر بوون بە پارتی پێشڕەو وەك سەرکردایەتی نەتەوەی کوردی و پاوانخوازی هەرپارتێك لەناوچەی دەستەلأی خۆی بەرهەمەکەی کوژرانی سەدان پێشمەرگە لێ کەوتەوە کە لەهەمان کاتتدا خزمەتکردن بوو بەداگیر کەرانی کوردستان.

9-دروست بوونی گیانی خۆسەپاندن و زاڵبوونی ویستی تایبەتی، تەسکی بیری پارتایەتی کێشەی کوردی خستبووە نێوان بەرداشی وولأتانی دراوسێ و هەوڵەکانی پارتە کوردیەکان ئاوی دەکردە ئاشی دووژمنانەوە.

1-حکومەتی عێراقی هەستی بە لاوازی پەیوەندی نێوان لایەنە کوردییەکان کرد بوو، لە هەوڵی بەردەوامدا بوو بۆ قوڵکردنەوەی کێشەی نێوانیان بۆ ئەو مەبەستەش هەر جارە پەیوەندی بە لایەنێکی کوردییەوە دەکرد بۆ گفتوگۆ کردن.

1- سەرەڕای نا تەبایی پارتە کوردییەکان لە ناو خۆیاندا، بەڵام هەر پارتە و بەگوێرەی قورسای خۆی ڕۆڵی بەرچاویان هەبوو لە کاریگەری دانان لەسەر حکومەتی عێراقی، هەر ئەمەش وای کرد لە ساڵی (5791) دا، حکومەتی عێراقی بە ناچاری پەنا بۆ دانوستاندن لەگەڵ (ی.ن.ك) ببات.

9- وولاّتانی دەورووبەر و جیهان لە پێناوی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیاندا کێشەی نەتەوەیی کوردییان لە باشووری کوردستان فەرامۆشکردبوو، ئەو یارمەتی و هاوکارییانەشی بە کوردانی باشووریان دەدا بۆ لاواز کردنی حکومەتی عێراقی بۆ بەدی هێنانی ئامانجەکانیان بوو، نەوەکو لە پێناو کێشەی ڕەوای کوردابووبێت.

9- شەڕو ململانێی نێوان لایەنە کوردییەکان ڕەنگدانەوەیەکی خراپی لەسەر کۆمەڵگەی کوردی هەبوو، بوو بەهۆی بێزار بوونی پێشمەرگە و خەڵکی کورستان و ئاسەواری ئەم شەڕە هەتاوەکو ئەمڕۆ لەسەر خەڵکی کوردستان ماوەتەوە و چەندین کێشەی سیاسی و کۆمەڵایەتی بە دوای خۆیدا بە جێهێشتووە.

لیستی سەرچاوەکان

سەرچا وە کوردییەکان:

نامەو تێزە زانکۆییە بڵاونەکراوەکان:

سەلام عبدالکریم عبدولا :

5_حیزبی سۆسیالیستی کوردستان،توێژینەوەیەکی مێژووی لەبارەی دروست بوونی و پێگەی لە جولانەوەی ڕزگاری خوازی گەلی کوردا(5797-5771)،نامەیەکی ماستەرە پێشکەشی بەشی مێژووی کۆلیژی زانستە مرۆڤایەتیەکانی زانکۆی سلێمانی کردووە،2117، (بلاونەکراوە).

مهاباد علی و هەوار محمد:

2_حیزبی سۆسیالیتسی کوردستان5791-5771،لێکۆلینەوەیەکی مێژووییە پێشکەشی بەشی زانکۆی کۆیە کراوە،2117 ، (بلاونەکراوە.).

کتێبە کوردییەکان:

ئازاد مستەفا :

5- کورتەباسێکی بەرەی کوردستانی،سوید،5799.

ئامانج حسن اّحمد:

2- ابراهیم اّحمد ڕۆڵی لەبزافی ڕووناکبیری گەلی کوردا،چاپخانەی ڕەنج،سلێمانی،2117.

ئاوات قارەمانی:

1- ڕێگا باریکەکان ، ڕووداوەکانی (5711–5771)، چ2، بە دەستکاریەوە چاپخانەی کوردستان، سلێمانی، 2117.

ئەحمەد بانی خێلانی:

9- بیرە وەریەکانم، سوید، 5779.

ئەرسەلان بایز:

1- ڕۆژانی سە خت،ب5،سلێمانی، 2112.

ئیبراهیم جەلال:

1-شۆڕشی ئە یلوول و بنیات نان و هە ڵتە کاندن(5715-5791)، چ1، چاپخانەی ژیار، سلێمانی، 5777.

بە هادین نوری:

9-بیرەوە ریەکانی بە هادین نوری، و: سەر دار صالح، چ5، چاپخانەی ڕەنج،

بەهرۆز گەلاڵی:

9-ڕەسولْ مامە نەد: پەنجاسالْ تەمەن وسی وسیْ سالْ خەبات،چ5،تاران،5779.

پشکۆ نەجمەدین:

7-وەلأمێك بۆ نەوشیروان مستەفا دیوی ناوەوەی ڕووداوەکانی کوردستان،5779.

51- ئەزمون و یاد ، ب5، (5791_5799)، سوید ، 2119.

جەمال نەبەز:

55- کوردستان و شۆڕشەکەی ، و کوردۆ،چ1،چابخانەی منارە،هەولێر،2119.

حسن ظاظا:

52- لێکۆلینەوەیەك لەمێژووی سیاسی عێراق5719-2119، و ،ئامانج نیعمەت،چ5،چاپخانەی چوارچرا،سلێمانی،2117.

حسێن محەمەد عەزیز:

51- ململانێی ئایدۆلۆژی لە کوردستاندا، 5771، بیْ شوێنی چاپو چاپخانە.

خیانەتەکانی قیادەی موقتە:

59- بلأوکراوەیەکی کۆمیتەی ناوەندی حزبی دیموکراتی کوردستانی ئێران 5795/7/51.

دیڤیدپیرۆز:

15- شۆڕشـــی کلتـــوری چـــین، و :هـــەژار ڕەحیمـــی،چ5،چـاپخانەی ڕۆژهەلات،هەولێر،2117.

دیڤیدمەکداول:

15- مێـــژووی هاوچـــەرخی کـــورد، و ،ئـــەبکر خۆشـــناو،چ2،چـاپخانەی وەزارەتی پەروەردە،هەولێر،2111.

ڕەفیق پشدەری:

59- کورد دوژمنی خۆت بناسە، بیرەوەری لێزانێکی موخابەرات، چ5، ب2، سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، سلێمانی ،2112.

ڕێباز:

59- قەنـدیل بەغـدای هەژانـد، ب5_2، چـاپخانەی پەیوەنـد، سـلێمانی، 2119.

سەروەر عبدالرحمان عمر:

57- بۆئەوەی مێژوو دووبارە نەبێتەوە،چ،سلێمانی،2119.

سەلیم حوسنی:

21- ڕێبازی سەرۆکەکانی ئەمەریکا،لێکۆڵینەوەیەکی سیاسیە، و: سەردار محەمـــــەد و ســـــەردارعزیز، دەزگـــــای چـــــاپ وپەخشـــــی سەردەم،چ5،سلێمانی،2117.

سەید کاکە:

25- بـیرەوەری پێشــمەرگەیەك، چـاپخانەی زانکـۆی سـەلاحەدین، چ2، هەولێر، 2111.

شاخەوان عەباس:

22- سـەفەری کوردایـەتی، بیرەوەرییـەکانی شار و شاخ (5791_5799)، 2112.

شاخەوان قادر:

21- قـادر شـۆڕش چـل سـالْ خـەبات و تێکۆشـان، دیـوی نـاوەوەی هەنـدێ لایـەنی مێـژووی خـەباتی نەتـەوەیی کـورد لـەنێوان سـالی (5791_5791)، چ2، چاپخانەی بژار، هەولێر، 2112_2115.

شکوریە ڕەسوڵ:

29- کۆنگرەی یادەوەری سەدساڵەی بارزانی نەمر،ب5، هەولێر،2111.

عبدلقادر صالح:

21- لاپــەڕەی فــەرمان ڕەواکــانی عێــراق لەفەیســەڵی یەکەمــەوە تــا تاڵەبانی،چاپەمەنی پەیڤ،2117.

عەلی تەتەرنێروەیی:

21- بزاڤی ڕزگاری خوازی گەلی نەتەوەی کوردلە کوردستانی عێراق لە ساڵەکانی جەنگی عێراق و ئێراندا(5791-5799)چ5،چاپخانەی حاجی هاشم،هەولێر،2119.

عوسمان علی:

29- چەندلێکۆڵینەوەیەك دەربارەی بزاڤی هاوچەرخی کورد، و: کامەران جەمال بابان زادە، چ5، ڕێ نوێ، 2151.

عوسمان کانی پانکەی:

29- سەروەریەکانی یەکێتی نیشتمانی کوردستان لەڕۆژگارەسەختەکانی کورد،چ1،چاپ خانەی ژیار،سلێمانی،2117.

فاتیح رەسوڵ:

27- بنچینەی مێژووی بیرۆکەی چەپ لەکوردستاندا،چ2،چاپخانەی چوارچرا،سلێمانی،2111.

11- چەندلاپەڕەیەك لەمێژووی خەباتی گەلی کورد "رووداو بەڵگەنامە"، 5792-5771، چ 5، ب1، سوید، 5779.

15- چەندلاپەڕەیەك لەمێژووی خەباتی گەلی کوردمان،"هێندێ بەڵگەنامە و رووداوی گرنگی5797، چ2،لەبڵاوکراوەکانی بنکەی چاپەمەنی ڕۆژ سوید،5779.

فەرید ئەسە سەرد:

12- کوردو مەسەلەی ئەمنی قەومی،سەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان،سلێمانی،2111.

فەرەیدوون عبدالرحیم عبدالله:

11- بارودۆخی سیاسی کوردستان-عێراق 55مارتی5791-55مارتی5799، توێژینەوەیەکی مێژووی-سیاسییە،چاپخانەی منارە، هەولێر،2119.

فەریدون نوری:

19- بزافی بارزانی ،چاپخانەی منارە، هەولێر ،2119.

فەیسەڵ داغلی:

11- براکوژی شەڕی ناوخۆی کورد،و: بابان هەمەوەندی،2111،بێ شوێنی چاپ.

فوئاد سدیق:

11- گەردەلوولی سیاسەت ،ب5،چ2،چاپخانەی خانی ،دهۆك، 2119.

قیادەی موقتە لەچ بەرەیەکدا وە ستاوە:

19- بلأوکراوەیەکی یەکێتی نیشتیمانی کوردستانە،چاپخانەی شەهید ئیراهم عەزۆ،5791.

کاوە ئەمین:

19- ناسیۆنالیزمی کوردی خەبات بۆدەوڵەتی نەتەوەیی،هەولێر،2111.

کەمال مەزهەر:

17- کوردو کوردستان لەبەڵگەنامە نهێنییەکانی حکەمەتی بەریتانیادا، و :عەبدولأزەنگەنە و شەهلاتایەر حەیدەری،ب5،چاپی دووەم،چاپخانەی گرین گلۆری،لوبنان،2117.

کریس کۆچێرا:

91- کورد لەسەدەی نۆزدەو بیستەمدا،و: حەمەکریم عارف،چاپی سێیەم ،چاپخانەی شڤان،هەولێر،2111.

لەتیف فاتیح فەرەج:

95- جاش ئەنفال،چ2،چاپخانەی ئاراپخا،کەرکوك،2111.

م.س.لازاریف:

92- مێژووی کوردستان: و: ووشیارعەبدولأ سەنگاوی،چ5، چاپخانەی ڕۆژهەلأت،هەولێر،2119.

مایکڵ گەنتەر:

91- فەرهەنگی مێژووی کورد، و:مامکاك،چ5،هەولێر،2119.

مەلابەختیار(حیکمەت محمدکریم):

99- یاخی بوون لە مێژوو،ب5،سلێمانی،5779.

مەلاخالیدفرێزی:

91- پوختەی مێژووی کورد لەسەرەتاوە تائێستا ، چ5، چاپخانەی بژار، هەولێر، 2111.

مەهدی محمد قادر:

91- پێشـــهاتە سیاســـیەکانی کوردســـتانی عێـــراق 5791-5711،سلێمانی،2111.

محمد صالح عەقراوی:

99- کـورد و دەوڵـەتی سـەربەخۆی بـەپێی بەڵگەنامـە نێـو دەوڵەتیـەکان، چ5،چخ،خانی دهۆك،2119.

محمود سەنگاوی:

99- بیرەوەرییەکانی سەنگاوی ، چاپخانەی تیشك، سلێمانی، 2119.

محمد حاجی محمود:

97- رۆژ ژمێـری پێشـمەرگەیەك، باسـی ڕوداوی بیسـت سـاڵ خـەباتی شۆڕشـی نـوێی گەلەکـەمان (5791_5771)، ب2، 5792 بـۆ 5771، سلێمانی ، 5777.

نادر ئینتسیار:

11- ئیتنۆ نەتەوایەتی کورد،و، عەتا قەرەداغی،چاپی یەکەم،خانەی چاپ وبلاۆکردنەوەی قانع،سلێمانی،2111.

نازناز محمدقادر:

15- سیاسەتی ئێران بەرامبەر بزووتنەوەی ڕزگاری خوازی نەتەوەیی کورد لە کوردستانی عێراقدا(5711-5791)،چ 2،دەزگای ئاراس، هەلێر،2119.

نەبەز گۆران:

12- کتێبێك لە دژی دەسەلاّت،2117،بیّ ساڵ و شوێنی چاپ.

نەجم سەنگاوی:

11- خـــەباتی چـــەکداریو ڕامیـــاری نەتەوایـــەتی کـــورد،(5991-5779)،چاپخانەی پەیوەند،کەرکوك.

نەوزەڕ ڕەشید:

19- نـــاکۆکی لـــە ســـەر زەعامـــەت، لێکۆلینەوەیـــەکی مێـــژووی سیاسیە،سلێمانی، بیّ ساڵ وچاپخانە.

نەوشیروان مستەفا ئەمین:

11- پەنجەکان یەکتری ئەشکێنین،"دیوی ناوەوەی رووداوەکانی کوردستانی عێراق 5799-5791،برلین،ئەڵمانیا،5779.
11- خولانەوە لە ناو بازنەدا"دیوی‌ناوەوەی رووداوەکانی کوردستانی عێراق 5799-5799،چـــاپ بڵاوکردنـــــەوەی مەڵبەنــــدی ئـــــاوەدانی کوردستان،برلین،ئەڵمانیا،5777.
19- لـە کـەناری دانوبـەوە بـۆ خـڕی نـاوزەنگ"دیوی‌نـاوەوەی رووداوەکـانی کوردستانی عێراق5791-5799،چ5، 5779.

هاوار عەباس(ملا هاوار):
19- بەشـــێك لەحیکایەتـــەکانی ئـــەنفالی ســـیٚ،ب5،چـــاپخانەی ڕەهەند،سلێمانی،2119.

هەورامان کەمال میرزا عەبدولاٚ و تاریق ڕەئوف محمەد
17- ناوچـــەکانی ململانـــیٚ لـــەنێوان کـــورد و حکومەتـــەکانی عێراقدا،لێکۆلینەوەیەکە لە جوگرافیای سیاسی دەزگای چاپ وپەخشی حەمدی،سلێمانی ،2119.

واحید عومەر محیدین:
11- دانوسـتانەکانی بزوتنـەوەی ڕزگـاری نەتـەوی کـوردو حکومەتـەکانی عێـراق(5715-5725)،لێکۆلینەوەیـەکی مێـژووی سیاسـیە ،چ5،سـەنتەری لێکۆلینەوەی ستراتیجی کوردستان ،سلێمانی ،2119.

یاسین سەردەشتی:
15- خوێندنەوەیـەکی مێـژووی جولاٚنـەوەی چـەکدارانەی سـالاٚنی 5719-5719، لە کوردستانی ئێراندا.

سەروەر عدولرەحمان عومەر:
12- یــەکێتی نیشــتمانی کوردســتان دامەزرانــدن و دەســت پێکردنــەوی شۆڕش(5791-5791)،سەنتەری چاپ وپەخشی تەما، سلێمانی،2112.

یەکێتی نیشتیمانی کوردستان:
11- یـــــەکێتی نیشـــــتیمانی کوردســـــتان ســـــەرهەڵدان ونـــــویٚ بوونەوە،لــەبڵاوکراوەکانی مەکتــەبی بــیرو وشــیاری یەکیــەتی نیشــتمانی کوردستان،سلێمانی،2111.

سەرچاوە عەرەبیەکان:

الّركان حمة آمين الزرداوى:

19- نشأة وتطور الجمعيات والحزاب ولتيارات السياسية الكوريةفى العيراق،ط5،من منشوراة دارجياللطباعة والنشر،بغداد،2117.

حميد قطبعى:

11- موسوعة العلام العيراق فى القرن العشرين، ط5،ج5،بغداد،5772.

صلاح الخرسان:

11- السياسية فى الكوردستان العيراق(5791-2115)،ط5،بيروت،2115.

ليث عبدالمحسن الزبيدى:

19- 11- ثورة 59تموز5711فى العيراق،ط2،بغداد،5795.

محمدكاظم على:

19- العيراق فى عهد عبدالكريم قاسم وديراسة فى القوى السية ولصراع الايدولوجى 5711-5719 .بدون عينوان طبع اومطبع وسنة.

گۆڤارەکان:

17- ئازاد هیدایەت: ئەوکتێبەی مێژووی هاوچەرخی کوردستان دەهەژێنێت، گۆڤاری چاوگ،ژ.9،هەلێر.

91- ئە لیعاز جیفری: جەڕنالێکی خانەنشین کراو....گۆڤاری ئیسرائیل-کورد،ژ.1 ، هەولێر،2117.

95- دلێراحمد و سەروەرعبدالرحمن: دانوستاننی یەکیەتی نیشتمانی لەگەڵ حکومەتی عێراقی5799،گۆڤاری ڕێبازی نوێ، ژ.15، سلێمانی،2117.

92- دلێراحمد: ئەوبارودۆخە سیاسی و کۆمەلأیەتییەی (ی.ن.ك)تێدا لە دایك بووە،گۆڤاریڕێبازی نوێ،ژ.57، بەشی ڕووناکبیری مەکتەبی ڕێکخستنی(ی.ن.ك)دەری دەکات،سلێمانی،2111.

91- عوسمان عبدالرحمن: چاوپێکەوتن لەگەڵ کامیل ژیر، گۆڤاری کۆڕ، ژ.5، سلێمانی، 2151.

99- عومەر سەید عەلی: هەندێ لایەنو ڕەوتی مێژوویی سەرەتایی دامەزراندنی یەکێتی نیشتیمانی کوردستان، ژمارە57،سلێمانی، 2111 .

91- فەرید ئەسە سەرد: ڕێکەوتنامەی جەزائیر پاش 12ساڵ لەمۆرکردنی، گۆڤاری سەنتەری لێکۆڵینەوەی ستراتیجی کوردستان، ژ.19،سلێمانی،2119.

91- ڕاپۆرتی شیکاری سامان پۆست: علی عبداللە سەرکردە وەهمیەکەی پارتی،گۆڤاری سامان پۆست،ژ.2،ی ساڵی یەکەم، هەولێر،2117.

چاوپێکەوتن:

99- مستەفا محمد علی: 2151/9/7 زەڕایەن، لەدایك بووی ساڵی (5791)ە، کەسایەتی دیاری ناوچەی زەڕایەنە و لە عەشیرەتی تاوگۆزی یە، بەشدار بووی شۆڕشی ئەیلولە تا نسکۆی 5791.